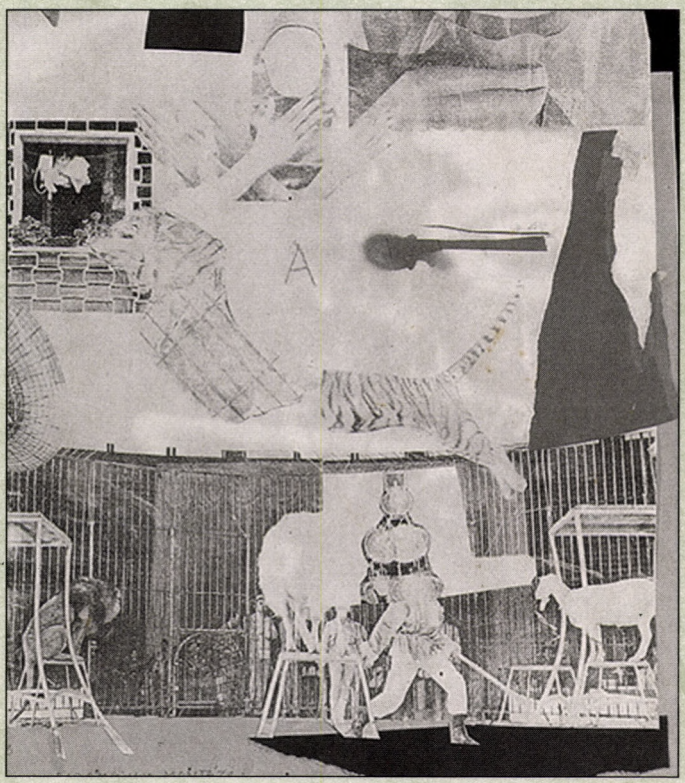
ÚJ FOLYAM XIII. 7–8. SZÁM BUDAPEST, 2004. AUGUSZTUS ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

A VÉSZKORSZAK TRAGÉDIÁI: MÁDL FERENC, GRANASZTÓI GYÖRGY ÉS PELLE JÁNOS – *TÓTH KLÁRA:* ÁTOKKÁ VÁLT ARANY – *VERESS LÁSZLÓ:* MEZŐGAZDASÁG ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS – *RADEK SIKORSKI:* EURÓPA (MAJDNEM) TELJES ÉS SZABAD – *KULIN FERENC:* NEMZETI GLOBALIZÁCIÓ ÉS KULTÚRA – *BOTOS KATALIN:* MILYEN MAGYARORSZÁGOT AKARUNK? – *JOBBÁGYI:* EUTANÁZIA II.

2004-ben lapunk ára az újságárusoknál változatlanul 388 forint. Előfizetőink kedvezményes áron, továbbra is 288 forintért kapják meg a lapot.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2003) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 6200 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

Előfizetőink a Magyar Szemle könyveket is kedvezményes áron kaphatják meg szerkesztőségünkben.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

http://www.hungary.com/magyarszemle

http://www.net.hu/magyarszemle

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág, Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Kiss István, Mátis Lívia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XIII. 7–8. SZÁM 2004. AUGUSZTUS

Kodolányi Gyula	*Kis lépések, nagy fordulatok*	*3*
Kulin Ferenc	*Globalizáció és nemzeti kultúra az EU-ban*	*8*
Botos Katalin	*Milyen Magyarországot szeretnénk?*	*21*
Veress László és társai	*Mezőgazdaság-politika, vidékfejlesztés – másképp*	*39*
Mádl Ferenc	*Mindnyájunk emlékhelye*	*64*
Granasztói György	*A magyarországi zsidóság tragédiája: okok és felelősség*	*69*
Pelle János	*Magyar holokauszt: okok, felelősség és ideológiai manipuláció*	*74*
Jobbágyi Gábor	*Eutanázia II.*	*82*
1% Metafizika	*Hamvas-mondások*	*109*
	KÖRKÉP	
Lászlóffy Aladár	*Az ezer diagnózis regénye (Ignácz Rózsa: Urak, úrfiak)*	*112*
Szeifert Judit	*Semmi sem az, aminek látszik*	*116*

Kubinszky Mihály	*Gustave Eiffel dédunokái a Nyugati pályaudvaron*	*123*
Tóth Klára	*Az átokká vált arany (Kocsis Tibor: Új eldorádó)*	*127*
Gáspár G. János	*Hova tovább?*	*131*
Radek Sikorski	*Európa (majdnem) teljes és szabad: Az EU-bővítés és vonzatai*	*138*
Bod Péter Ákos	*Festett égbolton valódi viharfelhők*	*147*
	Summaries	*154*
	E számunk szerzői	*158*

E számunkat Szeifert Judit *Semmi sem az, aminek látszik* című, a magyar kollázsművészetet bemutató kiállításról írt cikkéhez válogatott képekkel illusztráltuk. A címlapon Altorjai Sándor: *Aleatorikus montázs II. Az idomításról* című művének részlete szerepel.

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Batthyány Alapítvány

T-Mobile

Prima Primissima Díj 2003

II. fokozat

K: Kodolányi Gyula

3h1.1h0.1 x

KIS LÉPÉSEK, NAGY FORDULATOK

A magyar politikai vitáknak van egy nyomasztó vonásuk: a kérdésekre csak nem és igen választ fogadunk el. Aki úgy kezdi mondandóját, hogy „igen, de", vagy hogy „nem egészen", vagy hogy „az ügy bonyolult", az számíthat rá, hogy nem érdemes folytatnia – jobb esetben nem hallgatják tovább, rosszabb esetben durván leintik – ha nem mondják éppen a szemébe, hogy elvtelen.

A magyar politikai viták tehát – leszögezhetjük – a kiskamaszok vitáira emlékeztetnek a futball és a nők ügyében. Zajos igenek és nemek röpdösnek, lelkesedés és ócsárlás. Bennfentesen hangzó pletykák és gyerekes magyarázatok. Amiről már sokszor írtunk: a kommunista kiskorúsítás árnyékából még nem léptünk ki. S mivel volt ennek előzménye bőven a magyar történelem elmúlt századaiban, elmondhatjuk: a magyar politikai gondolkodásban a nagykorúság hősies kísérletei tengerből kiemelkedő, majd elsüllyedő vulkánok maradtak hosszú időn át. Talán 1830 és 1948 között szilárdult meg lassan egy olyan folyamatos hagyomány, amire alapozni lehet, s ide kell visszanyúlnia példáért annak, aki tenni akar, és nem kibickedni.

Politikán a közösség, a közélet cselekvési terét értem, nem az érzelmek harcát. A finom kimunkálását azoknak a lehetőségeknek, amelyek a szűk – elsőre óhatatlanul szűknek látszó – politikai térben felnyílnak. Furcsa módon, akik valóban megnézik, hogy mit is lehetne tenni, mindig szűk teret látnak – de ebből nem meghátrálás, hanem céltudatos elszántság következik. Mert végül nem

uj Politikai kultúra és mentalitás az EU-ban.

azok győznek, akik határtalan lehetőségeket és egyszerű megoldásokat látnak, hanem azok, akik a körülmények határolta keskeny ösvényt – de azt képzelőtehetséggel és energiával – végigjárják, nem riadva vissza a rögtönzéstől sem, hiszen a rögtönzés a tehetség igazi művészete.

A távolság jó és rossz ösvény szétválásakor csak pár lépésnyi, de a finom kis különbségek, a kis elágazások mentén végül messze futnak szét az utak. Egyáltalán nem mindegy, hogy melyik ösvényt választjuk – a helyzetfelismerés, a szabad döntés bátorságán múlik minden. Vagyis van cselekvési tér – és a tét valódi.

Ilyesféle megoldásokat, ösvényeket próbál javasolni a Magyar Szemle is, amikor rendszeresen ad helyt olyan gondolatoknak, amelyek számot vetnek sorshelyzetünk, az európai integráció lehetőségeivel. Ebben a gyakran lesajnált, szűknek látszó térben is valódi választásokat kínál nekünk az élet.

Gondolatsoromat most négy írás segíti, melyek mind az ilyen kis döntések nagy következményeit vizsgálják.

Számít-e, hogy mit gondolunk a kultúráról, hogyan határozzuk meg? A kultúra olyan, mint a szerelem, vélhetnénk – mindenki ismeri, de senki sem tudja meghatározni. És nincs is miért. Kulin Ferenc azonban arra mutat rá, hogy a kultúrát meghatározó válaszokban szó sincs közmegegyezésről. A mi felfogásunk – az övé és az enyém – szerint a nemzeti, európai, helyi kultúra mindig szerves képződmény, amely áthálózza egész tevékenységünket, gondolatainkat és gesztusainkat. A mai neoliberális nézet szerint viszont a kultúra nem egyéb, mint a művészet globális élvezete és művelése, globális fogyasztási rendszer, amelyben mindannyian részt veszünk. Hogy miből áll a menü, egyéni választás kérdése. Csak a főzés és a tálalás legyen jó ízlésű: különben követheti egymást szecsuáni csirke és knédli. Legdemokratikusabb meghatározása szerint a modern élet ebben a felfogásban olyan, mint egy nemzetközi

karaoke est. Én is énekelhetem gépzenére a *House of Rising Sun*t vagy a *Jailhouse Rock*ot. Te is, meg ő is, akárki; szabadon. A hozzá tartozó politika pedig – tegyük hozzá – pragmatikus. De pragmatizmusa a napnak szól, amire büszkék szoktak lenni a művelői – holott azon túl meg semmilyen. Elidegenedett és jellegtelen.

A kultúrával átszőtt politikai mentalitás – amit mi kívánunk – az egyetlen esély arra, hogy a nemzeti karakter és a helyi érdekek érvényesüljenek. Az ilyen politikai kultúra felismerhető és azonosítható a partnerek és a riválisok szemében is. Vagyis karaktere van, és számolni lehet és kell a törekvéseivel. Respektusa az ilyen politikának van az Európai Unióban.

Botos Katalin viszont arra mutat rá, hogy a gazdaság éppúgy áthálózza életünket, mint a kultúra. A gazdaságnak – folytatva Botos Katalin gondolatmenetét – van kultúrája, s a gazdaság is mindig szerves része egy kultúrának. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági viselkedésben korántsem a neoliberálisok által hangoztatott egyetlen racionalitás érvényesül, korántsem pusztán a költségre és nyereségre átváltható értékek számítanak. A gazdasági döntések többségében a választás szubjektív: egy életmodell és egy kultúra érvényesítése, fenntartása a cél. A szingapúri vagy a kínai kapitalizmus sosem lesz olyan, mint az amerikai, mondja a kiváló John Gray – és éppen nemzeti sajátosságában rejlik sikere titka.

Botos Katalin szerint a magyar rendszerváltó politikában – kényszerek, tévedések vagy ellenérdekek miatt – ritkán érvényesült ez a felismerés. Az, hogy gazdasági döntéseink kultúránk és értékeink szerint kell történjenek. Az, hogy az e pillanatban kétségtelenül meghaladhatatlan globális gazdaság nagy keretén belül van – volna – tere az öntudatos középosztály, a kis- és középvállalkozások, a környezetbarát gazdaság felvirágzásának. Nem tiltja azt senki, és nincsen szükségszerűség, nincs globális erő, amely tehet-

séggel és elszántsággal szemben ezt meg tudná akadályozni.

Nem kell hozzá egyéb, mint az esély társadalmi szintű felismerése, és az annak megfelelő politika.

Veress László és szerzőtársai pontos összehasonlításokon mutatják be, hogyan alakított ki mára az úgynevezett „gazdasági szükségszerűség" – ma a neoliberális, korábban a marxista szóhasználat kedvence – olyan nagybirtokrendszert a magyar mezőgazdaságban, amelynek nincsen párja az Európai Unióban. Nem hogy párja nincs, de Európában rendszeridegen, és minden adatsorában anakronisztikus. És sajnos bizonyos európai érdekcsoportok is cinikusan törekszenek újabb „szükségszerűség" teremtésére, arra, hogy Magyarországot ismét gabona-éléskamrává fokozzák le a nemzetközi munkamegosztásban.

Ez a törekvés, legyen hazai vagy belföldi, az említett nagybirtokrendszert erősíti tovább, miközben, mint olvashatjuk, Szlovákiában a földet most újra felosztják, az uniós országok normáit követve.

A mi rendszerünk meghiúsítja vidéki kis- és középbirtokosi osztály formálódását, és hátrányosan befolyásolja a foglalkoztatást, az egyéni kezdeményezést, a terményválasztékot és az ökológiai állapotokat. Egészében a megalázó szűkölködés és a vakító gazdagság olyan végleteit hozva a vidék Magyarországára, ami túltesz a két világháború közti hírhedt állapotokon, s a társadalmi robbanás vagy összeomlás fenyegetését tartogatja a jövőnek. Többek közt a feltornyosuló romaproblémával. Ki gondolta volna tizenöt évvel ezelőtt, amikor reményektől lelkesen a rendszerváltás vállalkozásába fogtunk, hogy hamarosan ismét eljön az idő, amikor József Attila és a népi írók hárommilliójáról kell beszélni Magyarországon – a hárommillió szegényről, akiknek a nemzeti jövedelem hat százalékában kell osztozniuk vidéken és városon?

Nem ártana elővenni a „korszerű" emlékezetből kiejtett könyveket, mert a történelem – ha változó díszletek közt is – sajnos ismétli önmagát. Az ne tévesszen meg bennünket, hogy a mai nábobok közt ott van az egykori kisemmizettek jó néhány leszármazottja. S ne fedje el előlünk az se a bajt, hogy a mezőgazdaság – súlyos szerkezeti helyzete ellenére – ma is a legjobb megtérülésű exportálója a magyar gazdaságnak.

Hogy a különféle uniós törekvések ezen a téren sincsenek kőbe vésve, arra Radek Sikorski elemzésében találunk kiváló példákat. Nekünk különösen tanulságos arról olvasni, hogy milyen drámai helyzetben alakultak ki az unió szégyenletes mezőgazdasági feltételei az új tagok számára – hogy Chirac és Schröder milyen önzéssel érvényesítette a francia-német érdekeket a méltányosságot kívánó Blairrel és szövetségeseivel szemben.

Az ilyen helyzetekből is – mint Sikorski (vagy Botos Katalin és Veress Lászlóék) mutatják be – nyílnak kitörési pontok. Maga az uniós tagság a belső koalíciók révén komoly esélyt ad a dolgok alakításához, de játéktér nyílik az Európa és Amerika közti rivalizálás folytán is. Felismerésükhöz nem kell egyéb, mint olyan politikai elit, amelyiknek kultúrája van, bátorsága és önbecsülése. Amelyikben megvan az elvárható közösségi felelősség.

Amelyik tudja és átérzi, hogy van tér és tét. S ezt át tudja éreztetni azokkal is, akik megválasztották.

Kodolányi Gyula

341.1ho.1x
Globalizáció
x008

K. Kulin Ferenc

cím

GLOBALIZÁCIÓ ÉS NEMZETI KULTÚRA AZ EU-BAN*

Az olyan súlyú kérdésekről, aminőkre tanulmányunk címe utal, csak úgy illik beszélni, ha előrebocsátjuk, milyen értelemben használjuk a benne szereplő fogalmakat. Ha feltételezhetem is, hogy a *nemzet*ről és *Európá*ról lényegileg hasonló képzeteink vannak, a globalizációról és a kultúráról aligha mondható el ez. Nemcsak sokrétű e szavak jelentéstartománya, de zavarbaejtően ellentmondásos is. A globalizáció például jelenti a civilizációs javak határokat nem ismerő, planetáris léptékű terjedését, de jelenti egy haszonelvű és militáns hatalmi struktúra korlátlan terjeszkedését is. Akik ez utóbbi sikerében érdekeltek, igyekeznek azt a látszatot kelteni, mintha csupán a kulturális globalizáció politikai védőhálójának kifeszítésén fáradoznának; e manipulációhoz azonban egy sajátos kultúrafogalomra is szükségük van. Enélkül tudniillik a vak is látná, hogy a profitteremtő hatalmi gépezet nem a kultúra dimenziója fölött, annak védelmében, hanem azzal szemben működteti globalizációs mechanizmusait.

Persze nem arról van szó, hogy a globalokrata nem tudná, mik a valódi kulturális javak, s hogy képtelen lenne azokat becsülni. Használja, forgalmazza és élvezi is a kultúrát, ám kiemeli azt organikus közegéből: megfosztja közösségteremtő funkciójától, s csupán élvezeti értékére redukálva viszi piacra. Feltűnés nélkül megteheti, hiszen

* A 2004. április 16-án, az Országos Széchenyi Könyvtárban elhangzott előadás nyomán.

műj. Tanulmány

a szónak mind szakirodalmi használatában, mind a köztudatban megfigyelhető tartalmai között ez a kilúgozott kultúrafogalom is fellelhető. Mielőtt tehát továbblépnénk, nézzünk meg a kultúra mai meghatározásai közül néhány jellegzetes, reprezentatív példát. Idézeteket, kommentár nélkül.

Mannheim Károly: „Ha létrejön a kultúra fogalma, akkor a kultúra egy bizonyos megélése már elsüllyedt: megszűnt a létkultúra szerves növekedése. Míg azelőtt a műveket természetiként élték meg, most már a szerves, akaratlan növekedésű kulturális valóságokat (mint a nyelvet, az erkölcsöket stb.) is művekként élik át. A kultúra ott lesz érték, ahol megszűnt létként létezni; és ezért elkerülhetetlen visszavetítés, amikor a szerves kultúrákat is értékre irányultnak tartjuk." (*A gondolkodás struktúrái*; Atlantisz, 1995. 29. l.)

T. S. Eliot: „A kultúra csakis akkor jelenik meg és bontakozik ki, ha összefüggésbe kerül valamely vallással." (*A kultúra meghatározása*; Szent István Társulat, 2003., 27. l.)

„A kultúra sohasem teljesen tudatos – mindig több van benne, mint ami bennünk tudatosul; megtervezni pedig már csak azért sem lehet, mert minden tervezésünknek tudat alatti háttere a kultúra." (Uo.: 108. l.)

Edward Burnet Tylor: „A kultúra vagy civilizáció, tágabban vett etnográfiai értelemben, az a komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást és minden más képességet és sajátosságot, amelyre az ember a társadalom tagjaként tesz szert." (*A primitív kultúra*; Mérföldkövek a kulturális antropológiában; Panem könyvek, Bp., 1997., 108. l.)

Robert H. Lowie: „A pszichológia, a rassz sajátosságai és a földrajzi környezet mind elégtelennek bizonyultak a kulturális jelenségek magyarázatára. A következtetés nyilvánvaló. A kultúra egy *sui generis* jelenség, amelyet csak saját kategóriáiban lehet megmagyarázni. (...) A megma-

gyarázni kívánt kulturális jelenség vagy rendelkezhet előzménnyel annak a törzsnek a kultúrájában, amelyben ráleltek, vagy lehet kívülről jött hozadék. A meghatározók mindkét csoportját figyelembe kell venni." (*A kultúra meghatározói*; uo.: 190–191. l.)

Ruth Fulton Benedict: „A kultúra mintává válása nem elhanyagolható, mintha valami jelentéktelen apróságról lenne szó. Ahogyan azt a modern tudomány számos területen állítja, az egész nem csupán a részek összessége, hanem a részek egyedi elrendeződésének és összekapcsolódásának eredménye, amelyből új entitás keletkezik. A puskapor nem pusztán a kén, a faszén és a salétrom együttese, és a három összetevőről és természetben előforduló vegyületeiről való legalaposabb ismeretek birtokában sem lehetne a puskapor természetét bemutatni. (...) A kultúrák ugyanígy többek jellemző vonásaik összességénél." (*A kultúra integrációja*; uo. 254–255. l.)

Julian Steward: „Az ember nem egyszerűen úgy lép az ökológiai színtérre, mint más organizmus, amely a többi organizmushoz biológiai jellemzői révén kapcsolódik, hanem bevezet egy szuperorganikus tényezőt is. Ez a tényező a kultúra, amely hatással van az élet egész hálójára, és megfordítva, az is hat rá. (*A kulturális ökológia fogalma és módszerei*; uo.: 442–443. l.)

Leslie A. White: „A kultúra három alrendszerét fogjuk megkülönböztetni, mégpedig a technológiai, a szociológiai és az ideológiai rendszert. (...) a kulturális rendszerben, egészében véve, a technológiai tényező a meghatározó. Meghatározza a társadalmi rendszerek formáját, a technológia és a társadalom pedig együttesen determinálja a filozófia tartalmát és irányultságát. (*Az energia és a kultúra evolúciója*; uo.: 464–465. l.)

Marwin Harris: „Az alapelvek magvát, amely az egymáshoz kapcsolódó elméletek kidolgozását irányítja a kulturális materialista stratégiában, Marx (...) a következő szavak-

kal előlegezte meg: »Az anyagi élet termelési módja szabja meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot egyáltalában. Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza. « (...) Marx nagy elvének kulturális materialista változata a következő: a termelés és a reprodukció 'etikus' viselkedési módjai nagy valószínűséggel meghatározzák a családi és politikai-gazdasági viszonyok viselkedési rendszerét, amely aztán nagy valószínűséggel meghatározza a viselkedési és mentális 'emikus' szuperstruktúrákat. A rövidség kedvéért erre az alapelvre úgy utalhatunk, mint az infrastrukturális determinizmus elvére." (*A kulturális materializmus elméleti alapelvei*; uo.: 526. l.)

Clifford Geertz: „Az a kultúrafogalom, amely mellett síkraszállok (...), lényegében szemiotikai jellegű. Max Weberrel együtt úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szőtte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom. A kifejtést tartom célomnak, a felszínen rejtélyes társadalmi kifejezések magyarázatát." (*Sűrű leírás*; uo.: 715. l.)

Konrad Lorenz: „... téves elgondolásból táplálkozik az a vélekedés is, hogy az emberi életben minden, ami 'magasabb rendű' – elsősorban a szociális viselkedés finomabb struktúrái –, a kultúra függvénye, ezzel szemben minden, ami 'alacsonyabb rendű', ösztönös reakciókon alapul. A valóságban azonban az ember tipikus törzsfejlődés-történeti keletkezés során lett a mai kultúrlénnyé. Az átstrukturálódás, amelyen az emberi agy a tradicionális tudás kumulációja miatt, ennek szelekciós nyomására átment, nem kulturális, hanem filogenetikus folyamat." (*A tükör hátoldala*; Cartafilus Kiadó, 2000. 364., 384. l.)

Csányi Vilmos: „Az emberi kultúrák lényegében a szociális vonzódás, a kommunikációs kényszer és a tárgy-

szeretet által folyamatosan működtetett funkcionális szabályrendszerek. Ide tartoznak az emberi kapcsolatokra vonatkozó szabályrendszerek, a tárgyak előállítására, használatára, cseréjére és termelésére vonatkozó szabályok, valamint azok a szabályok, amelyek a kultúra egyéb ideáiban a kultúra keletkezésére, értékeire, működésére, történetére vonatkoznak. A nyelv az az általános kommunikációs rendszer – maga is szabályrendszer –, amely a kultúrában működő egyes szabályok formulálásában, megtartásában, egyének és nemzedékek közötti átadásában közreműködik, és így tükrözi az adott kultúra teljességét. A nyelv maga is evolúciós részrendszer…" (*Az emberi természet*; Vince Kiadó, 2003., 247. l.)

A sokféle, s egyre szaporodó kultúradefiníciók végül is egy tágabb és egy szűkebb kultúrafogalom köré csoportosíthatók. Tágabb értelemben az embernek a természeti és társas környezetére irányuló minden olyan megnyilvánulása, amely más biológiai organizmusokra nem jellemző, kulturálisnak minősül. Ennek értelmében az életmód, a viselkedés, a technika, a vallás, a politika, a tudományok és a művészetek mind a kultúra fogalomkörbe tartoznak – mégpedig egymással organikusan szabályozott egységet alkotva. A szűkebb kultúrameghatározás nemcsak abban különbözik ettől, hogy nem tartalmazza a technika dimenzióját, sem a tudományok, sem a politika világát, hanem abban is, hogy nem tulajdonít neki egyéni életvitelt és közösségi együttélést szabályozó szerepet. E szűkebb értelmű kultúrafelfogás szerint a fizikai és biológiai szükségletek kielégítői a *civilizáció* részei, míg a kultúra csupán az egyén lelki szükségleteiről gondoskodik. A tágabb és szűkebb kultúrafogalom különbsége történeti folyamat terméke. Míg az ősi, a „primitív" közösségek életmódja egybefogta a praxis és a kultusz, a hit és a tudás, a morál és a hatalom szféráit, a civilizációk fejlődése során mindezek önálló képződményekké formálódtak. A kezdetben szoros rendet alkotó

emberi jelenségek végletes izolációja a legújabb korban ment végbe: a tudományok és a művészetek emancipálódásával kezdődött, s ma a „technológiai univerzum" (Agazzi), a monetáris hatalmi struktúra és a politikai szféra radikális elkülönülésénél tart. A történeti folyamatnak ebben a szakaszában vetődik fel megkerülhetetlenül a kérdés: a kultúrafogalom tartalmának zsugorodása megállíthatatlan tendencia-e, vagy van-e esély annak tágabb értelmét rehabilitálni. Jómagam erre az esélyre szavazok, s rögtön igyekszem is indokolni választásomat.

A tágabb értelmű kultúrafogalom használatát elsősorban témánk indokolja. Az a kontextus, amely Európa és a kultúra eszméinek egymásra vonatkoztatott jelentését meghatározza, egyértelműen megjelöli a róluk folytatható diskurzus mindenkori tartalmát. Azok a szövegek ugyanis, amelyek Erasmus, Saint Pierre abbé, Immanuel Kant béke-tervezeteitől Montesquieu, Novalis, Saint-Simon, Victor Hugo egyensúlyelméleteiig, majd Schumann európai egység-ideájáig a mai uniókoncepció eszmetörténeti dokumentumaiként értelmezhetők, félreérthetetlenné teszik, hogy itt nem valamiféle gazdasági, jogi, katonai, közigazgatási stb. racionalitás rendelte maga mellé a „lelki szükségletekre" is figyelő kultúrát, hanem ellenkezőleg: ha úgy tetszik, az együttműködéshez utat törő politikai akarat a primitív-organikus kultúraeszme méhében fogant meg. Senkit ne tévesszen meg, hogy az európai egység politikatörténete nem ezt látszik bizonyítani. Való igaz: elsőként a *Szén- és Acélközösség* született meg, s ebből előbb csak a *Közös Piac*, majd az *Euroatom* nőtt ki, s viszonylag későn, csak a 20. század végén érlelődött meg a *Kulturális* és a *Szociális Charta* gondolata. Ám aki az egészet megálmodta, Robert Schumann így fejezete be *Európáért* című röpiratának előszavát: „... a legfontosabb, hogy az intézményeken túl, összhangban a népekben mélyen élő törekvéssel, az európai gondolat, a közösségi szolidaritás

szelleme gyökeret eresztett. Európának ez az eszméje mindenki számára nyilvánvalóvá teszi majd kultúránk közös alapjait, és fokozatosan ahhoz hasonló *köteléket* hoz létre, amelyekből nemrégiben az egyes nemzetek kikovácsolódtak. Ez a gondolat lesz majd az az erő, amely előtt leomlik minden akadály." A röpirat második fejezete pedig ezt a címet viseli: „Mielőtt Európa katonai szövetséggé vagy gazdasági egységgé válna, a legnemesebb értelemben vett *kulturális közösséggé* kell lennie."

Nos, ha komolyan vesszük, hogy „kultúránk közös alapjai" nem egyszerűen a kikapcsolódáshoz segítő szellemi értékeket, felüdülést okozó lelki táplálékot, hanem *köteléket* jelentenek, méghozzá olyan köteléket, amelyeknek meghatározó szerepük volt „az egyes nemzetek kikovácsolódásában", akkor közelebb jutunk a nemzeti kultúra és az Európai Unió egymásrautaltságának megértéséhez. Robert Schumann fogalmazása tudniillik arra figyelmeztet, hogy maga a nemzetté válás folyamata is közös európai minták szerint zajlott, azaz Európa kulturális egyéniségét nem megannyi szubkultúra konglomerátuma adja, hanem egy eredendő egységben elrendeződő, majd abban kifejlődött nemzeti sokféleség. (Most csak zárójelben utalok arra, hogy a *„kultúránk közös alapjait"* kifejező kereszténységre történő utalásnak az uniós alkotmányban alapvető jelentősége lett volna éppen Robert Schumann röpirata fentebb idézett második fejezetének szellemében!)

Lássuk hát, milyen bizonyítvány állítható ki kultúránkról, ha hatásfokát a nemzeti közösséget összetartó erején mérjük! Félreértés ne essék: nem azt állítom, hogy a kulturális intézményrendszer megítélésének nem lehet más mércéje. Arról beszélek, hogy eme intézményrendszer di-

< VAJDA LAJOS:
A MEGKORBÁCSOLT HÁTÚ, 1930–1933
44,7×53,5 cm, fotómontázs; magántulajdon

namikus működése csupán szükséges, de nem elégséges feltétele egy társadalom kulturálisan egészséges állapotának. A modern-posztmodern államgépezetek képesek úgy is „csúcsra járatni" a kulturális infrastruktúra – konferenciaközpontok, színházak, hangversenytermek, filmgyártás, múzeumok, kiállító termek, stb. ... – működését, hogy közben az azokat „kihordó" társadalom a szétesés felé halad.

Nézzük hát: az úgynevezett fejlett társadalmak legáltalánosabb, s egyben legsúlyosabb dezintegrációs tünetei nálunk milyen súllyal vannak jelen! A *szociális olló* szétfeszülésére, a *komparatív szűkösség* jelenségére és a *demográfiai problémára* gondolok.

A szociális feszültségek nálunk ma túlnőttek azon a mértéken, amely pusztán társadalmon belüli gazdagság és szegénység ellentéteként értelmezhető. A társadalom tagolódása egy globalizációs folyamatba illeszkedik: kialakulóban van a multinacionális vállalatok helyi menedzsmentjéből formálódó elit, egyre növekvő létszámú a munkaerőpiacról kiszoruló, létminimum alatt élők tömege, s a két kaszt között képződik az a széles réteg, amelyet akár középosztálynak is nevezhetnénk, ha képes lenne tartósan berendezkedni egy optimális létfeltételeket biztosító életmódra. Ám ezt a réteget éppen az állandó bizonytalanság jellemzi. A folytonos önkizsákmányoló küzdelem azért, hogy le ne csússzon a szegénység világába. A KSH adataira támaszkodó becslés szerint a mai magyar lakosság 5–6%-át kitevő gazdasági elit a materiális javak mintegy egyharmadát birtokolja, míg a népesség harmada a javak 5–6%-án kénytelen osztozni. E jövedelemstruktúra körvonalai már a Kádár-korszak utolsó évtizedében kirajzolódtak, s a rendszerváltozás folyamatának másfél évtizede alatt vált nyilvánvalóvá, hogy az erre épülő magyar társadalomszerkezet nem a szociális piacgazdaság nyugat-európai modelljét, hanem a neoliberális gazdaságpolitika áldozataként ismert dél-amerikai mintát követi.

A *komparatív szűkösség* fogalma a szűkösségszociológia kimunkálójától, a magyar származású berlini szociológus professzortól, Balla Bálinttól származik. Azt jelenti, hogy az ember materiális szükségleteinek kielégítését akadályozó – különböző: gazdasági, természeti, politikai stb. okokra visszavezethető – „hiány-érzetek" között a modern társadalmakban különös szerepe van annak a fajta szűkösségélménynek, amelyet a fejlettebb-gazdagabb másokkal való összehasonlítás okoz. Míg a konszolidált társadalmakban ez az élmény az egyén erőfeszítéseinek értelemadó ösztönzője lehet, a stagnáló, vagy szervetlenül fejlődő közösségekben destruktív erővé válik. Balla Bálint arra hívja fel a figyelmünket, hogy az Európai Unió ebben a tekintetben igen veszélyes vállalkozás, hiszen „az egységesítés folyamata a materiális expanzió dimenziójára összpontosul, és emiatt (...) csekély sikerrel kecsegtet, mert anyagi tekintetben a komparatív szűkösség nehezen küszöbölhető ki, és így e téren az európai integráció eredményessége nem jár messze a nagy erőfeszítésekkel való egy helyben topogástól."

Az ország szociális térképe és a felerősödő komparatív szűkösségélményben kifejeződő pszichikai állapota szoros, bár igen bonyolult összefüggést mutat a demográfiai problémával.

A magyar demográfiai változások történetében is működnek a modernizációt általánosságban jellemző törvényszerűségek, még ha hatásuk látszólag csak korlátozottan, a gazdasági-társadalmi konszolidáció időszakaiban, s csak egyes térségekben, illetőleg egyes társadalmi rétegekben bontakozik is ki. Ilyen konszolidációs jelenség volt a két világháború közötti paraszti polgárosodás „egykéző" gyakorlata, és ilyen a hatvanas évekkel kezdődő „piaci szocializmus" miniatürizálódó család-modellje. Mindkét jelenség a „nyugati" életformaminták és értékeszmények mágneses terében tűnik fel, azaz mindkettőre jellemző az utódok

számát saját boldogulása érdekében korlátozó, „értékválasztó" (= értéktévesztő!) individuum tudatossága.

A magyarországi modernizáció szervetlenségét, kórosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy idő- és térbeli korlátozottsága ellenére is drasztikusabban avatkozott be a népesedési folyamatokba, mint a két világháború és az 1956-os tragédia együttesen. Míg a két világháború – a trianoni Magyarországra vetített – mintegy másfél milliós embervesztességét a természetes népszaporulat pótolni tudta, a kádári konszolidáció kezdeteitől a magyarországi népesedés drámai fordulatát regisztrálhatjuk: előbb a népszaporulat rohamos csökkenése, majd – a nyolcvanas évektől – a népesség abszolút számának fogyása, napjainkban pedig a fogyás ütemének felgyorsulása jelzi a magyar társadalom mikrostruktúráinak megroppanását. (A népességfogyás arányai még inkább feltűnőek, ha figyelembe vesszük, hogy a legszegényebb rétegek dinamikusan szaporodnak. Magyarországra is érvényes, amit a közgazdász-történész a következőképpen jellemez: a gazdagok, még inkább a magasan képzettek természetes szaporulata negatív, a leszakadt rétegekben viszont – annak ellenére, hogy az ország össznépessége csökken – gyors a népesség növekedése. Vagyis mind az emberiség egészére, mind a fejlett országok lakosságára az jellemző, hogy ott nincs népszaporulat, ahol a felnevelés feltételei jók, és ott van nagyon magas, ahol ezek rosszak. Ezen belül különösen nagy a természetes népszaporulat ott, ahol az utódok társadalmi felemelkedése szinte reménytelen.)

A hanyatlást jelző népesedési mutatók mögött a család intézményének súlyos válsága tapintható ki. Több mint két évtizede csökken a házasságkötések száma, emelkedik a házasságon kívüli születések aránya, kitolódik a házasságkötések életkori időpontja és zsugorodnak a családi háztartások. Mindezek a gyermekvállalási kedv gyengülését okozzák. Mennyiben kulturális jelenség ez? Válaszként

hadd hivatkozzam ezúttal is T. S. Eliotra, aki szerint: „A kultúra továbbadásának elsődleges csatornája a család. (...) A családról szólva, jómagam arra a kötelékre gondolok, mely hosszabb időt fog át: kegyeletet a holtak iránt, bármily ismeretlenek, és gondoskodást a meg nem születettek iránt, bármily távoliak. Amíg ez a múltat és jövőt illető hódolat nem válik gyakorlattá az otthonokban, addig nem lesz több verbális konvenciónál a közösségben sem."

A kultúrafogalom szűkebb értelmezése alapján felvetődhet a kérdés: mi köze van a gazdasági, a szociális és demográfiai jelenségek világában tetten érhető dezintegrációs tüneteknek a nemzeti kultúrához. Nem kívánom elhárítani e kérdést arra hivatkozva, hogy a felidézett jelenségek a tágabb kultúrafogalom körébe tartoznak. Azt állítom, hogy ahol az embert szociális közérzete olyan magatartásminták, viselkedésstratégiák követésére készteti, amelyek nem korlátozódnak az anyagi javakhoz fűződő viszonyának korrekciójára, hanem életmódja egészének radikális átformálásában, s ezen belül közösségi kötelékeinek eloldásában, fajfenntartó ösztönének elfojtásában is megnyilvánulnak, ott – a szó legszűkebb értelmében is – kulturális problémáról van szó.

A nemzeti kultúráknak közösségteremtő, közösségmegtartó – Schumann szavával „kötelék" – funkcióját véve figyelembe, megállapíthatjuk tehát, hogy gyorsuló ütemben haladunk előre a posztmodern társadalmakat jellemző dezintegráció lejtőjén. És mit várhatunk az uniótól? Nagyon is elképzelhető, hogy az eurobürokraták hajlamosak lesznek szövetségi szintre emelni a kultúrpolitikák nemzetállami technikáit, s tartózkodni fognak a két struktúra (kultúra és politika) konvencionális viszonyának megbolygatásától. Márpedig az az új államszerkezet, amelynek alkalmazottjaiként majd tevékenykednek, éppen annak a társadalmi katasztrófának (szocietális csődhelyzetnek) az elkerülése céljából jött létre, amelyhez a nemzetállami in-

tézményrendszerek csak asszisztálni tudtak. Ha tehát a kultúra képviselőinek – természetes érdekvédelmi fellépésükön túl – lesz valami hivatásszerű feladata, az elsősorban a társadalmi integrációban a kultúrára háruló szerep visszahódítása lesz. S miután a történelmi szerepvesztés a politika karanténba zárásával együtt ment végbe, a visszahódítás sem történhet meg annak felszabadítása nélkül. Csak egy elvont kultúraeszme, egy metafizikai kultúrafogalom nézőpontjából tűnhet úgy, hogy a szellemi értékeket őrző és termelő intézményrendszer függetlenedhet a társadalom szociális és mentális állapotától. Ha ez a politika, a gazdaság, a jog védőhálója alatt mégis megtörténik, az emberi szellem produktumai nélkülözni fogják azt a képességet, hogy életmódot meghatározó és a létezésnek értelmet adó kultúrává integrálódjanak.

Ezért az előttünk álló esztendők igazi tétje nem az, hogy sikerül-e politikai eszközökkel megmenteni a nemzetállamok kulturális intézményrendszerét, hanem az, hogy az egymással erőteljesebb kölcsönhatásba kerülő nemzeti kultúrák képesek lesznek-e a közügyek fölötti ellenőrző szerepében megerősíteni a politikát. Képesek lesznek-e arra, hogy a nemzeteket teremtő kohéziós erejüket és azok együttélési szabályait működtető dinamikájukat összegezzék, s ily módon új minőségű közösséget formáljanak. Azaz nem a politika által jobban menedzselt kultúra, hanem a nemzeti kultúrák által áthatottabb politika az Európai Unió legmagasabb rendű célja.

Kulin Ferenc

U: Botos Katalin

x 338

Aú

MILYEN MAGYARORSZÁGOT SZERETNÉNK?

Előljáróban leszögezendő: nem vágyálmainkat fogalmazom meg. Álmodozni ugyan kell, mert anélkül szegényebb az élet, de a vágyakat a realitásokkal egybevetve egy többé-kevésbé *megvalósítható jövőképben kell gondolkodnunk.*

Ehhez nyilván abból kell kiindulnunk, amit örökségbe kaptunk. A vázolandó célállapot elérésének útját meghatározni – ez a gazdaságpolitika feladata.

A gazdaságpolitika a társadalompolitika szolgálóleánya. Helytelen, hogy olykor öncélllá teszik a politikusok. Úgy beszélnek kritériumokról, makromutatókról, mintha azok elérése cél, és nem eszköz lenne csupán.

Mindenekelőtt azt kell világosan megfogalmaznunk, hogy milyen társadalomban szeretnénk élni. Ha tetszik, azt is mondhatjuk, amit a Korvin-koszorús, nemzetközileg elismert magyar közgazdász, Heller Farkas állított: a gazdaságpolitika egésze, ezen belül a részpolitikák, az ipar-, kereskedelmi és pénzügyi politika, az infrastruktúra- és biztonságpolitika egyaránt *alá vannak vetve a szociálpolitikának.* A szociálpolitika bázisát azonban a gazdaság adja. Nem építhetünk légvárakat „vágyaink távolában", „egész világ nem a mi birtokunk..."

uj Gazdaság- és szociálpolitika. Tanulmány.

A kizökkent idő

A rendszerváltozáskor egy elöregedett, „ezernyifajta népbetegségtől" sújtott, individualizálódott, szétvert civil társadalmat kaptunk örökségbe. A szocializmus utolsó éveiben ugyan felizzott a politika iránti érdeklődés, de a társadalom mélyrétegei lényegében depolitizáltak voltak. A változásoktól a széles többség elsősorban némi anyagi jobblétet remélt, hiszen nagyjából beletörődött, hogy a korábbi rendszer korlátozott lehetőségeket, de nem túl nagy kihívásokat jelentő körülményeket biztosított számára. Lassan szárnyaikat bontogatták tétova zöld mozgalmak, de a környezetszennyezés tényleges és eléggé tragikus állapotáról csak kevesek tudtak. Néhány megszállott közgazdász (Botos K. 1990) felhívta arra a figyelmet, hogy minden magyar polgár súlyos nemzetközi adósságterhet visz – közvetetten – a vállán. Ennek várható súlyos következményei azonban nem jutottak el a polgárok tudatáig. Mint ahogy az sem, hogy milyen drámai fordulatot fog jelenteni az 1945 után kiépített munkamegosztás összeomlása a magyar gazdaság, s így a polgárok anyagi életlehetősége számára.

1990 vajmi keveset javított a társadalom képén. Az individualizálódás fokozódott, ahogy a családok szétesése is. A közmorál az emberélet olcsóvá válásával, a megélhetési bűnözés tényének elfogadásával, a terjedő korrupcióval mélyre süllyedt, az általános kulturális szint hanyatlott. Profitmotivált külföldi tulajdonosok kezébe kerültek a lapkiadók, jóvoltukból a piacot elárasztották az alacsony színvonalú bulvárlapok, a kereskedelmi tévék műsorkínálata a szappanoperák és valóságshow-k világát hozta el szinte minden otthonba. A munkanélküliség kialakulásával a munkaerkölcs nem javult, az államra támaszkodás, a segélyekből való tengődés – illetve a mellette vállalt fekete munka – széles körűvé vált. Lényeges javulást jelentett ugyanakkor a telekommunikáció fejlődése, s egyes

vállalkozói rétegek helyzete határozottan fellendült. Igaz, gyakran a kereskedelmi szektorban, illetve a szürke, netán fekete gazdaság határán tevékenykedők körében. Ez látványos külsőségekben is megnyilvánult: irritálóan sok drága kocsi gurul az egyébként kátyús útjainkon. Ugyanakkor még mindig sok a lepusztult jármű is a forgalomban, mert a középosztály elszegényedése általánossá vált. A kocsi nyújtotta mobilitásról azonban még a szegényebb rétegek sem tudnak és akarnak lemondani.

Az állam devizaadósságainak jelentős részét visszafizettük ugyan, de *az ország* devizaadóssága a korábbinak megfelelő *relatív* szinten maradt. Ennek a magyarázata az, hogy a nagyvállalati szektor jelentős devizahitelekkel dolgozik. Az állam *forintadóssága* viszont gyakorlatilag ugyanazon a relatív szinten van, mint korábban: a GDP-hez viszonyítva a maastrichti szinten mozog. Az a baj, hogy ezekkel az adósságforintokkal szemben viszonylag kevés közcélú beruházás áll, azaz nem oldottuk meg például – a 90-es évek komoly javulása ellenére – a vidékfejlesztés, a csatornázás, szennyvíztisztítás kérdéseit, de már olyan adósságszinten vagyunk, mint azok az országok, ahol ezt állami pénzből korábban megoldották... Ezt a *rejtett adósságterhet* senki nem veszi számításba, holott súlyos gazdasági következményei vannak. Mint ahogy azt sem, hogy mit is jelentett a devizaadósságok visszafizetése a privatizációból. A privatizáció nem feltétlenül jelentene problémát, ha az értékesített állami javakért kapott pénzeszközök rendelkezésre állnának gazdaságélénkítő, infrastrukturális programok támogatására. Sajnos a külföldieknek értékesített állami tulajdon ellenértéke a külföldi hitelezők kezébe került vissza, adósságtörlesztés formájában, mint jogos követelésük. (Hiába vitatta ezt a jogosságot a társadalom egy része – mai napig is –, a jelenlegi „játékszabályok" szerint a felvett összegeket vissza kellett fizetni. Nem azért, mert ezt egy ostoba, netán külföldi érdekek szolgálatában álló kormányhivatalnok eldön-

tötte, hanem azért, *mert nem volt az adott helyzetben más választás.* Kis országunkat a külföldi hitelezők megvont bizalma néhány héten belül működésképtelenné tette volna, mivel az import finanszírozása lehetetlenné vált volna. Hogy ez tényszerűen így volt, azt az adott politikai és nemzetközi gazdasági viszonyok elemzése igazolhatja.)

Azért adtam a fenti gondolatsornak A kizökkent idő alcímet, mert a rendszerváltozás valóban egy, a nemzetközi tendenciáktól szélsőségesen eltérő társadalmi modell kiigazításáról szól. Közép-és Kelet-Európában 1945 után olyan úton indult el a társadalom fejlődése, amely gyakorlatilag *zsákutcának bizonyult.* A szovjet kísérlet, a marxista eszmék megvalósítása ugyan a nyugati gazdasági-politikai fejlődésre is hatott, de nem olyan szélsőséges formában, mint Kelet-Európában. A második világháború után mindenütt tanúi voltunk a baloldali erők előretörésének. Ezek mindig az állam megnövekedett szerepével jártak világszerte. A Nagy Válság után államosítások, tervezési kísérletek, állami szabályozó hatóságok kiépítésére került sor Európában, de még az USA-ban is. Olyan szélsőséges elsorvasztása a demokráciának és a civil társadalomnak, olyan bürokratikus központi tervgazdálkodás és a jogállamiság oly mértékben felrúgása azonban sehol nem ment végbe, mint a kommunizmus kelet-közép-európai országaiban. (Bocsánat, meg kell említenünk néhány fejlődő országbeli zavaros diktatúrát, Pol Pot-féle rezsimet is, ahol még tömegesebb szörnyűséges dolgok történtek. Valóban, ott is *a kommunizmus kísértete járta be a* terepet…)

A rendszerváltás utáni politikának vissza kellett fordítania ezeket az országokat azokról a tévutakról, amelyekre a történelem „terelt" bennünket, és a gazdaságokat egy reális növekedési pályára kellett (volna) állítania.

Ami veszteséget a kizökkent idő okozott, természetesen senki nem pótolja vissza a „peches" országoknak. Nem volt a rendszerváltozás után, s azóta sincs holmi Marshall-

segély kilátásban. Versenytársaiknál nehezebb feltételekkel, kevesebb vagyonnal rajtolnak az új demokráciák piaci szereplői az egyre élesebbé váló versenyben a piacokért, a vásárlók kegyeiért.

Teszik mindezt akkor, amikor a nyugati kormányzatok – csalódva a keynesianus elvek alapján követett gazdaságpolitikában –, maguk is a radikális privatizálás, liberalizálás, deregulálás mezejére léptek. Aligha vannak arra tekintettel, hogy nálunk *nincs kinek eladni* a privatizálandó javakat, hiszen nem voltak olyan mértékű nettó megtakarítások, hogy abból gyárat lehessen venni... Csak megjegyzem, Thatcher asszony az angol privatizációnál külön hangsúlyt helyezett arra, hogy *nemzeti* magántulajdonba kerüljön az eladott állami vagyon ... A magánosítás mellett ő határozottan ügyelt a nemzeti érdekre. Számára világos volt e fogalom tartalma: *a nemzet gazdagsága*. Ma már egyes nyugati szakértők is – lásd J. Stieglitz globalizációról írott sorait – kritizálják a túl gyors átalakulást. *Jókor teszik*... Utána vagyunk a dolgoknak.

Ellenpontok

Hogy a jelen helyzetből kiindulva milyen társadalmat szeretnénk látni a jövő Magyarországában, azt a *kontrapunkt* módszerével tudnánk meghatározni. *Nem ilyet.* Individualizálódó társadalom helyett családi közösségekre épülő Magyarországot. Vagyontalan bérmunkások hada helyett középosztállyal bíró társadalmat. Egészségi állapotában lerobbant, korán haló polgárok helyett testi-lelki egészséget. Magányos, elöregedő tömeg helyett közösségi életet felvirágoztató, sok gyermeket vállaló emberek közösségét. Civil társadalmat, amely épít a magánkezdeményezésre, s annak teret ad a gazdaság. Sorvadó vidék és kirakatlakóparkok kontrasztja helyett takaros otthonokból álló,

gondozott külterületű településeket, ahol nem hatalmas betonfalak választják el a portákat – mégis becse van a magántulajdonnak. Plazacivilizáció helyett kultúrkocsmákat, önképző köröket, kultúregyleteket. McChicken helyett kisvendéglőket.

Barakk-szerű nyúlketrecekbe tömörített lakosság helyett élhető otthonokba széttelepülő, természetközeli életre képes magyar társadalmi tér-szerkezetet. Otthon (is) végezhető munkát, szabad választást az önmegvalósításban a főhivatású anyaság és a szakmai karrier között.

Mindettől a magyar helyzet igen távol áll. Akkor is, ha terjednek a családi vállalkozások, ha a számítógép, a számítástechnika kínál is bizonyos lehetőséget a távolságok áthidalására, s a felnövekvő új generáció már teljes természetességgel él az új informatikai lehetőségekkel. Akkor is, ha az információs forradalom kitágítja az üzletek térbeli határait, s felgyorsítja általában az üzletmenet folyamatait.

Az egyik legnagyobb probléma a *munkalehetőségek szűkössége*. A másik a *lakosság térbeli eloszlása, s annak generációs sajátosságai.* Az elöregedő lakosság jelentős része él vidéken, ahol a létezés gyakran stagnálást jelent. Ha nincs munka, nincs középkorú lakosság, nem lesz gyerek, nem kell iskola, kihal a templomból a pap. Márpedig a mezőgazdaság sanyarú jövedelmezőségi helyzete a fiatalokat elűzi a területről, s az urbanizáció problémáit növelendő, a városok felé tereli. Ha maradnak, akkor sem alapítanak családot. Mire alapozzanak? A demográfiai trendeket ismerők tudják, hogy a roma lakosság kivételével a korösszetételi adatok lehangolóak. Ez a másság összes gondját feltornyosítja. Röpke évtizednyi idő alatt a ma még többségi népesség kisebbségbe kerül az iskolákban.

Ha ellenpontos gondolatainkat lobogónkra tűzzük, *az árral szemben kell haladnunk.* A ma természetesnek tartott gazdasági folyamatok, a gazdasági *globalizáció jócskán ellene hat a fenti koncepciónak.*

Szemben az árral

Évezredek óta verseng két eszme a társadalom vezérlésének jogáért: a kollektivizmus és az individualizmus. A római jog alapelve az állam abszolút elsősége volt. A bibliai kinyilatkoztatás azonban alapjaiban kérdőjelezte meg, mert nem ismerte és ismeri el embernek ember feletti teljhatalmát (J-M. Lustiger). Az egyes ember méltóságán alapuló keresztény civilizáció a természetjogra, a belső értékeitől vezérelt egyénre épít.

Európában és az Újvilágban ebből az individualizmusból indult ki a polgári társadalom és a gazdaság szerveződése. Csak egy kicsit túllendültek a folyamatok. A szekularizációval és a hagyományokon alapuló erkölcs hanyatlásával a belülről irányított embert lassan felváltotta a kívülről irányított ember. A szabadságot a szabadosság, az értéket az ár. A pénz minden konkrét emberi kapcsolatot matematikává változtatott. Ez nem az individualizmus, amelyre az európai civilizáció épült. Ez a magányos tömeg világa (D. Riesman). Emberek halmaza, akik a közvéleményt követik, a közvélemény pedig manipulált. A politikai hatalom és a pénz jogán a médiát tulajdonló csoportok alakítják széles tömegek véleményét. Kettős érdekből: magáért a pénzért, amit a média hoz, és azon hatalmi szempontból, hogy akarat nélküli, védekezésre képtelen, irányítható szervetlen tömeggé tegyék a társadalmat. Ez aztán könnyen „kondicionálható" a folyamatos fogyasztásra, vásárlásra, ami az eladóknak profitot termel.

Az államszocializmus szorításából kiszabadult társadalmak ugyanis átesnek a ló túloldalára. Elutasítanak minden olyan gondolatot, amely a közösségi érdekek és értékek előbbrevalóságát hangsúlyozza. Az embereknek elegük volt a *köz nevében* gyakorolt terrorból, az egyén felszabadításában látták a kibontakozást. Azt hitték, azt hiszik, ha megszabadulnak az állam mindenhatóságától,

automatikusan szuverén, szabad polgárrá válnak. Sajnos nem váltak szuverénné, és valódi polgárrá sem. A polgárnak számos kötődése van, szervesen illeszkedik a kisebb-nagyobb közösségekhez. A modern nyugati társadalomban viszont éppen a hagyományos struktúrák széthullásával találkozhatunk. E példa igen gyors követésre talált keleten is. Mint az átvett modellben, az egyetlen szervező erővé itt is az anyagi érdek vált. A termelő részéről a profit, a fogyasztó részéről a minél nagyobb mennyiségű anyagi jószág habzsolása. Haszonemberek laknak haszonistállókban. (Konrad Lorenz)

Vannak ugyan nézetek, amelyek azt mondják, hogy a szükségleteknek hierarchiája van, s az elemi szükségletek kielégítése után előtérbe kerülnek a transzcendentális szükségletek: az önmeghatározás, a hovatartozás keresése, a létértelmezés. (A. Maslow) Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a tömegkommunikáció újabb és újabb szükségleteket „teremt", melyek az ember legalantasabb ösztöneire alapoznak, nem hogy emelkedettebb igények jelentkeznének.

Ebbe a csapdába került Magyarország is. Az államszocializmus elutasításával, mint a többi volt KGST-ország, egy lassez-faire szabad versenyes kapitalizmus építésébe fogott. Jellemző módon a mi második ciklusunk akadémikusai és politikusai büszkélkedtek (!) 1996-ban egy konferencián *kapitalista* oktatási rendszer bevezetésével. Mindezt akkor, amikor Amerika talán legnépszerűbb közgazdasági tankönyve, Samuelson Közgazdaságtana óvakodik a mai valóságot „kapitalizmusnak" nevezni. Inkább azt a megjelölést használja, hogy „vegyes gazdaság". A kapitalizmus „vad" formája ugyanis a fejlettebb társadalmakban már szalonképtelenné vált, hiszen elevenen kísért a Nagy Válság emlékezete. Akkor bebizonyosodott, hogy a szociális vívmányoknak és piaci erőknek valamiféle kombinációja az, amely mellett megőrizhető a társadalmi béke. A hetvenes évektől kezdve azonban úgy tűnik, hogy az állami beavat-

kozás nem hozza meg a kívánt eredményt. Az általánosan elfogadott közgazdasági iskola megváltozott. A monetarizmus vált uralkodóvá, amely a leghatározottabban érvel a szabad verseny, az állami szerepvállalás visszaszorítása és a nemzetközi kapcsolatok liberalizálása mellett. Ennek eredményeként a szabályozás csökkentése (az úgynevezett deregulálás) a termelési tényezők, mindenekelőtt a tőke csaknem teljesen szabad áramlásához vezetett. E folyamat a globalizáció legfontosabb feltétele és egyben eredménye.

A liberális közgazdasági iskolának alapja a szabad döntés. Minél szélesebb körben lehetséges mérlegelni és dönteni, annál nagyobb gazdasági haszon érhető el. Létrejöttek tehát a világot behálózó óriásvállalatok, amelyek bármely régióból finanszírozhatók, s oda települnek, ahol a leggazdaságosabbnak látják működésüket. Legkevésbé se aggasztja őket a helyi népesség foglalkoztatása, szociális-kulturális helyzete, jövője. Szabványosított termékeikkel és szolgáltatásaikkal elárasztják a világot, és elszürkítik azt. Profitjukat oda fektetik be, ahol jónak látják. (A foglalkoztatás gondja viszont a nemzeti kormányokra marad, ha akarják, ha nem. Ők függenek választóiktól: nyilván valami módon kezelniük kell a munkanélküliség problémáját.)

Tudomásul kell vennünk, hogy a liberális nézetek csaknem teljes fölényben vannak a modern gazdasági gondolkodásban. Ha szeretnénk – márpedig szeretnénk – elkerülni a fenti gondolkodásmód következményeit, *az árral szemben haladunk.*

Meg kell találnunk azokat a lehetőségeket, amelyek a gazdaságosság elvének nagyobb sérelme nélkül lehetővé teszik az emberi életet, a még megmenthető hagyományos értékek megőrzését. Hogyan képzelhető ez el?

A modern társadalom és gazdaság problémája a túlzott hatalom- és tulajdonkoncentráció. Ennek bizonyos mértékét a technológiai szükséglet hozta magával, de ma

már bizonyos, hogy nem az vezérli. Az uralkodó eszmerendszer szerint ez a folyamat olyan törvényszerűség, amelyet az anyagi érdekeltség vezet, s nem lehet megállítani. Ez azonban csak akkor igaz, ha a közakarat teljes mértékben a pénz hatalma alá került.

Itt található a gondosan elrejtett kitörési pont: valójában a piaci viselkedés nem determinált. A pszichológia, az antropológia szerint a prioritásokat nem természeti törvények, hanem az emberi akarat határozza meg. Így azok akár meg is változtathatók. Ennek az állításnak az elfogadásától függ, hogy megfogalmazhatók-e gyakorlatilag kivitelezhető javaslatok, vagy sem. Az viszont tény, hogy mivel a gazdaság áttörte a nemzeti határokat, egyetlen ország akarata kevés ahhoz, hogy érdemi változtatás lehetséges legyen. Oly mértékben nyitottá váltak a gazdaságok – a magyar minden bizonnyal –, hogy csak *korlátozott gazdasági szuverenitásról* beszélhetünk.

A globalizmus nemcsak gazdasági kihívás, de lazítja a polgárok közösséghez való tartozását is. Az árral szemben megfogalmazandó programnak helyére kell tennie az egyén és a közösség, a jog és a felelősség viszonyát, s meg kell kérdőjelezni a rövid távú gazdasági érdek abszolút primátusát. Rá kell ébreszteni a társadalmat a szolidaritás, az összetartozás értékeinek fontosságára, olyan formában, hogy ebben nagyobb szerepe legyen az önkéntességnek, egyéni döntéseknek. Kényszerrel aligha érhető el a közösségi érdek egyéni érdek fölé emelése, csak a felismert szükségszerűség által. Ez a beláttatás nem teljesen reménytelen, mert van nemcsak elméleti, de anyagi alapja is. A modern gazdaságban ugyanis bizonyíthatóan sok olyan közösség van, ahol éppen az abszolút profitelv visszaszorítása, a pénzgazdaság törvényszerűségeinek bizonyos kikapcsolása vezetett hosszabb távon gazdasági sikerre. (Példaként idézhetjük a barterkereskedelem új keletű térnyerését, az ázsiai kisvállalkozások versenyképességét a fejlett ország-

OROSZ GELLÉRT: VIDÁMSÁG, 1947–1948
50×42 cm, kollázs, papír; Körmendi-Csák gyűjtemény

gok szolgáltatáspiacán, éppen a nagycsaládi non-profit finanszírozásra alapozva).

Amit javaslunk, nem valami „aufklaerista", felülről jövő felvilágosítás, csupán az emberek által is megtapasztalható jelenségek tudatosítása. A figyelem ráirányítása a tartós emberi kapcsolatok (család) pozitívumaira, a hosszú távú gondolkodás (ésszerű tulajdonszerzés, környezettudatosság, öngondoskodás) előnyeire. A mind ridegebbé váló viszonyok az egészségügyben, a tömegoktatás az oktatásügyben amúgy is felkelti a polgárok vágyát az emberközelibb, embermértékű, helyi viszonyok alapján jobban ismerhető – és ellenőrizhető – intézmények iránt.

A közvélemény s annak alapján a közakarat formálásában azonban hatalmas a média szerepe. E „hatalmi ág" ellenére a társadalmi normák ma már alig alakíthatók. Ha ez nem a fenti modellt, hanem éppen az ellenkezőjét reklámozza, állítja követendő példaként, aligha várható a közvélemény megváltozása. *Ez a 22-es csapdája.* A magánfinanszírozású média befolyásolása az általunk kívánatosnak tartott irányba szinte lehetetlen. Azt sem mondhatjuk, hogy *válasszon a polgár a kínálatból* maga. Egyrészt mert szegényes a választék, másrészt nem alakul ki a választásra való képesség. Hogyan nevelhető ki szuverénen gondolkodó, választani, a média által kínált választékból szelektálni képes ember, ha éppen az befolyásolja a leghatékonyabban véleménye kialakításában, amiből választania kellene?

Ez a probléma korántsem egyedi, magyar. Európa is küzd a globalizáció kihívásaival, amelyek hasonló problémákat okoznak. Erre a gazdaság részben előremenekülésssel, az angolszász-amerikai globalista mintapéldák másolásával, tehát a fokozott gazdasági koncentrációval válaszol, hogy versenyképesebb egységei legyenek. Maga a társadalom – legalábbis legjobb képviselői – felismerték azonban, hogy a világtrend követése a civilizáció halálát hozná. Így remény van arra, hogy a hosszú távú magyar társadalom-

politikai – s ezzel összefüggő gazdaságpolitikai – törekvések találnak majd Európában szövetségeseket – s akkor a szemben az árral megfogalmazott kissé utópisztikusnak tűnő javaslatok nem lesznek kivitelezhetetlenek. Nem véletlen, hogy Aurelio Peccei, a Római Klub elnöke realista utópiának nevezte. Csak mernünk kell vállalni a gondolatok felvetését, a kezdeményezést, s nem szabad azt hinni, hogy mindenben szolgaian alkalmazkodnunk kell az éppen uralkodó vagy hivatalosnak kikiáltott álláspontokhoz. Nagy dolgok akkor születtek Európában, amikor biztos ideológiai alapon álló, nagyformátumú egyéniségek megfogalmazták álláspontjukat, és összefogtak annak megvalósítására. Ilyen volt a II. világháború utáni pillanat (Adenauer, Schumann, de Gasperi fellépése). A szemléletváltás nem zárja ki az ésszerű kombinációt a szilárd jobboldali politikai alapállás, a szociális érzékenység és a kellően liberális gazdasági szabályozás összehangolásában (Schumann, Erhard)

Két stratégia

Bármilyen szép társadalmi célokat tűzünk magunk elé, ha nem tudjuk elérni a gazdaság növekedését, vállalkozásunk kudarcra ítélt. Bár a világ nemzeteinek nem állunk az utolsói között fejlettség szempontjából, a társadalom jogos elvárása az életszínvonal, az életminőség javítása.

A lehető jót célba venni két stratégiával lehetséges: a belső, vagy a külső piacokra irányuló gazdaságfejlesztéssel. Egy jelentős devizaadóssággal rendelkező gazdaságnak aligha van más útja, mint hogy exportbevételekre törekszik. Másképp nem tud adósságszolgálatának eleget tenni. A magyar gazdaságnak sem lehet lemondania az export vezérelte növekedésről. Annak ellenére, hogy messzemenően támogatandóak mindazok a törekvések, amelyek a belső ke-

resletnövekedésre alapozott fejlődést szorgalmazzák. Hangsúlyozni kell: a két stratégia vegyítése a célravezető. *Csak a finanszírozható növekedés bizonyulhat fenntartható növekedésnek.* Ezért a külpiacokra feltétlenül szükség van. Ez a kényszer – ami adóssághelyzetünkből fakad – a világgazdaságba való szoros bekapcsolódást elengedhetetlenné teszi. Mindegy, hogy ez a külső adósság kié: az államé, vagy a magánszektoré. Ahhoz, hogy az adósságszolgálathoz szükséges devizát elő tudjuk teremteni a forint katasztrofális elértéktelenedése nélkül, szükség van az export biztosította devizára. A kérdés csupán az, vajon mennyire sebezhető a rendszerváltás után kialakult exportstruktúránk, amelyben a gépipar túlsúlya jellemző. Olyan mértékben, ami a nálunk sokkal fejlettebb országoknak, gépipari nagyhatalmaknak is becsületére válna.

Az export hazánkban néhány termékre, termékcsoportra koncentrálódik, azok világpiaci konjunktúrájának függvénye. Gépiparunk igen csekély exporttöbblettel járul hozzá fizetési mérlegünk javításához. Nyilván nagyon fontos, hogy az ágazatba tartozó importot legalább fedezi, hiszen arra a gazdaság számos területének szüksége van. Ezzel együtt az adósságszolgálat fedezetének kitermelése szempontjából legfőbb export ágazatunk nem jön számításba. A nagy megrázkódtatás ellenére még mindig az agrárágazat az, amely jelentős nettó devizatöbbletet termel Magyarországon.

A magyar folyó fizetési mérleg az agrártöbblet ellenére tartós, folyamatos passzívumot mutat. Ezt tőkebeáramlással kell fedezni. Annak érdekében, hogy az ország eladósodottsága ne nőjön, lehetőleg nem adóssággeneráló direkt tőkebeáramlásra van szükség.

Ez további, komplex kötöttségeket eredményez a gazdaságpolitikában. Gyakorlatilag nem tehetjük meg, hogy ne vegyük figyelembe a nemzetközi pénzpiacok értékítéletét, mert attól függ, hogy jön-e, és mennyi tőke az or-

ságba. Az utóbbi két év összehangolatlan fiskális-monetáris politikája nem váltott ki jó visszhangot, de egyéb okoknak is betudható, hogy korábbi előkelő helyünk a közép-európai tőkeáramlásban visszaesett.

Jól érzékelhető, hogy konfliktusban van egymással a két gazdaságfejlesztési elképzelés. Amikor ugyanis a hazai piacokra alapozott gazdaságfejlesztést tűzzük célul, rögtön jelentkezik a jövedelemnövekedéssel szoros korrelációban levő importigény-növekedés.

Ennek, mivel a termelésnövekedés belföldi valutát hoz „csupán", gyakorlatilag nyomban fizetésimérleg-rontó hatása van, ami ugyancsak rövid időn belül korrekcióra kényszerít.

Ugyancsak problematikus az az egyébként teljesen logikus lépés, hogy emelni kell a hazai minimálbéreket, ha belföldi keresletnövekedést szeretnénk. A beáramlott működő tőke nagymértékben alapozott az alacsony bérszínvonalra, s ennek emelkedése távozásra ösztönözheti. A magasabb munkaerő-minőségi igényeket támasztó vállalkozások azonban nem feltétlenül reagálnak távozással a bérnövekedés hatására. Hitvitákba torkollik, ha túl gyorsan mondunk ítéletet egyik vagy másik gazdaságfejlesztési koncepcióról. Hangsúlyozottan le kell rögzíteni, hogy csakis egy keverék, egy *policy-mix* működőképes a közeljövő magyar gazdaságában. Az élet ezt mindenképpen ki is fogja kényszeríteni.

Sokkal nagyobb probléma a magyar gazdasági szerkezet *szétszakítottsága*. Az igen nagy számú magyar kisvállalkozás zöme *kényszervállalkozás*, megélhetési, kiegészítő vállalkozás. Ezek jelentős része nem fejlődőképes, valójában önfoglalkoztatást biztosít csupán. Életképességük az EU-csatlakozás után erősen kétséges, mivel tőkeerejük csekély, s összehasonlítva a többi országgal, szinte *minden ágazatban* fajlagosan olyan nagy számban léteznek, hogy *versenyképességük megkérdőjelezhető*. A kisvállalkozások a szolgáltató ága-

zatokban különösen fontosak lennének, hiszen a hazai piacra való értékesítésnek egyik fő területe éppen a helyi szolgáltatóipar. Az európai gyakorlatban azonban – nézzük a német gazdaságot – a kis- és középvállalatok kapcsolódása az exportképes, versenyképes nagyvállalatokhoz sokkal szorosabb. A vállalati hálózat, a láncszerű kapcsolat a mozdony- effektust érvényesíti a teljes vertikumra. Ilyen esetben az export vezette növekedés sokkal nagyobb hatású, mint ahol csak a végső, összeszerelő fázis települ hazánkba. A gazdasági szétszakítottság társadalmunkban is tükröződik. De mint az elején említettem: nem is duális, hanem triális szerkezetű a magyar társadalom (Szegő-Vass). A végképp leépülő, perspektívátlan, vagyonfelélő vagy segélyekből tengődő, de ugyanakkor furcsa, olykor pazarló fogyasztási struktúrájú társadalmi réteg *roncsgazdaságként*, roncstársadalomként ékelődik be a nemzetgazdaságba.

A gazdaságpolitikának megoldandó kérdése, hogy a kényszer *kisvállalkozások* kezelésének megfelelő módját megtalálja. A német jogi szakirodalom 2003-ban foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy ezeket az önfoglalkoztató vállalkozásokat az alkalmazottakéhoz hasonló munkavédelemben kellene részesíteni, mivel nem valódi, versenyző, profitmotivált vállalkozásokról van szó, hanem a munkavállalás egy új formájáról. Ha ezt a kérdést nem sikerül kezelnünk, akkor munkanélküliek megszaporodására számíthatunk, akik nem hogy fizetnének az államháztartásba – ha mégoly csekély adót is –, de a kiadási oldalon állnak majd sorba, ami nem jó hír az EU-s konvergenciakritériumok szempontjából sem.

Fontos, létfontosságú kérdés *a mezőgazdaság és vidékfejlesztés* problémájának kezelése.

A kitűnő természeti adottságokkal bíró magyar mezőgazdaság számos területen világelső.

Az elmúlt rendszer egyik szerencsés intézkedése volt, hogy a háztáji-kollektív gazdálkodás egyfajta szimbiózisá-

val lehetővé tette évtizedekig a megfelelő magyar élelmiszer-ellátást, s a mezőgazdaságot exportágazattá fejlesztette. Szomorú tény, hogy a rendszerváltás ezt az előnyt hátránnyá változtatta. Mivel az a KGST-piac, amelyre a mezőgazdaság ráépült, amelyben évtizedeken át „kemény exporttermékként" értékesült a magyar gabona és hús, fizetésképtelenné vált, a „kompország Magyarországnak" ismételten 180 fokos fordulattal kellett piacot keresnie termékeinek. Csakhogy az EU nemigen kér belőlünk, hiszen már kialakította saját belső munkamegosztását, s paraszti választótömegeit – bárhogy lecsökkent is az agrárfoglalkoztatottak aránya – minden lehetséges módon segíti a versenyben.

A vagyoni kérdés rendszerváltozás után választott rendezése *szétzilálta* a vidék kialakult munkamegosztását, *de azt nem helyettesítette intézményesen egy másik kooperációval.* A hatalmas *agrárolló* szorításában fuldokló mezőgazdaság még így is – mint utaltunk rá – a devizaszerzés fontos eszköze. Míg a gépipari ágazat, mint említettük, csekély (50 millió euró) devizatöbbletet termel ki, addig a mezőgazdaság 1500 millió euró többletet hozott az ezredfordulón.

Végül megemlítendő még két kiemelt fontosságú terület, az oktatás és az egészségügy gazdaságtana. Számtalan elemzés emlegeti az úgynevezett nagy rendszerek reformját. Gyakorlatilag a reform a magánosítás kísérleteit jelenti, a magántőkének a finanszírozásba való bevonását. A szükséges menedzsment, sőt finanszírozás-technikai modernizációval egyetértve, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy bevonandó szabad tőke itt se igen jelenthet mást, mint jelentős hányadban *külföldi tulajdont.* Azt pedig már láttuk – több tanulmányban e sorok szerzője is elemezte –, hogy az infrastruktúrába behozott külföldi tőke profitigénye erős nyomást jelenthet a magyar forintra. Ha ezt fokozzuk, valóban olcsójánosként lépünk be az európai valutaközösségbe, ami leértékeli a magyar teljesítményeket. Az

az ország, amely vagyonát elvesztve, alulértékelt valutával csatlakozik az euróövezethez, alacsony bérű bérmunkás marad saját hazájában. Lehetséges, hogy a globális verseny lenyomja az árakat, de nem ez volt a jellemző az eurót bevezető országokban. A mostani alacsony bérekből pedig vajmi kevés reménye lesz a társadalom túlnyomó részének a függetlenséget biztosító vagyoni helyzet javulására. Márpedig a rendszerváltó párt reformkorból kölcsönzött jelszavát idézve, „Szabadság, s tulajdon" amit elérni szerettünk volna. Nem a híd alatt alvás szabadságát.

Botos Katalin

Felhasznált irodalom

Antalóczy Katalin, Botos Katalin: *Lesz-e konvertibilis a forint?* KJK, Budapest, 1990

Konrad Lorenz: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne.* IKVA-SZÁMALK, 1988.

John Naisbitt, Patricia Aburdene: *Megatrendek* OMIKK, Budapest, 1991

Stefan Brunnhuber–Harald Klimenta: *Wie wir wirtschaften werden Redline bei Ueberreuter*, Frankfurt-Wien, 2003

Daniel Yergin, Joseph Stanislaw: *The Commanding Heights.* Simon & Schuster, New York, London, Toronto, Sidney, Singapore, 2003

Szegő Szilvia–Vass Csaba: Globalizációs perem- és roncsgazdaság Magyarországon In: *Globalizáció pénzügyei* (Szerk: Botos Katalin) Jatepress, Szeged 2004

X 333
341.140.1 : 333
K: Veress László

MEZŐGAZDASÁG-POLITIKA, VIDÉKFEJLESZTÉS – MÁSKÉPP*

„Vannak jussok, melyekre ember mindig meg van érve,...: hogy senki más önkényétől ne függjön, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő legyen, hogy iparkodása után boldogulhasson, hogy vagyont bírhasson, s annak birtokával bátorságban, bizonyságban éljen."

Wesselényi Miklós: Balítéletek, 1831

Bevezetés

Schumann és Martin, de rajtuk kívül számosan, utóbb David Korten és Joseph Stiglitz – de maga Soros György is – próbál a globalizáció aggasztó jelenségeire orvoslást keresni. Stiglitz nyíltan elismeri, hogy a világ pénzügyeit uraló három nemzetközi szervezet, az IMF (Nemzetközi Valutaalap), a Világbank és a WTO (Világkereskedelmi Szervezet) a Föld egyes országainak segítségnyújtása helyett többnyire csupán egy szűk tőkés réteg (marxista terminológia szerint komprádor burzsoázia) anyagi érdekeit szolgálta. Amikor a szocialista tábor országainak gazdasági összeroppanása bekövetkezett, az IMF és a Világbank készséggel ajánlott fel kölcsönöket, melyeket „csupán" saját gazdasági tanácsaik végrehajtásához kötöttek. Ma ezek a feltételek *sokkterápia* néven váltak hírhedtté. Ezektől az országoktól

* Készült a Professzorok Batthyány Köre 2004. március 20-án Martonvásáron rendezett második mezőgazdasági vitájára.

nyj. Tanulmány.

– a belső piac gyors liberalizálását,

– az állami és szövetkezeti vagyon gyors magánosítását,

– az ország valutaalapjának és biztonságának elvárásaik szerinti kezelését követelték.

Az érintett országok társadalmát alaposan megrendítő következményei: a saját belső piaci termékeik háttérbe szorítása, esetenkénti teljes kiszorítása, a nemzeti vagyon elherdálása, a gazdaság és a politika korrupt összefonódása. Ezt a lakosság 1–6%-ának gyors és gyanús meggazdagodása, további 20–30%-ának gyors elszegényedése követte.

Kína elutasította a belügyeibe avatkozásukat. Belföldi piacait csak fokozatosan és lassan nyitotta meg. Létrehozta azokat az intézményeket, melyek a pénz- és valutaforgalom szabályozására szolgálnak. Tőkés vállalkozókat ugyan fogadott az országba – először főként más országokban meggazdagodott kínaiakat –, de Kínában az állami vagyon magánosítása nagyon óvatosan indul. Ezt a lehetőséget fenntartják saját állampolgáraiknak. Ezzel magyarázható, hogy Kína a 90-es évek elején a Szovjetunió GDP-jének csupán 60%-át érte el, de ez a folyamat egy évtized alatt visszájára fordult. Most az utódállamok alig érik el Kína GDP-jének 60%-át, ahol a nemzeti jövedelem évről évre 9–11%-kal nő.

Magyarországon a nemzeti jövedelem mintegy 70%-át külföldi kézbe került tőkeérdekeltségek állítják elő (26). A magyar nemzetgazdaság 80-as évek elején bekövetkező megrekedését és eladósodását a 90-es évek közepétől külföldi befektetésfüggő pályára sodródás és drámai mértékű elsúlytalanodása jellemezte (4).

A társadalom viharos gyorsasággal három jellegzetes rétegre különült. A 80-as évek végétől létrejött egy új, a társadalom *5–6%-át alkotó elit, akik a jövedelem 33%-át birtokolják. A munka nélkül maradottakból*, az új helyzethez nehezen alkalmazkodókból, *akik a társadalom 1/3-át alkotják*, az ún.

roncstársadalom, akik az összes *jövedelemnek csupán 5–6%-ához juthatnak*. A nemzeti középnek minősíthető társadalmi réteg alkotja a lakosság 60–62%-át, azonos arányban részesül a jövedelemből is (3). Sajnos, a roncstársadalomba egyre több vidéki sodródik.

Napjainkban a kormányzásért folyó hatalmi harc alapvetően nem a „közjó" érdekében folyik. Így érthetően a közvélemény a jobb- és baloldali politikusokat egyre jobban elítéli, az időszerű politika alakulását befolyásolhatatlannak tartja, még a választásokon sem vesz részt. Szokatlan belpolitikai helyzetnek lehetünk tanúi. A régi gazdasági vezetők, politikai apparátcsikok gátlástalanabb része és az új politikai helyzetet más pártbeli meglovaglók szerezték meg a külföldiek által fel nem vásárolt nemzeti vagyont, ezzel együtt a gazdasági és politikai hatalmat is. Az egész társadalom többségének, a nemzeti érdekeknek egyre inkább a jobboldalon álló pártok, míg a vagyonos kisebbség érdekeit a baloldali és neoliberális pártok képviselik. *Az ország jelenlegi gazdasági, politikai és társadalmi válsága miatt súlyos felelősség terheli az IMF-et, a Világbankot, sőt a WTO-t is.*

Megszűnt a mezőgazdasági termelés–feldolgozás–értékesítés kölcsönös érdekeltsége

A sokkterápia következményeként Magyarország kulcsiparágainak – a mezőgazdasági termékeket feldolgozó, a gyógyszeripar, energia- és vízszolgáltatás – döntő hányadát azoknak a multinacionális vállalkozásoknak adta el, akiknek ezek az iparágak piaci versenytársat jelentettek. Egyes iparágakat piacszerzésük érdekében – gyapjúfeldolgozó, olajsajtoló – leszerelték és külföldre szállították, a cukorgyárak felét bezárták. Miközben – 1990 és 2000 között – a világ élel-

miszeripara 23%-kal emelkedett, a hazai teljesítmény 30%-kal visszaesett (15).

A mezőgazdasági termelés–feldolgozás–értékesítés korábban egymásra utalt, kölcsönös érdekeltségen nyugvó lánca szétszakadt. Az élelmiszeripar 60%-a külföldiek tulajdonába került, az időközben betelepült áruházi láncok pedig már 2000-ben a hazai élelmiszer-kereskedelem 80%-át a kezükben tartották. A mezőgazdasági termelés ezért ma kiszolgáltatottja a termékfelvásárló kereskedelemnek, a feldolgozóiparnak, kiváltképpen az áruházi láncoknak. Papócsi László és Takács József (16) adatai szerint az áruházak nyeresége nem csupán az élelmiszeripar, hanem a mezőgazdasági termelés nyereségét is fölözi, profitja eléri a 35%-ot. *Velük szemben a teljesen szervezetlen mezőgazdasági termelés – törpe-, közép- és nagyüzem – egyaránt védtelen, kiszolgáltatott, gyarmati sorsra kárhoztatott.*

Ennek egyik súlyos következménye, hogy a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágak sorvasztása miatt mintegy 100 ezer, a mezőgazdasági termelésből mintegy 730 ezernyi munkaerő maradt munka és kereset nélkül (26).

Földbirtokszerkezet, földbirtok-politika

Nemzetközi kitekintés

A Föld országaiban a földbirtok-szerkezetet többnyire két egymással ellentétes politikai szemlélet határozza meg:

– azé a föld, aki megműveli,

– azé, akinek van pénze, hogy megvásárolja.

Attól függően, hogy a termőföld korlátozott, vagy korlátlan mennyiségben állt rendelkezésre, vagy a *megélhetés forrásának*, vagy a *jövedelemszerzés eszközének* tekintik. Eurázsiában a termőföld korlátozott mértékben állt rendel-

kezésre, a többi kontinensen a gyarmatosítók és hódítók a termőföldhöz szinte korlátlanul jutottak.

Nyugat-Európa azon országaiban, ahol a polgári fejlődés akadálytalannak bizonyult, ott az országok többsége az első változat jogi érvényesítése mellett tört pálcát. [Japán és Dél-Korea a II. világháború után felszámolta a nagybirtokrendszert, vidéken a bedolgozóipar segítségével teremtett megfelelő anyagi körülményeket (12, 13).]

Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) megalakulása után a tagországok többsége ugyancsak ezt a birtokszerkezetet igyekezett kialakítani. E birtokszerkezet *védelmére kezdte el a mezőgazdasági termékek közvetlen ártámogatását, az EGK közös vámmentes határain kívüli vámvédelmet, valamint a mezőgazdaság és az élelmiszer-ipari termékek kivitelének támogatását.* Így sikerült akkor a mezőgazdasági termelőket a világversennyel szemben megvédeni. Ezekben a főleg családi munkaerőre alapozott gazdaságokban is igyekeznek az élőmunka termelékenységét fokozni. E törekvést a *lassú föld-, eszköz-és állatlétszám-növelés* mellett három gazdasági megfontolás teszi hatékonyá:

1. Egy-egy gazdaság egyre erősebben szakosodik, egyre kevesebb termékfélét, egyre nagyobb tömegben, egyre egységesebb minőségben állít elő.

2. A 19–20. század fordulója óta a paraszti gazdaságok közös beszerzése, értékesítése, termékfeldolgozása, piackutatása és termékfejlesztése olyan láncolatot (vertikumot) képez a kereskedelmi haszon megszerzésével együtt és a feldolgozott termékek kedvezőbb értékesítési bevétele révén, amely biztonságossá és jövedelmezővé tette gazdálkodásukat (12).

3. A szakosodás kulcskérdése olyan belföldi piacszabályozás, mely a már említett termelési biztonság és jövedelmezőség nélkülözhetetlen kelléke (12, 28).

Az Európai Unió korábbi agrárpolitikájának társadalmi szerepét illetően nem hangsúlyozható eléggé, hogy

megteremtette a vidéki lakosság gazdasági önállósága révén politikai függetlenségét is, polgári életkörülményeinek kialakulását. (Portugáliában az EU-csatlakozás után alakították át a nagybirtok szerkezetét családi méretű kisebb gazdaságokká. A 2004. január 13-án rendezett „Vidék parlamentje" találkozón értesülhettünk a szlovákiai küldöttől, ők is a nagybirtok felosztására készülődnek.)

A külföldiek földtulajdonszerzésének kezelésére a nemzetközi gyakorlat három modellt alakított ki, mint az állami önrendelkezés igen szoros függvényét:

Az állam kizárólagos önrendelkezése a földet el nem idegeníthető állami területnek tekinti, ezért megtiltja külföldi tulajdonba kerülését (Egyesült Királyság, Hollandia, Izrael, számos amerikai állam).

Az állam saját érdekét érvényesítő, ésszerű önkorlátozással él. A földet ugyan piaci árunak tekinti, de a külföldiek javára forgalmazhatóságát csak kölcsönösség és viszonosság esetén engedi meg. Mezőgazdasági üzemszabályozással kizárja a külföldi földspekulációt (nyerészkedést), a földtulajdont saját gazdáinak őrzi (Ausztria, Dánia, Franciaország, Hollandia, Írország, Portugália, Spanyolország).

Az önrendelkezés feladása, a közérdek elvetése mellett foglal állást. Az állam nem avatkozhat be a földpiac forgalmába, ezt a keresleti tőke igényei diktálják. A külföldiek tehát korlátlanul juthatnak földtulajdonhoz. A nemzeti érdekvédelem ilyen beiktatása a harmadik világ gyarmati országait jellemzi. E módszert akarják érvényesíteni az EU keleti bővítésével, a keleten csatlakozó országokkal (26).

Az EU közösségi jog a külföldiek földszerzési igényére két egymással merőben ellentétes mércét alkalmaz. Egyik az 1957-ben Rómában megkötött szerződés – EUSZ – eredeti kikötése, mellyel az alapító hatok saját jogi önállóságukat szavatolták. Szerintük a földkérdés szabályozása kizárólag belügy, amibe az EU nem avatkozhat be. (Az EUSZ 295.

cikkelye alapján a tagállamokban fennálló tulajdoni rendet nem érinti.) E jogcím tette lehetővé, hogy a 391 ezer lakosú és 316 km^2 területű Málta területén megtiltja bármely külföldi állampolgár földtulajdonszerzését. Ezzel szemben Magyarországgal és a többi új keleti belépővel (KKE országokkal) az EUSZ 56. paragrafusát akarják érvényesíteni; a termőföldet is tőkének tekintik. A földtőke szabad átruházásának bármely korlátozását megtiltja. A magyar állam tehát a diszkrimináció (kizárás) tilalma révén az átmeneti mentesség (7 év) lejártával „közérdekből" sem élhet az önrendelkezés jogával. Ezt át kell engednie a „nemzetek feletti tőke" igényeinek (23–24. cikkely) (26).

Az EU a mezőgazdasági termelést napjainkban nem növelni, hanem szabályozni kívánja, ezért ezt egyre szigorúbb kvótarendszerhez köti. A kvótarendszer nem tűri a gazdálkodó üzem korlátlan nyereségérdekeltséghez igazodó bővítését. A WTO (Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet) is a túltermelés korlátozására, a nemzetközi kereskedelemben ennek megfelelően a kivitel ésszerű korlátozására törekszik.

Az EU számos tagországában – Ausztria, Dánia, Franciaország, Hollandia, Írország, Portugália, Spanyolország – az egy gazdálkodó által birtokolt, vagy bérelt terület felső határát is megszabták. Az EU-n belüli részfoglalkozású gazdálkodók aránya meghaladja a 70%-ot (23). (1. táblázat)

A neoliberális elv szerint alakuló gazdálkodás modellje az USA és Dél-Amerika mezőgazdasága. Az állam újabban – ellentétben az annak idején Roosevelt által meghirdetett New deallel (új program) a „laisser faire, laissez passer" (hagyni a dolgokat szabadon alakulni) álláspontot képviselve nem avatkozik a területi (vertikális), az eszköz-, állatlétszám-növelés üzleti vállalkozásaiba. (Az USA 1%-ot kitevő legnagyobb méretű – sok ezer hektáros – gazdaságai termelik meg már jelenleg is a mezőgazdasági termékek 25%-át, 20 év múlva több mint felét (15). (A főként

1. táblázat
A gazdaságok birtokméret szerinti eloszlása három tagországban, a közösség egészében és Magyarországon (Ángyán és Ónodi, 2003)

Birtokméret kategóriák (ha)	Franciaország 1997	Németország 1997	Portugália 1997	EU 15 országa 1997	Magyarország 2000
<10	35,3	45,6	87,6	68,6	93,8
11–50	33,4	39,8	10,0	22,3	4,9
51<	29,7	14,6	2,4	8,6	1,3

Az EU tagországok átlagos birtokmérete 19 ha. Dániában az elmúlt évtizedekben 34 ha-ról 50 ha-ra nőtt, Olaszországban, Franciaországban valamivel kisebb.

délen gazdálkodók a munkaigényes termékeik előállításához néhány hónapig mintegy 800 ezer mexikói idénymunkást foglalkoztatnak.) A város egyre gyarapodó ipara és szolgáltatása ott felszívja a vidéken felszabaduló felesleges munkaerőt. Ezzel szemben az ún. dél-amerikai folyamat eredményeként milliós tömegek maradnak otthon és foglalkozás nélkül, özönlenek a városokba, lumpenproletarizálódnak. Egyre kétségbeejtőbb a szűkülő felsőbb rétegek fokozódó jóléte és az egyre szélesedő alsó társadalmi rétegek elszegényedése közötti szakadék, mely beláthatatlan társadalmi robbanásokhoz vezethet. A nyomorral és az iskolázatlansággal többnyire együtt jár az önálló véleményformálás hiánya, ami minden szociális demagógia természetes táptalaja (11).

Az Európai Unió agrárpolitikájának értékváltása

Az előzőkben leírt, a mezőgazdaság és élelmiszeripar támogatását szolgáló EU-rendszer azonban néhány évtized múltán zsákutcába jutott. A közvetlen támogatások termékfelesleget eredményeztek, melyet ismét állami támogatással – intervencióval – (a termékek szavatolt áron felvásárlásával) lehetett levezetni. E termékek kituszkolása a közös piacról újabb kiviteli támogatásokat tett szükségessé. Ezek a közvetlen, mennyiséghez kötött támogatások az 1990-es évekre elérték a közösség teljes költségvetésének 50%-át, és még ma is meghaladják évente a 40 milliárd eurót (2). A termelés növelése – kemizálással, gépesítéssel – esetenként a természeti és társadalmi környezet leromlásához (eróziójához), vagy egyenesen pusztulásához vezetett. Mintegy 25 évig az EU sem tett határozott intézkedéseket a környezetvédelem érdekében (25), jóllehet ott a tulajdonosi szemlélet ehhez több társadalmi segítséget nyújt.

A túlságosan sok műtrágya a talajok savanyodását okozta, míg a vízöblítéses iparszerű állattenyésztő telepek szennyvize, de a túlságosan sok istállótrágya beszántása is a talajvízkészlet fertőzöttségét. Ezért a közös költségvetés egyre nagyobb hányadát e hátrányos jelenségek orvoslására kellett költenie. Így született meg 1992-ben az EU Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy, rövidítve CAP) reformja és értékváltása (2). „Ha a mezőgazdaság csak termelni tud, akkor ne számítson közösségi pénzekből nyújtott közösségi kifizetésekre és támogatásokra" – jelentette ki jogosan 2002. évben a Bundestagban Renata Künast mezőgazdasági és fogyasztóvédelmi miniszter. A támogatások ellenszolgáltatásaként joggal várhat el a mezőgazdaságtól a közösség hasznos társadalmi szolgáltatásokat és környezetkímélő (ökoszociális) teljesítményeket.

E felismerések vezettek el 1992-ben a több feladatot magába foglaló új európai mezőgazdasági modell megfogalmazásához. Ennek egyik feladata a minőségi termelés, másik a társadalmi szolgáltatás, harmadik pedig a természet és környezet kímélése, óvása. E feladatoknak, a mezőgazdaság két pillérének az egymáshoz viszonyított aránya, súlya, szerepe a különböző termelési adottságú térségekben egymástól jelentős mértékben eltérhet. A kétféle teljesítményre, az előállított termék értékére kapott fizetség jellege és mértéke ugyancsak eltérő arányban alakulhat. Az első teljesítményt a piaci áruértékesítésből származó jövedelmek fedezik, a másodikat: a szociális és környezeti szolgáltató teljesítményét közpénzekből fedezett állami kifizetések révén vásárolja meg a parasztságtól az állam (2). Tehát nem az iparszerű mennyiségi, ágazati fejlesztési programokat – gabona-, tej-, húsprogramot – támogatják, mint korábban, hanem olyan gazdálkodási rendszereket, melyek:

– jó minőségű, egészséges, szermaradvány-mentes, biztonságos élelmiszer és élelmiszer- nyersanyagok előállítására vállalkoznak, és emellett

– társadalmi, szociális, regionális foglalkoztatási teljesítményeik is jobbak, mint a korábbi iparszerű, ezért gyakran környezetszennyező termelési rendszereké,

– egyre nagyobb figyelmet fordítanak a környezet és természet megóvására.

A jövőbeli támogatások különbséget tesznek a mezőgazdaság szereplőitől és a termékek minőségétől függően. Amíg jelenleg az első pillér élvezi a támogatások döntő hányadát (90%), a jövőben ez remélhetőleg leépül, helyette a vidékfejlesztés gyűjtőfogalma alatt gazdálkodási rendszerekhez nyújtott földalapú támogatások teszik ki 2013-ra a támogatások 52%-át, mely a későbbiekben feltehetően tovább nő (2, 8, 25).

A terménymennyiséghez kötött közvetlen támogatásokat 5000 euró/évre tervezik csökkenteni. Eszerint a 25 ha-t meghaladó birtokméret esetén támogatáscsökkentéssel lehet számolni (2). Az így elvont forrásokat a vidékfejlesztési pillér növelésére kívánják fordítani. Az USA-ban ugyan a közvetlen mezőgazdasági támogatásokat majdnem teljes egészében megszüntették, és vidékfejlesztés formájában juttatják a kisebb méretben gazdálkodó mezőgazdasági termelőknek, vagy valóban a vidék járulékos beruházásaira fordítják (13).

A támogatások mértéke a birtokméret növekedésével területegységre vetítve rohamosan csökken, és bizonyos birtokméret fölött meg is szűnik. Ez az ún. kedvezőtlen adottságú térségek (LFA=Less Favourable Areas) támogatása esetében pl. a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv szerint, a 2. táblázatnak megfelelően alakulhat. (2. táblázat)

Az Európai Bizottság 1999-ben kidolgoztatta az ésszerű szakosodás és területi fejlesztés regionális, 25 tagállamra bővülő közösségi programját. Az EGK világpiaci versenyképességének fokozása érdekében az újonnan belépő keleti országoknak – köztük hazánknak is – nem a családi gazdaság modelljét szánják, hanem az olcsó bérmunkán nyugvó nagybirtokrendszert. Reá vár az olcsó, iparszerű

2. táblázat
Birtokméret szerinti támogatás mérséklése
(Ángyán és Ónodi, 2003)

Birtokméret (ha)	A támogatás mértéke (%)
<25	100
26–50	75
51–100	50
101–300	25
300<	0

nyersanyagtermelés, melyet a tőlük nyugatra eső országokban akarnak feldolgozni. Ezzel jelentős értéknövekedésre számíthatnak. A gyarmati jellegű kelet–nyugati árucsere ott jelentős jövedelemfelhalmozást eredményezhetne. A nyugat-európai birtokszerkezet megőrzését és mezőgazdasági támogatását pedig az oda átcsoportosított élelmiszeripar által előállított értéktöbbletből szándékoznak fedezni (26). A tagországok gazdasági szereplői tőkés vállalkozóként – akár tulajdonosként, akár bérlőként – a hazai mezőgazdasági termelésbe szívesen bekapcsolódnának, hogy pénzüket nálunk kamatoztathassák. Ez a szándék azonban az ország, a nemzet, a vidék szociális érdekeit, nemzeti függetlenségét súlyosan sérti, ezért ellene tiltakoznunk kell.

A Nyugat-Európa országainak többségére jellemző birtokszerkezet egyik gyenge pontja volt korábban Európa-szerte az öröklés során elaprózódó, árutermelésre alkalmatlan törpebirtoktestek kialakulása és újratermelődése. Erre különböző országokban két orvoslási változatot alkalmaznak:

– vagy csak egy gyerek örökölheti a birtokot, a többi valamelyes kárpótlással beéri, vagy az eddigi EU gazdálkodási és jövedelmi viszonyok lehetővé tették a testvérektől a birtok megváltását;

– vagy a föld államosításával a birtokkal együtt járó hitel – ésszerű gazdálkodást feltételezve – az előző földhasználótól átvehető és újabb földbirtokhasználónak (saját gyermekének is) továbbadható. Ehhez azonban az új tulajdonosnak megfelelő szakképzettséggel, személyi és anyagi biztosítékkal kell rendelkeznie (pl. Új-Zéland, Írország).

Hazai helyzet

A rendszerváltás első szabadon választott kormányának miniszterelnöke, Antall József nyilatkozta a mezőgazdaságról 1991. március 27-én a Vigadóban, az Agrárértelmiségi Fórumon: „Az egyik oldalon a nagyüzemi gazdálkodás eddigi formájának abszolutizálása és hamis bemutatása, mint tökéletesen működő forma..., másik oldalon a hagyományos parasztgazdaság az évtizedekkel ezelőtti formájában, két szélsőség, két véglet: egyik sem mutat járható utat. A kettő között kell megtalálnunk az új utat... Szükség van vállalkozó jellegű, önkéntes alapon álló szövetkezeti formákra". Az elmúlt évben (2003) több, korábban sikeres FVM miniszter írásban, közösen tiltakozott a jelenlegi kormány mezőgazdaságot – az előző kormányokhoz hasonló – mostohasággal kezelő intézkedései miatt. Egyikőjük 12 pontban fogalmazta meg a mezőgazdaságnak az országban ellátandó sokrétű, valóban állami és szociális támogatást egyaránt jogosan követelő feladatát (17). Sajnos mindkét figyelmeztetés az elmúlt évek során süket fülekre talált.

A mezőgazdaság termékeinek felvásárlási árát nem emelték fel a világpiaci árak szintjére. Romlottak gazdálkodási esélyei, emiatt egyre kevesebb jövedelmet termelt; tőkevesztését az elmúlt 14–15 évben ezermilliárd forintra becsülik (15, 16). *Ezt a helyzetet súlyosbítja, hogy a tőkehiányos mezőgazdasági termelés külterjes irányba sodródott.* Még az 1970 és 1985 közötti mezőgazdasági politika is a háztáji gazdálkodás támogatásával igyekezett a nagyüzemi gazdálkodással egyidejűleg mindkettőt ösztönözni, *a gazdálkodás belterjesítését hatékonyan elősegíteni.* Hollandiában 100 ha mezőgazdasági területre kétszer annyi foglalkoztatott jut, mint Magyarországon, ahol 1 főre már évek óta 50 ha esik (18).

A jelenlegi kormány a törpe- és középbirtokosok érdekeit cserbenhagyta. Ezt jellemzi az egyik MSZP-kép-

viselő tényszerűen téves parlamenti felszólalása: „Az EU-ban 500 ha-os „birtokméret alatt nincs is élet, a kisebbeknek nincs semmi esélyük". Az FVM politikai államtitkára sajnálatos módon 2003 őszén kijelenthette: „Hozzá kell szoknunk a gondolathoz, hogy a mezőgazdaságban csak 80–100 ezer ember fog munkát találni. A többieket kezelje a szociálpolitika". Ugyancsak elgondolkoztató a Nemzeti Földalap képviselőjének megállapítása: „Az NFA földet életjáradékért programjával részben a tulajdonviszonyokat lehet rendezni (megvásárolva a sok törpegazdálkodó tulajdonát), másrészt hozzájárul a birtokszerkezet átalakításához, (a nagybirtok) a versenyméretek kialakításához" (2).

A parlament elnök asszonyának korábbi kijelentése sem ad okot optimizmusra az európai folyamatokhoz illeszkedésünk időszakában: „...minden pártban, így az MSZP-ben is egyszerre három párt van jelen, egy ideológiai, egy technokrata és egy zsákmányszerző párt". Hozzáfűzve ehhez saját keserű tapasztalatainkat, úgy tűnik, a mezőgazdasági politikában eddig a legtöbb esetben a lakosság többségének érdekeivel szemben a zsákmányszerzők akarata érvényesült (14).

A magyar föld

Az ország mezőgazdaságilag művelhető területeinek – 7 706 200 ha – szántóként művelhető aránya – 4 499 800 ha; 56% – európai összehasonlításban igen magas. Ebből 2 millió ha-ra becsülhető a 20 AK értékű, vagy annál is magasabb, az igen jó termőképességű területek aránya. Az or-

BÁLINT ENDRE:
HALÁLMADÁR-MADÁRHALÁL, 1958
50×65 cm, fotómontázs; Magyar Nemzeti Galéria

ság egész területe kontinentális éghajlatú. A nyár igen meleg, a levegő páratartalma pedig igen csekély. Az éves csapadék 350–600 mm között változhat. Gyakoriak az aszályok, a korai és kései fagyok, melyek a termésátlagok erős – közel 50%-os – ingadozását okozzák (7, 14). A terület jelentős része sík, a Kárpát-medencében összegyűlt és keresztülfolyó természetes vizek az öntözésre hasonló esélyt kínálnak, miként Hollandiában (13). Indokolt jelentős erdőtelepítés a hajdan kiirtott erdők egy részének visszatelepítésére is, mert előnyösen befolyásolhatná a levegő páratartalmának alakulását és a hajnali harmatképződést (7).

A termőföld a nemzet közös vagyona, mely foglalkoztatást – életformát – kínál a lakosság mintegy 8–10%-ának. A mezőgazdasági termékek élelmiszerré, élvezeti és ruházkodási cikkekké feldolgozása és árusítása a lakosság további 10%-ának teremthet foglalkoztatást. A magyar mezőgazdaság rendelkezik a legnagyobb mértékben a nemzetgazdasági ágak közül a termeléshez szükséges hazai erőforrásokkal (15). A termőföld a nemzeti vagyon 25%-ára becsülhető. Ideje lenne tehát olyan hosszabb távú agrárpolitikát készíteni és folytatni, mely a vidéken, főként a mezőgazdaságból élő lakosság nagyobb hányadának tulajdonosi tudattal, emberséges életkörülményekkel együtt járó, államtól jóval kevésbé függő, önálló politikai arculatának kialakítását elősegítené. „A föld egész korlátozott mennyiségénél fogva mindig politikai hatalmat ad tulajdonosainak, éspedig nagyobbat, mint a tőke". Ihrig Károly 1941-ből származó figyelmeztetése ma is időszerű. Jogos kételyünk, hogy a nagybirtokszerkezet előnyösebb-e a nemzet számára. Akkor vajon a tőlünk nyugatra fekvő országok miért nem változtatják meg földbirtokszerkezetüket? Miért akarják ezt csupán a keleti belépőkre erőltetni?

Földhasználat

A magyar statisztika a 30 ha alatti szántón gazdálkodót kis-, a 30 és 300 ha közöttit közép-, a 300 ha feletti gazdaságokat nagyüzemként tartja nyilván. A 2002. évi statisztikai adatok bizonysága szerint a mintegy 700 ezerre becsülhető szántóföld-tulajdonos többsége önállóan nem gazdálkodik. A 169 047 statisztikailag nyilvántartott – regisztrált – gazdálkodószervezet közül 74,2%-ának szántóterülete nem érte el a 10 ha-t (az összes szántó 4,2%-a). A szántóterület 42%-át 1168 gazdálkodó és gazdálkodó szervezet használja (3. táblázat). Immáron harmadik alka-

3. táblázat
A szántóterületeken 2002. évben kizárólag a nyilvántartott, regisztrált gazdálkodók számának és területnagyságának megoszlása
(Alvincz 2003., AKII adatok alapján)

Hektár	Gazdálkodók		SZÁNTÓTERÜLET		
	Száma	%	Összes (ha)	%	átlagos méret (ha)
10 ha alatt	125 370	74,20	529 258	13,5	4,2
11–30	27 916	16,50	477 563	12,2	19,9
31–50	6 327	3,70	250 166	6,3	39,5
51–100	4 384	2,60	304 664	7,8	69,5
101–300	3 882	2,30	732 083	18,7	188,6
301–500	143	0,01	58 372	1,5	408,0
501 felett	1 025	0,69	1 565 835	40,0	1 527,6
ÖSSZESEN:	169 047	100	3 917 941	100	23,2

lommal történelmünk során – nem okulva a korábbi tapasztalatokból – ismét két egészségtelen szélsőség; az életképtelen törpebirtok és a bérmunkára alapozott nagygazdaság jellemzi a magyar mezőgazdasági termelést (2, 13, 25).

Az a középbirtok, melynek kialakítására Nyugat-Európa országainak döntő többsége már korábban is törekedett nálunk, a „privatizációs bombát" követően sem valósult meg. Ezek száma 10 593 (8,6%), szántóterületből pedig csupán 32,8%-kal részesülnek. Ez az arány a két világháború között sokkal kedvezőbben alakult.

„Ahol a középosztály hiányzik, ott lehetnek egyének, de nincs osztály, amelyik a munkát is, a hatalmat is egyaránt gyakorolja" – állapította meg 1867-ben Ditz igen bölcsen. E megállapítása ma is a demokratikus mezőgazdasági társadalom formálásának kulcsfontosságú kérdése. (3. táblázat)

Korábban – zsebszerződések révén – jutott külföldiek használatába mintegy 500 ezer ha szántó köztük számos kitűnően vezetett állami gazdaság. (A Balatonnagybereki Állami Gazdaságot megvásárló külföldi állampolgár a gazdaság épület-, eszköz- és állatállományát megvásárolva a területet 50 évre bérletbe vette, hektáronként és évenként 50 forintért.)

Az első szabadon választott kormányban az FM tárca vezetőjét munkatársai arról győzték meg, hogy nem szabad a tartalékföldek egy részét kiosztani, hanem azt hagyja rendkívül alacsony bérlettel – 15 kg búza/AK – a nagygazdaságok kezén. Ez a terület országosan ugyancsak 500 ezer ha-ra becsülhető. (Ezek bérlői közül nem egy kft. már 4–6 ezer tehén tulajdonosa!) Jóllehet a statisztikai adatok ezt nehezen követhetik nyomon, az ország szántóterületének 60–70%-a jelenlegi becslések szerint nagyüzemi művelés alatt áll.

Az 1991 óta kormányzó pártok négyévenként változtak, az FVM miniszterei ennél is gyakrabban. Így az *1988 óta*

folyamatosan érvényesülő neoliberális gazdaságpolitika következtében a nagygazdaságok birtokába került a hitelek, beruházások, talajjavításra szánt pályázatok, de az aszálykárokért nyújtott támogatás döntő többsége (80%) is. Az EU gazdaságaiban ez fordítva érvényes; a kisgazdaságok kapják a támogatások 80%-át.

Az MDF által kezdeményezett és a parlament elé beterjesztett Nemzeti Földalap (NFA) létesítéséről szóló indítványt a másik két kormánypárt nem fogadta el, csupán annak átdolgozása után, 2002-ben. Ez a törvénynek korántsem használt. A törvénynek kettős célja volt eredetileg, az egyik a családi gazdaság modelljének megteremtése, jogi keretek közé foglalása mind létszámban, mind területben. A másik a csendben folyó jogellenes külföldi földszerzések visszaszorítása. (1, 2, 25). Feladata lett volna az árverések során szétforgácsolt területek tagosítása, családi gazdaságok számának és területének növelése. A törvény megjelenését követő hetekben 17 ezren jelentkeztek, akik 51 ezernyi családtagjukkal vállalták a birtokuk legfeljebb 300 ha-ra növelésével járó földvásárlási hiteleket, illetve a tagosítást.

A 2002 májusában megválasztott szociálliberális kormány első intézkedései között szerepelt mindazon kedvezmények visszavonása, melyet a polgári kormány hozott a családi gazdaságok megerősítése és kibővítése érdekében. A 2001. év végén módosított földtörvényből törölte a családi gazdaságok elővásárlási és előbérleti jogát. Ezt ismét a bérlőkre ruházta át, jóllehet 500 ezer ha szántó törvénytelen zsebszerződésekkel már korábban külföldi állampolgárok bérletébe került. A társas vállalkozásként gazdálkodó szervezetek területük 93,4%-át ugyancsak bérletként használják (1). Ez szintén a minél nagyobb birtoktestek kialakulásának kedvez.

Jelentősen módosult a kormányváltást követően (2002) a Nemzeti Földalapról szóló törvény. Új, elsősorban

a nagyüzemek célját szolgáló birtokpolitikai irányelvek érvényesülnek. *Visszavonták azokat a kedvezményeket, melyek a családi gazdaságok megerősödéséhez feltétlenül szükségesek lettek volna* (26). Az adósságrendezés zömében a hajdani termelőszövetkezetek és más gazdasági társulások adósságainak elengedését tette lehetővé (57 milliárd Ft-ot). Ez nem változtat a közös gazdaságok nagy részének felbomlásán és néhány vezető és külföldi tőkés vállalkozó által várható kisajátításán. *Ennek a tekintélyes összegnek elsősorban a vidékfejlesztést kellett volna szolgálnia.*

Emlékeztetőül: A szocialista állam idején a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyharmadának teljesítménye bővített újratermelés szintjén állt. Számos egészséges kezdeményezéssel serkentették a gazdálkodást. A következő egyharmadra az egyszerű újratermelés volt jellemző, míg egyharmad, ahol erőteljes politikai befolyás érvényesült, veszteségesen gazdálkodott. Az állam az első csoportba tartozókat keményen adóztatta, míg a harmadik csoportba csúszottakat rendületlenül támogatta.

A jelenlegi, módosított földtörvény különbséget tesz magánbirtokos és társasági tulajdonos között. A magángazdaság felső határát 300 ha szántóban, a társasági bérletet 2500 ha méretben is (egy-egy helységben) engedélyezi. Ez ellentétes az EU jogalkotásával. A nagybirtok nosztalgikusai és ideológusai azt a több évszázados tapasztalatot igyekeznek cáfolni, hogy a középbirtok – főleg családi munkaerőre alapozott – gazdálkodásának nem csupán a lakosság eltartóképessége alakul kedvezőbben, hanem a területre eső árutermelése is (7). A szocializált mezőgazdaság termelőszövetkezeteiben még 1985-ben is a tagok jövedelmének 45,7%-a a háztáji gazdálkodásból származott. A nagyobb figyelmet, szaktudást, illetve több kézimunkaerőt, vagy több gondoskodást követelő termelési ágak vagy a háztáji gazdálkodásba, vagy a magángazdálkodás területére csoportosultak. Ez volt a sajátos magyar talál-

mány, melyért szocialista szomszédaink állandóan azzal vádoltak bennünket, hogy letértünk a „lenini útról". Most a kormányzat azoknak a munkaerő-igényes kultúráknak nem akar segítséget nyújtani, melyeknek nemzetközi piacai is vannak és melyek megélhetést nyújthatnának a vidéki lakosság igen jelentős hányadának.

Kétségtelenül helytálló Burgert Róbert korábbi számvetése; 100 ha búza kézimunkaigénye 16 napra csökkenthető. Igen veszélyesnek ígérkezik a magyar mezőgazdasági termelést búza–tengeri–olajos váltógazdaságra leegyszerűsíteni. E területen ugyanis néhány éven belül Oroszország, Ukrajna és Moldva utolérhetetlen versenytársak lehetnek. Az immár második évtizede tartó mezőgazdasági politikára is érvényes Talleyrand Bourbonokra tett hírhedt megállapítása: „Semmit sem felejtettek, semmit sem tanultak".

A földár és földbérlet

A 2002. évi statisztikai adatok szerint a társaságok területüknek 93,4%-át bérlik, míg a magángazdálkodók területének csupán 35%-át (1). Tájékoztatásként ismertetnénk az 1999. évi földpiaci és földbérleti árakat. Jóllehet a bérleti költségek is emelkednek, messze alatta maradnak az EU tagországaiban kialakult díjakhoz képest, a földárakról nem is szólva (4. táblázat). Itthon változatlanul nagy az érdeklődés a bérelhető szántók iránt. Ezt erősen sarkallja az EU-tól várható két támogatás, mely a bérlőt is megilleti: ez egyrészt a földalapú gazdálkodási rendszerekhez (NAKP: Nemzeti Agrár Környezetgazdálkodási Program, mely a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv [NVT]) része, másrészt az adottságkategóriákhoz (LFA) kötött. (4. táblázat)

A nyilvántartott földforgalom 1994 óta ugyancsak élénk, a területek mintegy 30%-a került adás-vételre. Az EU-ban évente a terület csupán 1%-a cserél gazdát (26).

4. táblázat

Földpiaci és bérleti díjak az Európai Unió országaiban 1999-ben

Ország	Megnevezés	Földpiaci árak		Bérleti díjak	
		euró/ha	ezer forint/ha*	euró/ha	ezer forint/ha*
Luxemburg	Mezőgazdasági terület	53 297	12 898	158,78	38,4
Hollandia	Szántó	31 492	7 621	474,20	114,8
	Gyep	29 859	7 226	251,85	60,9
Spanyolország	Mg. terület: öntözött	14 563	3 524	..	..
	öntözés nélkül	4 514	1 092	..	..
Olaszország	Mezőgazdasági terület	..	..	..	..
Belgium	Szántó	13 852	3 352	184,83	44,7
	Gyep	10 959	2 652	171,77	41,6
Görögország	Mg. terület: öntözött	12 018	2 908	430,52[2]	104,2
	öntözés nélkül	4 838	1 171		

4. táblázat (folytatás)

Ország	Megnevezés	Földpiaci árak		Bérleti díjak	
		euró/ha	ezer forint/ha*	euró/ha	ezer forint/ha*
Dánia	Mezőgazdasági terület	10 490	2 539	295,88	71,6
Németország	Mezőgazdasági terület	8 939	2 163	221,39[3] 249,00[4]	53,6 60,3
Németország[1]	Mezőgazdasági terület	16 530	4 000		
Egyesült Királyság	Mezőgazdasági terület	..	..	..	..
– Anglia		10 176	2 463	186,05	45,0
– Wales		..	..	123,96	30,0
– Skócia		..	..	155,75	37,7
– Észak-Írország		..	..	303,61	73,5
Írország	Mezőgazdasági terület	..	..	..	..
Franciaország	Szántó	3 461	838	132,02	31,9

4. táblázat (folytatás)

Ország	Megnevezés	Földpiaci árak		Bérleti díjak	
		euró/ha	ezer forint/ha*	euró/ha	ezer forint/ha*
	Természetes gyep	2 424	587	..	..
Finnország	Mezőgazdasági terület	3 426	829	..	..
Svédország	Mezőgazdasági terület	1 749	423	244,18	61,7
Ausztria		..	..	..	..
Portugália		..	..	..	..

* 242 Ft/euró árfolyamon számolva
1) Földár Németország nyugati tartományaiban
2) Szántó bérleti díja
3) Németország összes bérletére
4) Új bérletekre
Forrás: The agricultural situation in the European Union 2000 Report. (Report published in conjuction with the General Report on the Activities of the European Union – 2000) European Commission.

A hazai föld jövedelme az elmúlt évtizedek gazdaságpolitikája következtében jóval csekélyebb, mint az EU taggazdaságaiban. A külföldi állampolgárok korlátlan földvásárlási lehetőségének azonnali engedélyezése a hazai vállalkozókat igen hátrányos helyzetbe hozná. A termőföld is kicsúszna a magyarság kezéből, miként a nemzeti vagyon többi részének tekintélyesebb hányada. *„Trianonhoz bennünket jórészt a nemzeti birtokpolitika elhanyagolása vitt... Nemzeti vidéken sokszor fővárosi hitelintézetek nyújtottak segédkezet a magyar birtokosok földjének kivásárlásához és idegenek között szétosztásához"* – állapította meg keserűen Czettler Jenő 1945-ben, az erdélyi román földvásárlásokra gondolva.

(Következő számunkban folytatjuk.)

Veress László – Tanka Endre – Nagy Bálint – Szeremley Béla – Márton János

K: Mádl Ferenc

X 93: 321.6
X 069 Holocaust

„MINDNYÁJUNK EMLÉKHELYE"

Amire itt emlékezünk, annak nem lett volna szabad megtörténnie.

Az épület, ahol most állunk, valaha zsinagóga volt. Szakrális hely. Közben az emlékezés helyévé magasztosult. Az emberi szenvedés, egy nép szenvedése, a földolgozhatatlan fájdalomra való emlékezés százezrek és milliók pusztulásán érzett fájdalom teszi vallások fölötti értelemben szakrális hellyé.

A zsidóságot sújtó genocídiumról a megemlékezések és írások mint történelmi tragédiáról szólnak. A történelemnél azonban van valami fontosabb is: maga az ember. A holocaust sem egyszerűen „történelem", hanem a ma élő nemzedékek velünk élő múltja. Itt van velünk nagyon sokféle módon, zsidók és nem-zsidók sorsában egyaránt.

Minden élet egy teljes világ. Minden halottnak egyedi arca van. A történelemben ez az egyediség elvész. Nem élhetjük át a tragédia mélységét ezer és százezer változatban. Külön-külön azonban majdnem mindannyiunknak van – közvetlen vagy közvetett –, de mégis személyes emlékünk az elvesztettekről. Ezekben az emlékekben kap arcot az adatokkal kifejezhetetlen iszonyat.

Az emlékezés helyére azért van szükség, hogy az idő múlásával gyengülő személyességet segítse őrizni ben-

* (A köztársasági elnök beszéde 2004 április 15-én, a Holocaust Emlékközpont megnyitóján.)

nünk. Akinek százezrek pusztulása csak adat, annak, ha egyetlen valóságos sorssal szembesül, a múlt többé nem lesz arctalan. Emlékezésében a holocaust egyéni drámává lényegül.

Ma gyakrabban esik szó a tragédia kiterjedéséről és nagy számairól, mint emberi-lelki tartalmáról. Talán azért, mert a számok a maguk elvontságában nem gyötrik meg úgy az embert. Ha lehet, menekülünk a fájdalomtól. Mert amikor a számok egyéni arcokat és sorsokat idéznek, a múltba nézés terhe szinte elviselhetetlen. Mégsem szabad ezt elhárítani magunktól! Emlékeznünk nem csak azért kell, mert a halálba üldözött szülő, gyermek és testvér itt van velünk, énünk-lelkünk házában, meg hogy a mulasztók megváltsák magukat a közöny bűnétől, hanem azért is, hogy éberek legyünk, ha régi szörnyűségek bűnei valahol megint kísértenének.

1938-ban Füst Milán arról írt, hogy példátlan az embertelenség törvénybe iktatása, az hogy az ember „szadizmusát annyira helyeselje, hogy büszke legyen állati voltára." A Nobel-díjas Kertész Imre a túlélés tragikumának vakító fényében Auschwitzban a 20. századi ember erkölcsi állapotának szimbólumát látta. De vajon túljutottunk-e azon az erkölcsi állapoton, amely a holocaustot lehetségessé tette?

Láthatjuk, hogy tébolyult diktátorok olykor ma is követnek el tömeggyilkosságot akár saját népük ellenében, találhatunk példákat akár a genocídiumra is. Iszonyatos, hogy az emberiség máig nem emelkedett arra az erkölcsi szintre, ahol a „Ne ölj!" parancsa minden Káin kezét lefogja. Hányszor fojtogat ma is, közöttünk is, a szeretet hiánya! Hányszor kell ma is, nálunk és sok helyén a világnak a faji, vallási, politikai és nemzetiségi gyűlölködés tarlótüzeit oltani!

Ez az emlékhely nem a világ egy véletlenszerűen megjelölt pontján van, hanem Magyarországon, Budapes-

ten, nem messze az 1944-es vészkorszakban kialakított gettó területétől. Nem valahol és általában szól az embertelenségről, az erőszakról, az alantas ösztönökről, a gyilkosság intézményesített rendszeréről, hanem éppen itt, ahol most vagyunk, ahol mindaz, amiről beszélünk, megtörtént. Mert a tragédia végkifejlete lehetett máshol, de ez nem változtat azon, hogy lehetősége itt nyílt meg, a bűnös közreműködők itt éltek, a vétlenek bűnös közönye itt uralkodott. Nem mentség, hogy a világ is hallgatott. Mindez itt történt. Ellenálló erőnk itt volt kevés. Segítő kezünk itt volt gyenge.

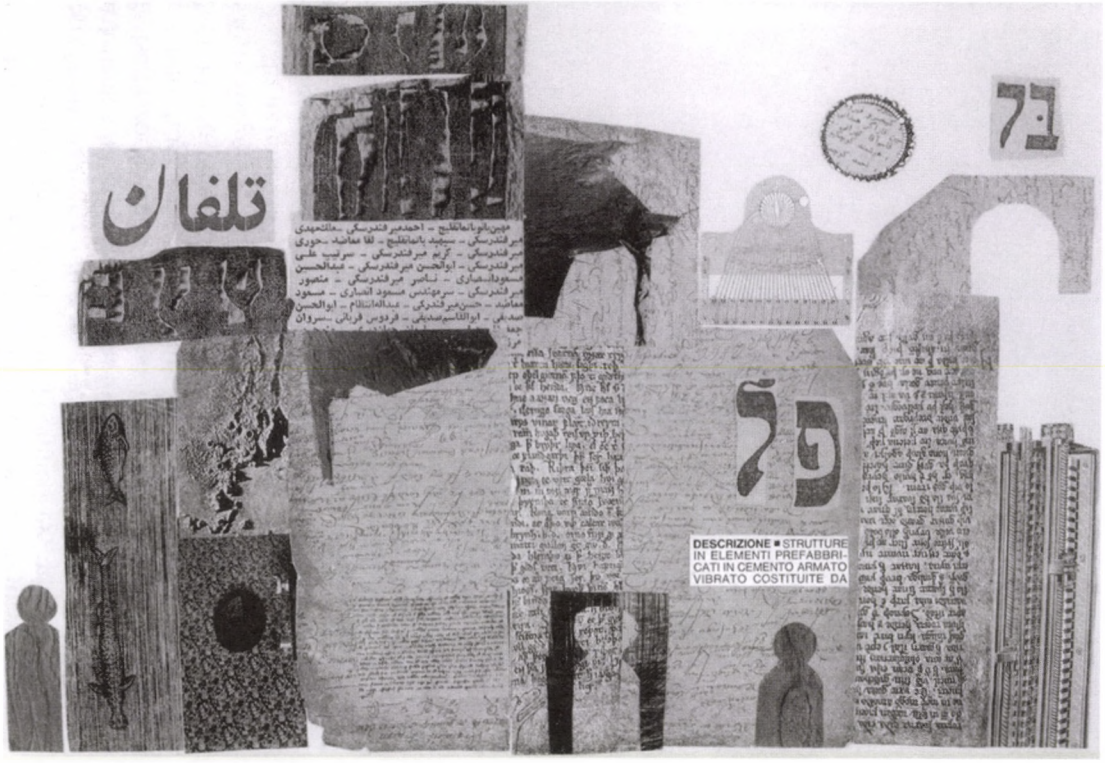
Ettől vált a tragédia valamennyiünk személyes ügyévé, valamennyiünk lelki terhévé. Itt kell az engesztelés hitét gyakorolnunk, minden halálba ment emlékét és túlélő testvérünket megkövetni. Hogy most itt vagyunk, az nem csak az emlékezés és szolidaritás, hanem a nemzeti és emberi fájdalom, a nemzeti és emberi bűnbánat kifejezése is.

Amikor éppen Radnóti Miklóst idézve mondjuk, hogy „bűnösök vagyunk, akár a többi nép", akkor egy olyan magyar költő szavával szólunk, aki költészetében édes testvérévé írt valamennyiüket és aztán származása miatt mégis mártírhalálba kellett menetelnie.

Ettől egyetemes és magyar ez a tragédia. Nekünk, itt élőknek mindig tudnunk kell, hogy hogyan történhetett meg az, aminek nem lett volna szabad megtörténnie.

Ez az intézmény nem csak a mártír zsidóság emlékhelye. Mindnyájunké. Az egész magyar társadalomé. Érző és gondolkodó ember számára nincsen kétféle halott. Minden áldozat fáj nekünk. Magyarország egyike volt a II. világháborúban a legnagyobb emberveszteséget elszenvedő

ORSZÁG LILI: ➢
JELZÉSEK, 1955
26,5×38 cm, kollázs, papír; Vasilescu gyűjtemény

تلفان
DESCRIZIONE ■ STRUTTURE IN ELEMENTI PREFABBRICATI IN CEMENTO ARMATO VIBRATO COSTITUITE DA

államoknak. A háborúkban és diktatúrákban a halál aratott. Kötelességünk minden áldozatra emlékeznünk.

Minden elpusztított zsidó az emberiség, minden elpusztított magyar zsidó a magyarság vesztesége. A zsidó mártírok a megalázottság, a kiszolgáltatottság és a kitaszítottság iszonyatában pusztultak el, megfosztva attól a reménytől, hogy egyéni áldozatuk a közösség túlélését segítheti. Ebben volt a holocaust mással össze nem mérhető szörnyűsége.

Ez az emlékhely arra int, hogy a lélek útján újból és újból magunkra vegyük az emlékezés fájdalmát, állandóan keressük annak jóvátételét, hogy a magyarságból kiszakítva kellett a halálba indulniuk. Hinnünk kell, hogy az őszinte emlékezés katarzisa majd jobbá tesz bennünket, értelmet ad a holnapoknak, mert segít az emberség teljességét keresni közösségeinkben és minden emberben.

A Teremtés Ura adjon erőt ehhez mindnyájunknak!

Mádl Ferenc

X 322 Zsidó
X 93: 321.6
K: Granasztói György

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG TRAGÉDIÁJA: OKOK ÉS FELELŐSSÉG

Bevezető egy beszélgetéshez*

Frantz Fanon, félvér pszichiáter az antikolonializmus, az amerikai Black Power mozgalom egyik ideológusa volt. A feketék életérzéséről a következőt írta: *„Az ember számára, ha egyedül a józan ész a fegyvere, nincsen szorongatóbb, mint a találkozás az irracionálissal"*. A vészkorszak, a magyar vészkorszak tragédiája számos szempontból ecsetelhető, de ennek a múltnak egyik, a máig húzódó tanulságát a szorongás, az irracionálissal való lehetetlen és reménytelen összeütközés adja. Fanon mondata is érzékelteti, ez a fajta szorongás jelen van 1945 után is, sőt hajtóereje az emlékezetnek.

Pelle János könyve, *A gyűlölet vetése* (Európa, 2001) a magyarországi zsidóság tragédiájának, a népirtásnak az előzményét mondja el 1938 és 1944 között, a magyar közvéleményben erősödő antiszemitizmus bemutatásával, különös tekintettel a zsidótörvényekre. Számtalan részlet mára a feledésbe merült, a helyzetekből leszűrt, majd ugyancsak fakuló száraz következtetések mögül eltűntek azok a részletek, amelyek átélhetővé teszik őket, érzelmeket keltenek, és fenntartják az igazi megértést.

Ez a könyv igen gazdag ilyen részletekben. A magyar vészkorszak megértésének egyik legfontosabb akadálya a mai ember számára talán az, hogy magának a népirtás-

---

* A 2004. április 22-i konferencia megnyitó szövege. A konferenciát a Batthyány Lajos Alapítvány és a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület rendezte.

nak a borzalmai kitöltik a teret, miközben számos más vonatkozása ma is rejtve van előttünk. A számtalan finom, részlet, amelyről utólag egyszerűen azt mondjuk, hogy hozzá vezetett, éppen az utókor által reá helyezett logikai lánc miatt háttérbe kerül, mondhatni eltörpül. Holott önmagukban, a következményektől függetlenül is érthetetlenek, mondhatni szívszaggatóak azok a helyzetek, emberi sorsok, konfliktusok, amelyek tömegeket érintettek, már jóval 1944 előtt. Aki az antiszemitizmus által fenyegetettnek érezte magát, bőségesen tudta volna illusztrálni a Franz Fanon által emlegetett néger szorongás természetét, feltéve, hogy kedve támad rá. A könyvben szereplő számtalan illusztráció éppen azért pótolhatatlan, mert a társadalmi légkör mai szemmel érthetetlen, beteges és esztelen voltát mutatja be, s van valami sajátos paradoxon abban, hogy a Rákosi-korszakban és a Kádár-korszak első felében ugyanez, más előjelekkel és intenzitással folytatódott. Jórészt azért is, mert elmaradt a zsidóság tragédiájának kibeszélése, rémségeinek elhelyezése a nemzeti emlékezetben.

Hogy egy csepp vér sem szükséges az esztelen, szorongató, végzetes következményekkel járó helyzetek előidézéséhez, hogy a gyűlölködés valóban elsorvasztja a józan megítélést, Imrédy esete is érzékelteti. A Pelle által felelevenített történet (75–76. l.) mai szemmel hihetetlen képtelenséget összegez.

Az 1939. évi második zsidótörvényt Imrédy Béla miniszterelnöknek kellett a parlament elé terjesztenie. A törvény hírhedt IV. cikkelye, melynek kidolgozásában maga Imrédy is részt vett, azt határozta meg, hogy kit kell felmenőinek származása miatt zsidónak tekinteni. Miközben a meghatározás maga is tele volt ellentmondásokkal, számtalan ember kezdett szaladgálni, hogy megfelelő családfát tudjon összeállítani, továbbá tömeges kikeresztelkedési hullám bontakozott ki. Képtelen helyzet. A pánik

jogos volt, mert a zsidónak minősülő személyek nagyon súlyos hátrányokkal számolhattak. Eközben, még az országgyűlési szavazás előtt az egyik képviselő, aki ellenezte a törvényt, feltárta, hogy Imrédy dédanyja zsidó eredetű volt. Bár a miniszterelnök először tagadott, hosszabb huzavona után, a bizonyítékok megcáfolhatatlan súlya alatt Horthy felszólította a lemondásra, és Imrédy távozott. A helyzet teljes képtelenségét, a zsidótörvény használhatatlanságát illusztráló, példátlan botrány normális körülmények között a törvény hasznavehetetlen voltát jelezte volna. Nem ez történt, mert a közhangulat ezt nem tette lehetővé. Imrédy szembetalálta magát a részben saját maga által is gerjesztett irracionalizmussal és annak szorongató következményeivel.

Ma a kérdés úgy tehető fel, mikor alakul valami esztelenné, hol van a fordítókorong, amely a felfoghatatlan képtelenségek felé lök. Egyet lehet érteni azzal, hogy az antiszemita gondolkodású személy képzeletében megjelenő zsidó képe régi történeti örökség, továbbá az a megállapítás is része ennek az örökségnek, hogy a zsidóság nagy, számarányánál jóval jelentősebb szerepet játszott a kapitalizmus létrejöttében, a baloldali mozgalmakban, vagy bizonyos értelmiségi csoportosulásokban. Ismétlem, az említett, soksok emberben kialakult, adott esetben éppenséggel negatív történeti kép része a valóságnak, csakúgy, mint az említett megfigyelés, amelyhez szintén tapadhat kedvezőtlen ítélet. Még ésszerűnek is lehet nevezni, ám irracionálissá, végzetessé egy vele nem összefüggő fordulat teszi. Amikor az említett megfigyelésekre támaszkodó ítélet, panasz, kifogás a kiközösítés ideológiájának részévé alakítja át, amikor ezek azután a kirekesztés és a népirtás érvei közé kerülnek. Nem az az őrület, hogy a zsidóság tetteinek dicsérete, vagy semleges megítélése elmarasztaló megállapításba megy át. Az irracionális, felfoghatatlan helyzet azáltal következik be, hogy például a zsidóságnak a modern világ kialakulásában

játszott szerepének megítélése eszközzé válik, hogy tömegeket mozgósítson egy politikai cél érdekében. Ekkor, ennek az irracionális antiszemitizmusnak a jegyében a zsidókról többé már nem azt mondják, hogy kik. Azt mondják róluk, hogy fajtájuk, kultúrájuk a nemzet elleni összeesküvés állandóan cselekvő ügynökeivé teszi őket. A nemzet nevében fellépő, rendet, fegyelmet, parancsuralmat követelő erők jelentik ki róluk, hogy a zsidók a baj okozói. Bűnbakok. Ez az irracionális, szívszorító fordulat, ha erőre kap, egyben a demokrácia vége is. Így érthető meg az is, hogy a vészkorszak tragédiájának magja, az esztelen bűnbakképzés minden diktatúra, erőszak-politika bevett eszközei közé tartozik. A fajgyűlöletet éppenséggel osztálygyűlölettel is be lehet helyettesíteni.

Miközben 1990 óta úgy látszik, távolodunk ettől a világtól, napjaink közéleti problémái azt jelzik, még sok tanulságot nem sikerült végiggondolni. Legalább két veszély rajzolódik ki azzal kapcsolatban, hogy a napi politikai csatározásokban az antiszemitizmus vádja eszköz lett, hogy ezt a vádat nem az erkölcs, hanem a *politikailag korrekt* nevében szokás megfogalmazni. Ha a probléma a politikai csatározások részévé válik, akkor a vita eltorzul, a feltárás, a tanulságok levonása, az emlékezet munkája, a megnyugvás folyamata megtörik. A politikai természetű visszaélés miatt, máris tapasztalhatóan, fásultság, közöny bontakozik ki a közvélemény számottevő részében a vészkorszakkal és a zsidó népirtással kapcsolatban. Ismétlem, ennek komoly következményei lehetnek a közgondolkodásban. A másik veszély az, hogy az átpolitizálás a nemzeti egység ellen dolgozik. Elfogadhatatlan, veszélyes az ideológiai különbségtétel, amely a nemzetet szembeállítja a demokráciával, a vészkorszakot és a zsidóság tragédiáját a nemzet nyakába varja, mert logikai kapcsolatot lát az 1945 előtti ország és a mai nemzeti érzés között. Ez is egy fajtája a bűnbakképzésnek.

A modern magyar nemzet csak a demokrácia keretei között tud létezni, a modern demokrácia pedig megfoghatatlan, érthetetlen a zsidóság tragédiája nélkül. Ezért esztelenség azt a politikai harc részévé tenni. Ez a tragédia nem csupán tanulság, nem egyedül emlék, nem is szorítható pusztán a felelősök és a felelősségek felkutatására. A közösségi életek újfajta megértése, tisztelete, a demokrácia, a hagyomány és a kultúra új minősége kapcsolódik hozzá.

Granasztói György

4 : Pelle János
X 93 : 321.6

MAGYAR HOLOKAUSZT: OKOK, FELELŐSSÉG ÉS IDEOLÓGIAI MANIPULÁCIÓ

Minél súlyosabb egy társadalmat ért kollektív trauma, annál hajlamosabb rá a közvélemény, hogy az elszenvedett csapást mögöttes, rejtett okokkal magyarázza, illetve a tudomásulvételét – ezzel egyidejűleg – elutasítsa, vagy a készen kapott ideológiai sémák szerint magyarázza. Magyarországnak a huszadik század folyamán bőséges tapasztalata volt a különböző, egymással összekapcsolódó tragédiákban. Az ezekből eredő társadalmi hisztériák rendre elhárításba és elfojtásba torkolltak. Utóbbit a pszichoanalitikusok olyan műveletnek nevezik, „amellyel a szubjektum arra törekszik, hogy a tudattalanba száműzze, vagy ott tartsa egy ösztöntörekvéshez kötődő képzeteket (gondolatokat, képeket, emlékeket). Az elfojtás akkor következik be, ha egy ösztön kielégítése – ami önmagában örömöt szerezne – azzal a veszéllyel jár, hogy más következmények felől kínt vált ki".

A holokauszt európai tragédia volt, egyszersmind egy olyan tragikus veszteség, melyhez hasonló történelme folyamán soha nem érte még a magyarságot. Ismeretes továbbá, hogy a több mint félmillió (a jelenlegi adatok szerint mintegy 550 ezer) magyar zsidó alig több mint egy év alatt véghezvitt elpusztítása, bár nem hozható ok-okozati összefüggésbe, de nem is teljesen független számos súlyos, a nem-zsidó többséget és a zsidó kisebbséget egyaránt sújtó csapástól. Ilyen az első világháború elvesztése, a Magyarországra kényszerített trianoni békediktátum, az 1919-es proletárdiktatúra, majd a fehérterror, melyben

a holokauszt előtt már súlyos társadalmi neurózissá váló antiszemitizmus, ilyen vagy amolyan formában szerepet játszott.

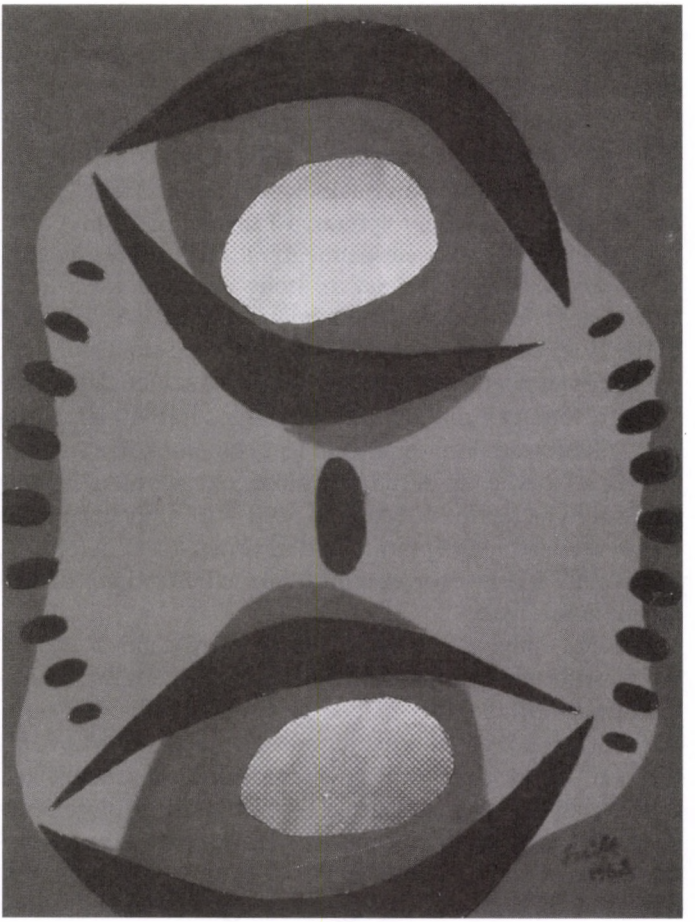
A felsorolt, egymást követő történelmi sokk feldolgozását a magyar társadalom hosszú időn keresztül nem volt képes elvégezni, ehelyett olyan elméleti teóriákkal „racionalizálta" a megpróbáltatásokat, melyek az elhárítást és a bűnbakképzést szolgálták. Az 1918-tól kezdve a huszadik század folyamán végbement rendszer- és államformaváltások során az addig „világmagyarázó elvként" funkcionáló elméleti konstrukciók egyik napról a másikra aktualitásukat vesztették. Elfojtó mechanizmusok rakódtak rájuk, és lesüllyedtek a tudatalattiba, ahonnan az 1989–90-es rendszerváltás után megemésztetlen maradványok formájában bukkantak fel ismét. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a századvégen kulmináló huszadik századi magyar identitásválság mélyén a holokausztért viselt felelősség és a kollektív tragédia okainak problémája áll: a „zsidókérdés" a „causa finalis", a megmagyarázhatatlan neurózis. A jelenhez annyiban kötődik, amennyiben a múltbeli neurózisok áttételeken keresztül akkor is tovább hatnak, amikor kiváltó okaik már megszűntek. Kezelésükhöz elengedhetetlen, hogy felidézzük a keletkezéstörténetet, és feltárjuk a kelet-európai antiszemitizmus tömeglélektani hatásmechanizmusát a két világháború között, különösen a „preholokauszt" periódusban, mely Magyarországon példátlanul hosszúra nyúlt, és lényegében az első zsidótörvény parlamenti elfogadásától, 1938 májusától 1944. március 19-ig, a német megszállásig tartott.

A gyűlölet vetése című könyvemben e korszak közvéleményét, az egyes társadalmi csoportoknak és egyéneknek a zsidótörvényekre, illetve az ezekkel megalapozott gátlástalan antiszemita uszításra adott reakcióit rekonstruáltam. Ehhez levéltári forrásokat és a korabeli újságközleményeket használtam fel. Abból indultam ki, hogy a „zsidókérdésről" alkotott véleményt a sajtó alakította, illetve tükrözte,

és ilyen módon közvetlenül előkészítette a holokausztot. Ha nem vesszük szemügyre az antiszemita bűnbakképzést 1938 májusa és 1944 között (sőt, már 1918-tól kezdve), egyszerűen nem érthetjük meg, mi tette lehetővé, hogy a megszállt Magyarországról példátlan gyorsasággal, 1944 áprilisa és júliusa között több mint négyszázezer zsidót deportáljanak a hatóságok, többségüket Auschwitzba, ahol a németek a többségüket néhány nap leforgása alatt meggyilkolták.

Vagyis a magyar népirtás okainak egy része, ahogy az érte viselt hazai felelősség problémája is, a „preholokauszt" időszakra megy vissza, és innen táplálkozik a közéletünkben mindmáig érezhető neurózis is. Sajátos módon azonban történészeink eddig éppen ezzel a problémával nem foglalkoztak. Annak ellenére, hogy a magyar belpolitika 1938 májusától kezdve szinte teljes egészében a „zsidókérdés" körül forgott, ami messzemenően befolyásolta az 1939. május végén tartott általános és titkos választások eredményét is, ezt a problémát a legtöbb történész csak érinteni tudta, valódi dimenziójában nem tudta megragadni. Könyvemben a történelmi és a tömeglélektani szempontokat igyekeztem összeegyeztetni, ugyanakkor tudatosan fenntartásokkal kezeltem a tragikus események utólag kiagyalt ideológiai és politikai interpretációit.

Márpedig ebből számtalan született az eltelt több mint fél évszázad alatt. A baloldali magyar értelmiségiek kitűntek a holokausztmagyarázatok létrehozásában, melyek a kommunista ideológiából indultak ki, s ezzel már a kollektív tragédia másnapján megalapozták az elfojtást. Már 1945-ben és 1946-ban egységesen elutasították a szembenézést a közelmúlt valóságos ellentmondásaival, és kizárólag a saját céljaikat igazoló tanulságokat vontak le a történtekből. A kommunisták egyrészt bagatellizálni igyekeztek a zsidóság veszteségeit, másrészt a holokausztot – melyet ekkor még senki nem nevezett így – a „Horthy-fasizmus" és a kapi-

SZEIFT BÉLA:
FEKETE VIRÁGZÁS, 1968
56,8×43,5 cm, papír, kollázs; dr. Békefi Gyula gyűjteménye

talizmus ellen folytatódó osztályharc sémáiba gyömöszölték be, s ezzel a veszteség fájdalmát még ki sem hevert híveiknek „tálcán kínálták" az elfojtás mechanizmusát.

1945 őszén, a Cserépfalvi Kiadónál jelent meg Major Róbert *25 év ellenforradalmi sajtója* (1919–1944) című könyve, melyre saját munkámban is támaszkodtam. Lukács György a kommunista elméleti folyóirat, a Társadalmi Szemle 1946. januári, első számában élesen megbírálta az egyébként baloldali szerzőt, világosan jelezve, hogy számára mi a holokauszt és az odavezető út ideológiai interpretációja. „Major, mint oly sokan, a fasizmust kispolgári tömegmozgalomnak tekinti, és nem látja a nemzeti és szociális demagógiától félrevezetett tömegek mögött azok valóságos irányítóját, a modern ellenforradalom és reakció igazi központját: a nagytőkét. Ezzel pedig az aktuális tanulságok levonása helyett ferde irányba terelődik. Mert aki nem látja, hogy ma a reakciós veszedelem középpontjában ugyancsak a nagytőke áll, az rosszul fogja levonni az elmúlt negyedszázad tapasztalatainak tanulságait."

Nem meglepő, hogy Lukács szerint, aki a „zsidó" vagy „antiszemitizmus" szavakat az első világháború kitörése után nyilvánosan már le sem írta, „a liberális sajtó bűnrészes a közvélemény megmérgezésében és félrevezetésében", mert „lepaktált" az ellenforradalmi rendszerrel. A baloldali értelmiségiek ezeket és más hasonló előfeltevéseket tartották szem előtt, ezért nem vették észre a holokauszt kelet-európai utórezgéseit. Ha ugyanis figyelemre méltatják az 1946-os év magyarországi, szlovákiai és lengyelországi pogromjait, melyeket a kommunista pártok ellenőrzése alatt álló „népi rendőrség" sem akadályozott meg, kétségeik támadhattak volna, helytáll-e az a teória, mely a holokausztért a „népirtó imperializmust" tette felelőssé.

A Társadalmi Szemle 1946. májusi számában jelent meg Molnár Erik hosszabb, „iránymutató" tanulmánya,

A zsidókérdés Magyarországon címmel. Ebben már ideológiai definíciót is olvashatunk: „A fasizmus terrorisztikus osztályuralmi és imperialista rendszer. A német fasizmus a terrort nemcsak a dolgozók és a haladás erői, hanem a zsidók ellen is fordította. Ezzel az antiszemitizmus, Sztálin szavaival élve a kannibalizmus válfajává vált. Azt az eljárást, amellyel a német fasiszták millió és millió zsidót halálra éheztettek és kiirtottak, valóban csak a kannibalizmussal, az emberevéssel lehet párhuzamba állítani." Ugyanakkor a magyarországi eseményekről szólva Molnár Erik gondosan ügyelt arra, hogy utaljon a szegény és gazdag zsidó rétegek közötti feszültségre, és kapcsolatot találjon az „osztályharc" és antiszemitizmus között. „Egymást követték tehát a zsidótörvények, amelyeknek kiadásánál a rendszer gondosan vigyázott arra, hogy csak a zsidóság alsó rétegeit sújtsák, ellenben a dúsgazdag zsidókat, a rendszer szövetségeseit ne érintsék. Horthy 1944-ben a szegény zsidóságot kiszolgáltatta Hitlernek, de a zsidó finánckapitalistáknak bántódásuk alig esett." Nem meglepő ezek után a következtetés: „A zsidókérdés megoldásának van Magyarországon egy reakciós és van egy progresszív útja. Reakciós útja a cionizmus, amely reakciós marad akkor is, ha szocializmust hirdet." „A zsidókérdés megoldásának progresszív útja Magyarországon a zsidóság teljes beolvadása felé vezet. Ezen az úton eltűnnek azok a tények, melyekből az antiszemita propaganda táplálkozik, eltűnnek sikereinek egyéb tényezői, s eltűnnek azok az erők, melyek irányítják." „A zsidókérdést Magyarországon a demokrácia győzelme fogja véglegesen megoldani."

A gyűlölet vetése című könyvemmel, ugyanúgy, mint *Az utolsó vérvádak* és az *Antiszemitizmus és totalitarizmus* című, 1995-ben és 1999-ben megjelent munkáimmal is mindenekelőtt a társadalmi tényekkel való szembenézést sürgettem, és elutasítottam a holokauszt továbbélő baloldali interpretációit. Ezeknek az elemei már közvetlenül a felsza-

badulás után, Lukács György és Molnár Erik írásaiban felbukkantak, s ahelyett, hogy közelebb vinnének a probléma megértéséhez, továbbra is távol tartanak tőle. Igaz, a rendszerváltás óta az antikapitalista ideológiai hivatkozások szerepét a moralizálás vette át, de ennek célja – ha kevésbé direkten is – gyakran ugyanaz: az ellenségnek nyilvánított politikai ellenfél, a jobboldal lejáratása, és kompromittálása a holokauszt borzalmaival. Ez a legfőbb oka annak, hogy sokan ma is az 1945 előtti politikai baloldal és jobboldal konfliktusából vezetik le a holokauszt okait, illetve ebből eredeztetik a népirtásért viselt felelősséget.

Viszont az én meggyőződésem szerint ezekre a súlyos kérdésekre a magyar társadalomban a német megszállást megelőzően elhatalmasodó szorongás és patologikus bűnbakképzés adja meg a választ. Hermann Imre, a nagyszerű analitikus példáját igyekeztem követni, aki műveiben kortársként, és potenciális áldozatként tömeglélektani terminusokkal írta le ezeket a jelenségeket. Nem férhet ugyanis kétség hozzá, hogy a holokauszt előtti magyar társadalom a szociálpszichológiai krízis egyértelmű jeleit mutatta. A kortársak visszaemlékezései is arról tanúskodnak, hogy a társadalom többsége béna volt és zavarodott a német megszállás idején, illetve az azt követő hetekben. A tömegekre hatott a magyar és német nácik gátlástalan manipulációja, áldozatul estek az antiszemita hisztéria gerjesztésének. Ha a patologikus jelenségekre koncentrálunk, elkerülhetjük, hogy kriminalizáljuk a korabeli magyar társadalmat, és a politikai jobboldalt általában tegyük meg a kollektív tragédia felelősének, csoportokra és irányzatokra való tekintet nélkül.

Remélem, hogy könyvem amerikai kiadása lehetővé teszi majd, felfogásom eljusson a mai magyar közvéleményhez is, és idővel átszivárogjon a médiába is. Eljött ugyanis az ideje annak, hogy a „zsidókérdést" a jelenlegi anakronisztikus és neurotikus formájában végre száműz-

zük a sajtóból és a napi politikából. De a kívánatos célig a vártnál sokkal hosszabb út vezet, melynek végigjárása során nem kerülhetjük el, hogy szembenézzünk a preholokauszt korszak sötét árnyaival.

Pelle János

u: Jobbágyi Gábor

ucd: EUTHANÁZIA

Cím **EUTANÁZIA II.**

Kívánatra ölés

Egyes országok joggyakorlata az eutanáziakérdésben

Egyesült Államok, Hollandia, stb.

Nagy-Britanniához és Németországhoz hasonlóan a 19. század második felében orvosi folyóiratokban kezdődött vita az eutanáziáról. 1903-ban írta Simeon Richter *The Natural Right to a Natural Death* című cikkét, melyben kifejti, hogy az orvos nem minden esetben kell hogy igénybe vegye a modern orvosi eszközöket a beteg életének meghosszabbítására. 1906-ban Ohióban már törvényjavaslatot terjesztenek elő, hogy a súlyosan sérült vagy gyógyíthatatlan betegeket az orvos fájdalommentesen megölhesse. A javaslatot elutasították.[64] 1938-ban megalakult az Euthanasia Society of America. A náci eutanáziagyakorlat nyilvánosságra kerülése hosszabb időre visszavetette a „pro eutanázia" mozgalmat. Az American Medical Association az ötvenes-hatvanas években egyértelműen kiállt az aktív eutanáziával szemben. A betegek önrendelkezési jogának erősödése és az orvostudomány eredményeinek, eszközeinek fejlődése – az eszközök igénybevételének lehetősége, szükségessége – néhány fontos bírói döntésben jelentkezett.

a) *Karen Ann Quinlan-ügy*. A 21 éves lányt, miután leállt a légzése, reanimálták és lélegeztetőgépre kapcsolták 1975-ben. Mivel állapota véglegessé vált, csak mesterséges lélegeztetéssel tudták életben tartani, ezért apja felkérte az

orvosokat, kapcsolják ki a lélegeztetőgépet, amit megtagadtak. New Jersey legfelsőbb bírósága engedélyező döntése után a gépet kikapcsolták, viszont Quinlan elkezdett spontán módon lélegezni, bár eszméletét nem nyerte vissza. A lány csak 1985-ben halt meg, tüdőgyulladásban.

A döntés a betegek önrendelkezési jogának erősödése körében a „Right of Privacy" részének minősítette az életmeghosszabbító orvosi eszközök kikapcsolásának lehetőségét.[65] Az eset további érdekessége, hogy a beteg *nem* halt meg a gép kikapcsolásával, ezt mindenki tudomásul vette, s még hosszú évek teltek el a természetes halál bekövetkezéséig.

b) 1967-től terjedt el a *Living Will* (végrendelet az életről) gyakorlata; ezt Luis Kutner ügyvéd dolgozta ki. A Living Willben a végrendelkező egészségesen és cselekvőképessége teljes birtokában kijelenti, hogy ha gyógyíthatatlanul megbetegszik, nem kívánja, hogy életét különleges orvosi eszközökkel meghosszabbítsák. A Living Will alkalmazását először 1968-ban Florida fogadta el törvényben, majd 1976-ig további 15 tagállam. Az előbb említett Karen Quinlan ügy volt az első, ahol gyakorlatilag alkalmazták ezt az elvet. 1976-ban először Kaliforniában szavazták meg a Natural Death Actot, mely szerint ha a betegnél két orvos gyógyíthatatlan betegséget diagnosztizál, teljesen cselekvőképes állapotban lemondhat a további kezelésről. 1989-ig 38 további állam vezette be ezt a törvényt.[66]

c) 1983-ban Nancy Cruzan súlyos közúti baleset után mély kómába esett, s csak mesterséges úton tudták táplálni. A szülők három év múlva a mesterséges táplálás megszüntetését kérték az orvosoktól, majd a bíróságtól. Az USA legfelsőbb bírósága az ügyben elismerte a „halálhoz való jogot", mint „szabadságjogot", ha ezt egyértelműen és tanúkkal bizonyítják. (A lány tanúval bizonyítottan kijelentette egy korábbi beszélgetésben, hogy nem akarna tovább élni, ha egy balesetben agya súlyosan károsodna.)

A döntés után kivették a gyomorszondát a leányból, aki 1990. XII. 26-án meghalt.[67] A döntés újdonsága, hogy a beteg kívánsága alapján nemcsak a modern életmeghosszabbító eszközökkel való kezelés utasítható vissza, hanem az egyszerű életfenntartás is.

d) A döntéseknek a következő csoportja az öngyilkossághoz való orvosi segítségnyújtással kapcsolatos. A legnevesebb eset e körben a Kevorkian-ügy, amely hosszú éveken keresztül szerepelt a sajtóban. Kevorkian patológus orvos volt, s 1990-ben az Alzheimer-kórban szenvedő, 54 éves Janet Adkins részére a beteg akarata szerint lehetővé tette, hogy mérget vegyen be, majd egy „halálgépet" szerkesztett, melyet a beteg hozhat működésbe, mérget és kábítószert adagolva magának. Michigan államban nem volt törvény, amely tiltotta volna az öngyilkossághoz való segítséget, ezért Kevorkian tovább folytatta tevékenységét, és 1996-ig további 33 beteget segített öngyilkossághoz. Közben keresetet nyújtottak be a Compassion in Dying vagy Washington ügyben, mely szerint alkotmányellenes, hogy az állam törvénye tiltja az öngyilkosságnál való orvosi segítségnyújtást. Hasonló volt a kereset New Yorkban a Quill vagy Koppal ügyben. A Legfelsőbb Bíróság mindkét keresetet elutasította 1997. VI. 26-án, és megállapította, hogy *„egyetlen amerikainak sincs alkotmányos joga öngyilkosságra"*. Kevorkian korábbi tevékenységén felbátorodva „eutanáziamártír" kívánt lenni, ezért 1998-ban videóra vette, hogy aktív eutanáziát követett el egy beteggel szemben, amit a CBS TV bemutatott. Másnap az államügyész emberölés miatt vádat emelt Kevorkian ellen, és az eljárásban börtönbüntetésre ítélték.

A fentieknek ellentmond az, hogy Oregon állam 1994-ben népszavazással – 51% többséggel – elfogadtatta a „Méltó halálról szóló törvényt" (Death With Dignity Act), amely lehetővé teszi az orvosnak, hogy mérget bocsásson gyógyíthatatlan betege rendelkezésére, amellyel

a beteg öngyilkos lehet. A törvény sok garanciális elemet tartalmaz (pl. csak nagykorú, teljesen cselekvőképes beteg kérheti szóban, majd írásban, két független tanú előtt, két orvosnak kell megállapítania a gyógyíthatatlanságot, részletes tájékoztatást kell adni a betegnek betegségéről, a törvény nem jogosítja az orvost aktív eutanáziára stb.). Bár Oregon államban több öngyilkosságot végrehajtottak a törvény alapján, sorsát nem tekinthetjük véglegesen lezártnak, mert az USA szövetségi törvényhozása még vizsgálja a népszavazás érvénytelenítésének lehetőségét. A legfelsőbb bíróság döntései alapján esély van az oregoni törvény megsemmisítésére.[68]

A fentiek alapján napjainkra elég egyértelmű kép rajzolódott ki az USA jogszolgáltatásában. Eszerint;

– A betegnek önrendelkezési joga alapján alkotmányos joga van úgynevezett gyógyíthatatlan betegsége esetén az életmeghosszabbító és életfenntartó kezelések visszautasítására. A kívánságnak a cselekvőképes betegtől kell származnia, az orvos aktív vagy passzív életmegrövidítő cselekedetre nem jogosult.

– Az öngyilkosságra nincs alkotmányos jog, az öngyilkosságnál való közreműködés tilos.

Hollandia

Hollandia tekinthető a liberális szabályozás „mintaországának" e területen is; bár a liberális gyakorlat negatív vonásairól kevés szó esik hazánkban.

A hatvanas évekig nem voltak jelentősebb eutanáziaviták az országban, a holland Btk. 293. §-a és 294. §-a tiltotta a betegek megölését, s az öngyilkosságban való közreműködést. A vita egy orvosnő 1973-as ügye után kezdődött, aki 83 éves, súlyosan beteg anyját morfiuminjekcióval megölte. A bíróság bár megállapította bűnösségét, jelképes, 1 he-

tes börtönbüntetést szabott ki. Az ügyben fontos szerepet kapott egy orvosi szakvélemény, mely megkérdőjelezte, hogy egy átlagos holland orvosnak kötelessége-e a legvégsőkig meghosszabbítani a beteg életét (pl. gyógyíthatatlan betegség, elviselhetetlen fájdalom, írásbeli rögzítése a halálba segítési kérelemnek). Az ítéletben a bíróság az elfogadható motívumot értékelte. 1973-ban a Holland Királyi Orvostársaság véleményt mondott az eutanáziáról; bár a cselekmény büntetendőségének fenntartását javasolta, a különleges orvosi eljárások mellőzését javasolta a végstádiumban. Ez évben alakult meg a Holland Önkéntes Eutanázia Társaság. 1981-ben a bíróság elítélt egy laikust, aki öngyilkossághoz segédkezett, mondván, hogy eutanázia kérdése csak az orvos–beteg viszonyban merülhet fel. Egy újabb ügyben 1982-ben egy orvos 95 éves, súlyos betegét, ismételt kívánságra két injekcióval megölte. Az alsófokú bíróságok eltérő ítéletei után a legfelsőbb bíróság a „materiális bűnösséget" megállapította, de az orvostársaság véleménye alapján a beteg kívánságát „vis maiornak" minősítette az orvos számára és felmentette 1986-ban.

1989-ben egy bizottságot hozott létre a holland főügyész az eutanáziagyakorlat vizsgálatára Jan Remmelink professzor vezetésével. A bizottság 1991-ben az úgynevezett „Remmelink-jelentésben" nagy vihart kavaró tényeket tárt fel. A 405 orvossal készített interjúból kiderült, hogy 54%-uk életében már egyszer aktív eutanáziát végzett, vagy közreműködött öngyilkosságban. A bizottság véleménye szerint az összes holland haláleset 1,8%-a aktív eutanázia következménye, 0,3%-ban öngyilkosságban közreműködés történik. Viszont a fenti esetek jelentős részében – kb. 1000 eset évente, az összes haláleset 0,8%-a – szó sincs önkéntes eutanáziáról, mert hiányzik a beteg kívánsága vagy beleegyezése. Ugyanilyen aggodalomra adott okot a bizottság azon megállapítása, hogy kb. évi 20 000–30 000 esetben következik be évente haláleset kezelésmegvonás,

fájdalomcsillapító túladagolása (passzív eutanázia) miatt. A Remmelink-jelentésből levonható egyik következtetés, hogy az évi összes „eutanázia"-esetből (aktív-passzív, valamint öngyilkosságban közreműködés) mindössze körülbelül *10% az olyan eset, ahol a betegnek értékelhető kívánsága van az eutanáziára.*

Más oldalról megközelítve ugyanezt a kérdést; *évente körülbelül 1000 olyan haláleset fordul elő* (aktív eutanázia, öngyilkosságban közreműködés), *ahol a betegnek semmiféle értékelhető kívánsága nincs a halálba segítésre;* vagyis évente kb. 1000 embert ölnek meg az orvosok Hollandiában akarata ellenére.[69] A Remmelink-bizottság nem javasolta ugyan a holland Btk.-ban az eutanázia büntetlenségét kimondani, de javasolták a hatályos törvény módosítását az alábbiak szerint:

– a betegnek ismételten szabad akarattal kell kérni a halálba segítést;

– a beteget fel kell világosítani betegségéről;

– a beteg állapotának elviselhetetlennek és reménytelennek kell lennie;

– nincs figyelembe vehető orvosi alternatíva, s ezt két orvos megerősíti.

1994-ben ezen elvek figyelembevételével módosították a Btk.-t: eszerint az eutanáziát végrehajtó orvosnak minden, az előbbi feltételeknek megfelelő halálesetet jelenteni kell egy bizottságnak, amely állást foglal az orvos eljárásának jogszerűségéről, s jelentést küld az ügyésznek, aki dönt arról, indít-e büntetőeljárást.[70]

1995-ben, a törvény hatálybalépése után megismételték az 1990-es vizsgálatot újabb 405 orvos megkérdezésével. Az aktív eutanáziaesetek, s öngyilkosságban közreműködések száma 2700-ról 3600-ra nőtt, viszont az esetek 60 %-át nem regisztrálták a törvényes módon, s nem jelentették az ügyésznek.

A törvénymódosítás hatására így az aktív eutanázia esetek és öngyilkosságban közreműködések száma jelentősen nőtt, s az esetek nagyobb része továbbra is illegálisnak tekinthető.[71]

A tapasztalatok ellenére 2001. október 1-jén törvényt fogadtak el „A kérésre történő halálba segítésről és öngyilkosságban való közreműködésről". A törvény az 1994-es elvek megismétlésével további garanciális elemeket vezet be a folyamat ellenőrzésére. A törvény már lehetővé teszi – megfelelő feltételek mellett – 12–17 éves fiatalkorúak euthanáziáját is.[72]

Megjegyzendő, hogy a gyakorlatban vita van arról is Hollandiában, hogy mely betegségek tekinthetők az aktív eutanázia alapjainak; a bíróság pl. a „Fall Chabot" ügyben elfogadta a depressziót az aktív eutanázia elfogadható alapjának.[73] A holland eutanáziagyakorlatban több olyan eset fordult elő, mely az emberi élet leértékelődését mutatja. Például egy holland orvost, aki betegét akarata ellenére ölte meg, megkérdezték, miért követte el tettét. Az orvos válasza: „Egyszerű, szükségem volt arra az ágyra".[74] Prof. Robert Twycross, a terület angol specialistája kijelentette, hogy a jövőben azért nem várható a palliatív orvoslás támogatása Hollandiában, mert az eutanázia „egyszerűbb, olcsóbb, és kevesebb gonddal jár".[75]

A törvény gyakorlati hatásáról még nincs elfogadott értékelés.

Néhány más ország gyakorlatának vázlatos ismertetése

a) *Belgiumban* 2002. május 28-án hoztak törvényt az aktív eutanázia engedélyezéséről, a holland törvényhez hasonló szigorú garanciális feltételek mellett. A törvény gyakorlati hatásáról még nincs értékelés.[76]

b) *Kínában*, ahol egyébként radikális születéskorlátozó programot vezettek be, több kínai vezető politikus

csodálja Hitler eutanáziaprogramját, s kijelentették: „Hitlernek ezen a ponton igaza volt", ezért Pekingben „nagy gonddal tanulmányozzák" az eutanáziaproblémát. A kínai árvaházakból törekednek külföldre örökbe adni a gyermekeket, ha ez nem sikerül, igyekeznek éhen halasztani a gyermekeket; a halálozási arány a kínai árvaházakban 59,2 és 90% között van.[77] (Hasonló gyakorlatról többször beszámoltak Romániából a Ceausescu rendszer bukása után.)

c) *Ausztráliában* 1997-ben az Északi Terület törvényt fogadott el a terminális állapotban lévő betegek jogairól, akiket a holland és a belga gyakorlathoz hasonlóan, szigorú garanciális feltételek mellett eutanáziában lehetett részesíteni. Az Ausztrál Államszövetség azonban 1997. március 27-én „Anti Euthanázia" törvényt alkotott, mely hatályon kívül helyezte az Északi Terület eutanáziatörvényét.[78]

d) *Nagy-Britannia*: Az ország viszonylag távol tartotta magát a problémától, az időnként felbukkanó eutanázialegalizációs törvényjavaslatokat elutasították (pl. a The Voluntary Euthanasia Society tagjának törvényjavaslata 1969-ben, vagy az 1990-es javaslata a társaságnak). Az angol jogrendszer jellegéből adódóan néhány bírói döntés keltett érdeklődést:

– 1992-ben Nigel Cox reumatológus súlyos fájdalmakkal küszködő, reumás lázban szenvedő, 70 éves betegét injekcióval megölte. Az orvost börtönbüntetésre ítélték; ezzel továbbra is büntetendő maradt az aktív eutanázia az országban.

– 1989-ben a 18 éves beteg egy futballmeccsen történt baleset után mély kómába esett. Állapota három év után sem változott. 1993-ban a kezelőorvosok a szülők teljes jóváhagyásával abba akarták hagyni a beteg mesterséges táplálását. A bíróság 1993-ban megadta az engedélyt, mert „a mesterséges táplálás abbahagyásával az orvosok nem ölni akarnak, hanem a beteg méltányolható kívánságát teljesí-

tik a halálra". A döntés megerősítette azonban, hogy ha az orvosok az életfenntartó kezeléseket meg akarják szüntetni, ehhez bírósági döntés szükséges. A beteg a mesterséges táplálás beszüntetése után 1993. március 3-án természetes módon meghalt.[79]

– A legújabban a Dianne Pretty vagy Director of Public Prosecution ügy kapott immár európai nyilvánosságot. A mozgásképtelen, betegsége végső szakaszában lévő asszony azt kérte a vádhatóságtól, hogy biztosítson előre büntetlenséget férjének, ha majd az őt halálba segíti. A vádhatóság elutasította a kérelmet, a felperes szerint viszont a vádhatóság élethez való jogát sérti azzal, hogy nem ő döntheti el, meddig kíván élni. A Lordok Háza 2001. november 29-i ítéletében kimondta, hogy a felperest nem illeti meg ez a jog. A felperes ezért az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult, amely 2002. április 29-én ítéletében megerősítette a Lordok Háza döntését, mert „az élethez való jognak nem tulajdonítható a halálhoz való jogot biztosító értelem, s ezért nem vezethető le belőle a más személy keze általi, sem az állam segítségével történő elhalálozáshoz való jog".[80]

e) *Nemzetközi állásfoglalások*: Az 1987-es „Madridi deklarációról" korábban már esett szó.

A Világvallások Parlamentje 1993-ban 15 világvallás állásfoglalása alapján Chicagóban kimondta: „Minden embernek joga van az élethez, a testi sérthetetlenséghez, személyiségének kibontakozásához, de ezzel nem sértheti mások jogait. Egyetlen embernek sincs joga másik embert fizikailag vagy pszichikailag kínozni, megsebesíteni s megölni."[81]

◁ DOMBAY GYŐZŐ:
CÍM NÉLKÜL, 1960-as évek vége
24×38,7 cm, papír, kollázs, kályhaezüst; dr. Békefi Gyula gyűjteménye

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1999. június 25-i ajánlásában foglalkozott az eutanáziakérdéssel. A testület megállapította, hogy az ember méltóságának védelme élete végéig tart, ezért olyan körülményeket kell kialakítani, hogy embertársaink méltó körülmények között halhassanak meg. A tagállamoknak ezért biztosítani kell olyan intézkedéseket, melyek a haldoklással járó fájdalmat, szenvedést, szorongást csökkentik, s biztosítani kell, hogy a haldoklók akaratuk ellenére gyógykezelésben nem részesülhetnek. Ugyanakkor a „tagállamok a halálos betegek és haldoklók élettől való szándékos megfosztása tilalmának fenntartásával szavatolják a betegek élethez való jogát".[82]

Összefoglalva, a történeti és összehasonlító jogi előzményeket a következők állapíthatók meg:

– Az aktív (direkt) eutanáziát két ország (Hollandia, Belgium), s Oregon állam kivételével elutasítja a világ jogszolgáltatása, joggyakorlata, a nemzetközi szervezetek.

– A halálról való döntés nem az életjog s az önrendelkezési jog része.

– A beteget önrendelkezési joga s emberi méltósághoz való joga alapján megilleti a kezelés visszautasításának joga. Ez azonban nem vezethet az orvos részéről szándékos (aktív-passzív) magatartásra, a beteg életének megrövidítésére. Az orvosnak ebben az esetben is nyújtania kell a tüneti kezeléseket (fájdalom- és lázcsillapítás, fertőzések kezelése, nem lehet az ételt, italt megvonni stb.).

– Az öngyilkosság nem „jogszerű" magatartás, ezért az ehhez nyújtott segítség tilos a világ legtöbb országában.

– Az aktív eutanáziát legalizáló Hollandiában számos garanciális elemet beépítve – mondhatni bürokratizált – engedélyezési eljárást vezettek be, melyeknek alapján jelentős a látens eutanáziaesetek száma; vagyis a törvénybe ütköző eutanáziaesetek nőttek (ld. „Remmelink jelentés", Hollandia).

– Eltérőek a vélemények s a gyakorlat abban a kérdésben, hogy a reménytelen betegek esetében az orvos a hozzátartozók kérésére megszüntetheti-e az életmeghosszabbító kezelést (pl. lélegeztetőgép kikapcsolása, mesterséges táplálás leállítása).

– Az eutanázialegalizáció totalitárius körülmények közötti alkalmazása elrettentő hatással jár, s hasznossági kényszer-eutanáziává alakul át.

Magyar vélemények, gyakorlat az eutanáziakérdésben

Hazánkban nem lehet olyan széles körű eutanáziavitákról beszélni a 20. század első felében, mint amilyen például Németországban, az USA-ban, Angliában lezajlott. Binding és Hoche nézeteit hazánkban a jog- és orvostudomány elutasította, s ez időben senki nem képviselte az eutanázialegalizáció gondolatát.

Ugyanakkor a Csemegi-kódex 282. §-a tartalmazta a kívánatra ölés privilegizált tényállását („Aki valakinek határozott és komoly kívánsága által bíratott arra, hogy őt megölje, három évig terjedő börtönnel büntetendő."). Kontz Gusztáv 1881-es Büntetőjog tankönyve szerint: „A törvény § rendelkezése szerint lesz büntetendő, aki egy gyógyíthatatlan, s a legirtózatosabb fájdalmakat okozó betegségben kínlódón jajgatásai és esdeklései folytán megkönyörülve, a kínjait halált adó szer által megszünteti."[83] Hasonló álláspontot van Edvi Illés Károly 1909-ben, mikor kijelenti, hogy ezen cselekmény büntetlen nem maradhat, de enyhébben büntetendő, mint a szándékos emberölés, mert a motívum a könyörület. Feltételül szabja e szakasz érvényesülésének, hogy a kívánságnak a megölt személytől „komolynak" kell lennie – ez megkívánja a megölt személy beszámíthatóságát és aktív, határozott kívánságát.[84] Azonos álláspontot van Irk Albert, aki nem tudja elfogadni az euta-

názia „altruisztikus" felfogását, mert a „reménytelenség" diagnózisa nem megbízható, s az élet hatósági megrövidítése szemben áll az általános etikai felfogással.[85]

Határozottan szemben áll az eutanázialegalizáció gondolatával Angyal Pál, aki már elutasítja Binding és Hoche 1920-as nézeteit is. („Az emberi élet elpusztítása, legyen az bár értéktelen vagy történjék szánalomból, az ölés fogalmi körébe esik."[86])

Az élet értékességének kérdésében a jog nem dönthet – írja Angyal Pál –, mert ha ezt megengedné akár magánszemély, akár orvos, akár hatóság részére, ezzel „nem zárná ki a tarpéji sziklákhoz közeledés lehetőségét sem. A leghatározottabban tiltakoznunk kell tehát mindennemű oly kísérlet ellen, mely az »ars bene moriendi« eseteinek büntetlenséget kíván biztosítani."[87] Azonos álláspontón volt Angyal Pál 1920-ban megjelent *Büntetőjog tankönyvében*. („Nem kétséges nézetem szerint, hogy az eutanázia – midőn az orvos a reménytelen beteg életét megrövidíti – feltétlenül jogellenes és büntetendő."[88])

A '30-as években a hitleri eutanáziaelméleteket elutasítja Névai László, Kéthely Sándor és Jámbor László.[89] Az orvos Verebély Tibor kijelenti: „Az elképzelhetetlen, hogy orvos embert ölhessen."[90]

A felsorolt 1945 előtti magyar jogi és orvosi szakirodalomból látható, hogy az eutanázialegalizáció gondolatát senki nem képviselte, a hitleri eutanáziaelméletet elutasították.

A kívánságra ölés esetében (Btk. 282. §), a bírói gyakorlatban nem található eutanáziaeset.

1945 után hosszú ideig nem bukkan fel a kérdés az orvosi és jogi szakirodalomban. Törő Károly 1965-ben először közelíti meg polgári jogászként a kérdést, a legalizációt a polgári jog szempontjából utasítja el egyértelműen. Álláspontja szerint a Ptk. 87. §-a nem engedi meg a személyhez fűződő jogokról – így az élethez való jogról sem –

a lemondást. Ezért az egyén nem rendelkezhet életével.[91] Nizsalovszky Endre először ismerteti röviden a hitleri eutanáziagyakorlatot hazánkban, kiemelve, hogy „a történelmi tények riasztóan bizonyítják, hogy az első pillanatra emberségesnek látszó megoldások hova fajulhatnak el."[92]

Az új Btk. 1961-ben (1961. évi V. tv.) megszüntette az 1878. évi V. tv. 282. § szakaszát (kívánatra ölés), s a tényállást beolvasztotta az emberölés bűntettébe. Az indoklás szerint „a szocialista büntetőjog az élet feletti rendelkezési jogot még olyan értelemben sem ismeri el, hogy a kívánságra való ölést az egyéni érdekkel összhangban állónak tekintve, az ilyen cselekményt privilegizálja".[93]

Az 1972. évi Egészségügyről szóló törvény egyértelműen elutasító e kérdésben: „Az orvos az általa gyógyíthatatlannak vélt beteget is a legnagyobb gondossággal köteles gyógykezelni."[94]

Horváth Tibor műveiben többször foglalkozik az eutanáziakérdéssel.[95] Elutasítja az élettel való rendelkezés bármiféle lehetőségét, úgyszintén az értéktelen élet fogalmát: „Az eutanázia büntetőjogilag tiltott, jogellenes magatartás, amelyet bizonyos fokig magyarázhatnak az orvos emberileg érthető motívumai, de elvileg nem menthető."[96] A szintén büntetőjogász Dezső László árnyaltabban közelít a kérdéshez, s elismeri, hogy az élettel való rendelkezés elutasítása nem jelentheti „az emberhez méltó halál jogának tagadását", „szabad folyást engedni a természetnek nem eutanázia", s nem áll fenn „a haldoklás meghosszabbításának kötelezettsége".[97]

A '80-as években árnyaltabbá válik az irodalom. Jelen sorok írója 1981-ben először közelít a kérdéshez polgári jogi tanulmány keretében, s javasolja az eutanázia büntetőjogi és polgári jogi irányzatának megkülönböztetését, s elismerendőnek tartja akár a „living will"-ek (végrendelet az életről) bevezetését, s a beteg önrendelkezési jogának elismerését akár haldokló beteg esetén is. Ugyanakkor elutasítottam

az aktív vagy passzív eutanázia bármiféle legalizálását.[98] Blasszauer Béla műveiben széles körű, komplex áttekintést ad a kérdésről; bár érezhetően legalizációpárti, határozott egyéni véleményt nem mond; művei leginkább az ellentétes vélemények jó ütköztetésének tekinthetők.[99] Törő Károly 1986-ban határozottan elutasítja a legalizálást. Mint írja: „Az élet megszüntetése, a halál mesterséges előidézése nem tartozik az egyéni rendelkezés körébe. Az ember érvényesen senkit sem bízhat meg, utasíthat saját életének kioltására akkor sem, ha gyógyíthatatlan."[100] Monory Bulcs műveiben szintén határozottan elutasít minden legalizálást. Ugyanakkor a magyar orvosi szakirodalomban a '70-es évektől valós kérdések merülnek fel. Petrányi Gyula a korlátozottan rendelkezésre álló eszközök felhasználásának kérdését veti fel, súlyos betegek esetén.[101] Szuchovszky Gyula és Potondi András a reménytelen beteg újraélesztését mellőzhetőnek tartja.[102] Nagyon részletesen, széles nemzetközi kitekintéssel tárgyalja a kérdést Kovács József, számos valós problémát felvetve.[103] A magyar joggyakorlat számára a passzív eutanáziagyakorlat pontos törvényi legalizálását javasolja, erkölcsileg bizonyos esetben elfogadhatónak tartja az aktív eutanáziát.[104] Gaizler Gyula szerint nem lehet azé letet erőszakosan megrövidíteni, s „nagy különbség, ha valakit elkísérünk Kháron ladikjáig vagy belelökjük".[105] Ferencz Antal elutasítja az eutanázialegalizáció minden formáját, de a terápiás túlbuzgóságot is, ugyanakkor kiáll a palliatív medicina mellett.[106]

Az áttekintésből látható, hogy hazánkban nincs komoly elméleti alapja, háttere az eutanázialegalizációnak. A Btk. Magyarázat 1996-ban az emberölés tényállásába sorolja „a gyógyíthatatlan beteg halálának meggyorsítását vagy előidézését szenvedésének megrövidítése céljából".[107] A hatályos törvények módosítását az Országgyűlésben nem kezdeményezték. Ugyanakkor néhány szerző a nemzetközi gyakorlat alapján elfogadhatónak tartja a ke-

zelés visszautasítását, megfelelő formában a haldokló beteg részéről, s reménytelen esetben a mesterséges életmeghosszabbító eljárások alkalmazását. Felmerül a palliatív medicina szükségessége az eutanázialegalizációval szemben. Zavaró, hogy nincs egységesen elfogadott eutanáziafogalom – bár az Orvosi Kamara fogalommeghatározását jónak tartjuk –, így a szakirodalomban is ellentétesen használják különösen „a passzív eutanázia értelmét". (Többen a kezelés visszautasításának jogát passzív eutanáziának értelmezik.)

Az új egészségügyi törvény és az Alkotmánybíróság határozata

Az 1997. évi CLIV. törvény az „Egészségügyről", nagyon helyesen nem használja az „eutanázia" kifejezést. Nyilván a törvényhozó belátta, a fogalom a jog szempontjából értelmezhetetlen és alkalmazhatatlan. Viszont a törvény 20–23. §-ában részletesen szól „Az ellátás visszautasításának jogá"-ról.

A gyógyíthatatlan, s a rövid időn belül halálhoz vezető betegségben szenvedő beteget is megilleti az ellátás visszautasításának joga.

Ennek a jognak a gyakorlása csak meghatározott keretek között történhet;

a) – a betegnek súlyos betegségben kell szenvednie, amely rövid időn belül halálhoz vezet és gyógyíthatatlan;

– csak cselekvőképes beteg tehet ilyen nyilatkozatot;

– a beteget megvizsgálja egy háromtagú orvosi bizottság, hogy a nyilatkozattételnek fennállnak-e a feltételei, s a beteg a következmények tudatában hozta-e döntését;

– a visszautasítás közokiratban, teljes bizonyító erejű magánokiratban vagy írásképtelenség esetén két tanú jelenlétében történhet;

– a betegnek a 3. napon meg kell ismételnie nyilatkozatát;

– meg kell kísérelnie az orvosi bizottságnak, hogy a beteg döntését megváltoztassa;

– a beteg döntését kötöttség nélkül bármikor visszavonhatja;

– a beteg a visszautasítás után is jogosult szenvedéseinek enyhítésére, s fájdalmainak csillapítására.

b) Cselekvőképtelen és korlátozottan cselekvőképes személy esetén, ha életfenntartó vagy életmentő kezelés visszautasítására kerül sor, az egészségügyi szolgáltató keresetet indít a beleegyezés bírósági pótlására. (Arról sajnos nem szól a törvény, hogy ezt a beteg vagy törvényes képviselője kezdeményezheti-e?)

c) A cselekvőképes személy cselekvőképtelensége esetére közokiratban visszautasíthatja az életfenntartó vagy életmentő beavatkozást, vagy e jogának gyakorlására közokiratban más cselekvőképes személyt nevezhet meg. A nyilatkozatot kétévente meg kell ismételni.

A törvényi szabályozás ismertetése után néhány általános megállapítást kell tenni;

– Az orvos *saját* aktív vagy passzív magatartásával nem siettetheti a beteg halálát. A beteget nem lehet kezelés, ellátás nélkül sorsára hagyni; pl. sebeit tünetileg kezelni kell, adott esetben természetes úton etetni, itatni kell, a fájdalmakat, a szenvedést csillapítani kell. A beteget a nyilatkozat után is gondozni, ápolni szükséges, állapotát figyelemmel kell kísérni – már csak azért is, mert nyilatkozatát visszavonhatja.

Az „Egészségügyről" szóló törvény így nem legalizálja a „passzív eutanáziát" – a köznyelvi megfogalmazás szerinti értelemben.

– Az eljárás kétségtelenül több garanciális elemet tartalmaz – mondhatjuk bürokratikusnak is. Ez azonban indokolt, az intézmény veszélyeire tekintettel. Az eljárás egy-

szerűsítése nem indokolt – még akkor sem, ha kevesen élnek az adott keretek között a lehetőséggel.

– A *beteg* az eljárásban nem az „életéről rendelkezik", hanem a *kezelést utasítja vissza.*

– A *hozzátartozó, az orvos nem dönthet a kezelés megszüntetéséről*, a beszámítási képesség hiánya esetén a feltételek fennállása esetén a bíróság pótolhatja a beleegyezést.

Véleményem szerint a törvény rendelkezései megfelelőek, összhangban vannak az Alkotmány, a Ptk. vonatkozó rendelkezéseivel, a nemzetközi deklarációkkal és egyezményekkel.

Dr. Takács Albert és társa még 1993. november 25-én az Alkotmánybírósághoz fordult, kifogásolva az 1972. évi II. törvény rendelkezéseit, mely nem tette lehetővé a kezelés visszautasítását a gyógyíthatatlan beteg részére. Szintén kifogásolták, hogy a Btk. – az 1875. évi V. tc. mintájára – nem kezeli privilegizált tényállásként a „méltányossági ölést". Mivel az 1997. évi CLIV. törvény (Eütv.) lehetővé tette a „living will" alkalmazását, illetve a kezelés visszautasítását a gyógyíthatatlan beteg részére – igaz erős korlátozásokkal –, ezért az indítványozók átalakították kérelmüket, immár az új Eütv. rendelkezéseit kifogásolva.

Az Alkotmánybíróság 22/2003. (IV. 28.) Ab határozatával valamennyi kérelmet elutasította, így megállapította, hogy a vonatkozó magyar jogszabályok alkotmányosak, a törvényhozónak jogalkotási kötelezettsége nincs.

Az Alkotmánybíróság elutasító határozatát jól megalapozott, helyes döntésnek nevezhetjük – annak ellenére, hogy az indoklással néhány ponton nem érthetünk egyet.

A határozat fő pozitív vonásai az elutasítás mellett:

– A testület gyakorlatilag nem használja az eutanázia kifejezést, hanem az intézménynek a hatályos magyar jogrendbe való beilleszthetetlenségét fejti ki. Így a testület véleményem szerint nem „eutanázia" döntést hozott – mint

ahogy az a köznyelvben s a sajtóban megjelent –, hanem a fogalom mellőzésével kifejezte az intézmény jogi szempontból való értelmezhetetlenségét és alkalmazhatatlanságát.

– Hasonló nyelvi bizonytalanságot oszlat el a testület, mikor a haldokló, gyógyíthatatlan betegek *önrendelkezési jogáról* ír; ezzel kifejezi, hogy ezen betegjog *nem azonos* a passzív eutanázia legalizációjával.

– A határozat széleskörűen áttekinti a hatályos jogszabályokat, az Alkotmánybíróság korábbi, a kérdéssel összefüggő határozatait, a nemzetközi joggyakorlatot – így e részben akár összehasonlító jogi munkaként is használható.

– A határozathoz három markáns különvélemény kapcsolódik (dr. Holló András, dr. Kukorelli István, dr. Bihari Mihály), ami mutatja, hogy bár nyilvánvalóan nagy viták voltak a testületben, az *alapkérdések* elfogadásában 8:3 többség alakult ki. Véleményem szerint ez alátámasztja, hogy az életjog alapkérdéseiben a magyar jogászság nagyobb része *tradicionális álláspontot* van (hasonlóan az abortuszdöntéshez).

A határozat indoklási részében az alábbi vitatható elemek találhatók:

– A testület nem azért utasította el az indítványokat alapvetően, mert az életjogról kiemelt fontossága miatt nem lehet érvényesen lemondani, hanem az orvos esetleges közreműködése a beteg halálában már nem tekinthető az önrendelkezési jog részének.

Véleményem szerint az elutasítás alapvető indokának kellett volna lennie, hogy az életjogról nem lehet lemondani. Ez többek közt következik abból, hogy a jogképesség korlátozhatatlan (Ptk. 8. § (3)), s a személyhez fűződő jogát csak akkor korlátozhatja a jogosult, ha társadalmi érdeket nem sért (Ptk. 75. § (3) bek.). Az öngyilkosság (az életről való lemondás társadalmi érdeket sért, mint

ez a Btk. Magyarázatából is kiderül (ld. korábban)). Ezért hibás az a megállapítás – s ellenkezik a nemzetközi joggyakorlat uralkodó irányával –, hogy a „saját haláláról való döntés ugyanis mindenkit megillet". A halálról való rendelkezés nem az életjog része, ezért téved a testület akkor is, mikor azt állítja, hogy „a korszerű jogrendszerek, így a magyar jog sem tilalmazza az öngyilkosságot". (Helyesen, a Btk. Magyarázat szerint: a magyar jog is tilalmazza az öngyilkosságot, csak azért nem bünteti, mert a sikertelen öngyilkossal szemben a büntetés céljai nem érhetők el [ld. Korábban].)

Dr. Tersztyánszkyné dr. Vasadi Éva észreveszi ezt a hibát különvéleményében; „Nem értek egyet a határozatnak az indoklás elméleti megalapozására irányuló azzal a megállapításával sem, hogy a saját halálról való döntés (IV. rész 6 1. pont) – miként az öngyilkosság is – az önrendelkezési jog része. Az önrendelkezési jogból nem következik saját halálról való döntés joga, sem pedig öngyilkosság elkövetéséhez való jog; ilyen jogok nem léteznek."[108]

– A testület nem szól arról, hogy a magyar jog 1875–1961 között ismerte a „Kívánatra ölés" privilegizált büntetőjogi tényállását (1875. évi V. tc. 282. §). Az indítványozók az általuk javasolt „méltányossági ölés" privilegizálásával nyilván ezt akarták elérni. A gond az indítványban az, hogy annak keretében a passzív eutanáziát büntetlenné akarták tenni; „A beteg kifejezett rendelkezéseinek hiánya esetén is megengedhetőnek tartjuk a passzív eutanáziát!! – szól az indítvány.[109]

A kívánatra ölés privilegizálása elméletileg elképzelhető – pl. Németországban is létezik e tényállás –, viszont az eutanázialegalizáció e tényállás keretében *nem*.

– A jövőre nézve bizonytalanságot kelt, hogy a testület idővel megváltoztathatónak tartja álláspontját, mivel „az ismeretek szintje, az intézmények állapota, fejlettsége, fejletlensége és egy sor további tényező befolyással lehet

a kérdés alkotmányosságának megítélésére". E gondolatban kimondva-kimondatlanul benne van; a testület megváltoztathatja álláspontját, amint a nemzetközi trendek átalakulnak. Az indokolás e hibájára dr. Tersztyánszkyné dr. Vasadi Éva szintén felhívja a figyelmet.

Összességében kiegyensúlyozott, alapos, jó határozatot hozott az Alkotmánybíróság – még akkor is, ha az indokolás egyes részeivel szemben komoly ellenvélemények lehetnek.

Az eutanázialegalizációval kapcsolatos ellenvetések

a) *A csúszós lejtő (slippery slope) elmélete és gyakorlata;* Eszerint, ha egy abszolút tiltó szabály alól – esetleg logikailag elfogadható – kivételt tesznek, a gyakorlat azonnal tovább tágítja a kört. Ezt észlelve a legalizáció hívei azonnal a példa nyomán kiszélesedett kör újabb törvényesítését igénylik. Mivel a törvényhozó az első esetben megengedte az abszolút tiltó szabály átlépését, elméleti alapja a tiltásra gyengül, s a „csúszós lejtő"-n nem lehet megállni.

Pontosan ez történt az abortuszlegalizációnál; a kezdetekben az orvosi indikáció legalizálása körül folyt évtizedes vita után a törvényhozó engedett; ezt követte a genetikai, majd szociális indikáció; míg napjainkra több országban az abortuszhoz való jogot az önrendelkezési jog részeként, korlátozhatatlan alapjogként fogják fel. A holland példa ezt jól igazolja; a legalizálás óta a látens eutanáziaesetek száma nem csökkent, hanem nőtt, erre hivatkozással további legalizálást indítványoznak. Az eutanázialegalizáció bármi-

ALTORJAI SÁNDOR: ➢
ALEATORIKUS MONTÁZS II. AZ IDOMÍTÁSRÓL, 1975 K.
96×144 cm, kollázs falemezen; Első Magyar Látványtár

lyen szűk formája után előlépne a hasznossági motívum, előbb-utóbb lehetővé válna az elmebetegek, a rokkantak, s a sérülten született gyermekek elpusztítása.

b) Az „eutanázia" fogalom jogilag értelmezhetetlen. A jelenleg hatályos törvényszövegek közül átfogja az *emberölés* (Btk. 166. §, melynek része jelenleg a *kívánatra ölés* korábban 1875. évi V. tc. 182. §) törvényi tényállását. Ide tartozik az öngyilkosságban közreműködés tényállása is (Btk. 168. §). Többek szerint ide sorolandó – *hibásan* – a kezelés visszautasítása (Eütv. 20–23. §), mint *passzív eutanázia*. A legalizáció hívei *eutanáziát* kívánnak törvényesíteni, de hogy ezen a címen milyen törvényi tényállásokat és hogyan kívánnak megváltoztatni – ez általában nem derül ki.

c) Az *„önkéntes eutanáziának"* inkább csak elvi jelentősége van, hiszen a *gyakorlatban* olyan emberek esetén kerülne alkalmazásra, kiknek *nincs beszámítási képessége*, vagy *beszámítási képességük kétséges* (idős haldoklók, elmebetegek, sérülten született gyermekek). Ezen embereknél „önkéntes eutanáziáról" nem lehet beszélni, hanem a nyilatkozatot valaki más tenné meg helyettük – hozzátartozó, orvosi bizottság, bíróság –, így az „önkéntes eutanázia" gyorsan átalakulna *„kényszereutanáziává"*, ahol már *hasznossági szempontok* alapján döntenének (értékes–értéktelen élet megkülönböztetése, „vélelmezhető halálakarat" stb.). Vagyis az eutanázia *gyakorlati előfordulásánál „státuskérdésekkel"* is találkozunk.

d) Kétséges, hogy mikor lehet „gyógyíthatatlan haldoklónak" nevezni valakit. Az orvostudomány számos esetet ismer, mikor nem várt, „csodálatos" gyógyulások következtek be. Mikor érkezik a beteg abba az állapotba, hogy megkezdődött „gyógyíthatatlan haldoklása"?

e) Törvényesítés esetén nem zárható ki a *visszaélésszerű* alkalmazás. Örökségre, lakásra váró hozzátartozók, tartási-gondozási kötelezettség alól szabadulni akarók, gondozási-gyógyítási költséget megtakarítani kívánó egyészségügy-

társadalom; mind olyan tényezők lehetnek, akik érdekeltek a beteg minél gyorsabb halálában. A *hasznosság-, anyagi szempont* előbb-utóbb uralná a törvényesített intézményt.

f) Végül ide sorolható az a korábban kifejtett jogi alapelv, hogy az életről, a jogképességről nem lehet lemondani.

A halálnál segítés képviselhető, elfogadható, támogatható módjai

Korábban elemeztük, hogy az embert a haldoklás folyamatában is megilleti az önrendelkezési jog, az emberi méltósághoz való jog. A folyamatban a haldokló igényt tarthat szenvedései enyhítésére. Mindezen jogok a következőként érvényesülhetnek.

a) *A kezelés visszautasításának joga;* A hatályos jogszabályok szerint a haldoklót is megilleti meghatározott formában a kezelés visszautasításának joga, és egészséges, beszámítható ember is tehet ilyen nyilatkozatot későbbi haldoklása idejére. Ezek a szabályok jelenlegi formájukban megfelelőek – mint azt az Alkotmánybíróság is kifejtette. Mindez nem jogosítja fel az orvost aktív vagy passzív eutanáziára.

A reanimáció és az intenzív orvosi beavatkozás a beteg kívánságára abbahagyhatók, ha ezek orvosilag nem ésszerűek, indokoltak. Ennek eldöntése orvosi mérlegelés kérdése.

b) *Fájdalomcsillapítás;* A haldokló beteg igényt tarthat fájdalmai enyhítésére, csillapítására (palliatív medicina). A beadott fájdalomcsillapítók okozhatják a beteg korábbi halálát, de az orvos szándéka *itt sem irányulhat halál okozására;* tudatosan nem adható be halálos adag fájdalomcsillapító. Lehetséges a fájdalmak önkéntes, szándékos viselése – hívő emberek részéről merülhet fel ilyen igény –,

ekkor a fájdalomcsillapítás visszautasítható. Ez a magatartás azonban nem lehet mindenkitől elvárható.

c) *Alapgondozás biztosítása;* A haldokló betegtől ételt és italt semmi körülmények között nem lehet megvonni, úgyszintén fenntartandó a tüneti kezelés is (lázcsillapítás, antibiotikum adása, ápolás). A haldokló beteg nem hagyható magára; akkor sem, ha önrendelkezési joga alapján visszautasította a kezelést.

d) *Segítés a halálnál;* A haldoklónak emberi, hozzátartozói segítségre van joga a haldoklás folyamatában. Ha a feltételek megteremthetők, elképzelhető az „otthon halás joga". Kórházi körülmények között támogatandó a „hospice szolgálat", a haldoklók pszichikai-fizikai támogatása, segítése a haldoklási folyamatban.

e) *Kerülendő a „terápiás túlbuzgóság";* A haldokló beteget – akaratnyilvánítás hiányában is – nem szükséges felesleges vizsgálatoknak, és beavatkozásoknak alávetni. Ennek eldöntése orvosi mérlegelés és felelősség kérdése (pl. nem szükséges CT vizsgálatot vagy szívműtétet végezni többszörös áttétes, aggkorú rákbetegnél haldoklása idején).

Ezen elvek alkalmazásával a gyakorlatban elérhető a beteg önrendelkezési jogának és emberi méltóságának védelme, anélkül, hogy a jelenlegi törvényi kereteken változtatni kellene.

Jobbágyi Gábor

Jegyzetek

64 Ld. 26. alatt 150. l.
65 Ld. 26. alatt 153. l.
66 Ld. 26. alatt 153. l.
67 Ld. 26. alatt 155. l.
68 Ld. 26. alatt 156–163. l.

69 Ld. 26. alatt 175–181. l. és az 53. alatti kötetben Kimsma-Leeuwen: *Euthanasie in den Niederland.* 295. l. Sohn-Zenz: *Euthanasie in Europa. The Nederlands 2001* Schattaeuer 143–144. l. és *Legalisierung der „aktiven Sterbehilfe" in der Schweiz?* Zürich, 1999. *Hippokratische Gesellschaft Schweiz* 24–25. l.
70 Ld. 26. alatt 181–182. l.
71 Ld. 69. alatt.
72 Az Alkotmánybíróság 22/2003. (IV. 28.) Abh. határozata nyomán.
73 Bericht über eine Sterbehilfe bei Depression; Unerforschte Wege der Euthanasie in Holland. N22. 29/30. 5. 1993.
74 Hendin et al. Physician – Assisted Suicide and Euthanasia in the Netherland Jama. June 4. 1997. Vol 277. Nl. 21.
75 Ld. 26. alatt 183. l.
76 Ld. 72. alatt.
77 Flatz: *Euthanasie Lob in Shanghai.* FAZ. 5 3 1997. és Nathe H. : „Die Partei tat nichts". Focus 3/1996. 179. l. Idézi Hippokratische Gesellschaft Schweiz 69. alatt 27–28. l.
78 Ld. 26. alatt 163–166. és 72. alatt
79 Ld. 26. alatt 145–149. l.
80 Ld. 72. alatt
81 Ld. a 77. alatt idézett tanulmányban 57. l.
82 Ld. 72. alatt
83 Kontz Gusztáv: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, 1881.
84 *A Magyar Büntető Törvénykönyv Magyarázata.* Edvi Illés Károly Bp., 1909. 515–518. l.
85 *A magyar anyagi büntetőjog* (Irk Albert) Pécs, 153. l.
86 Angyal Pál: *Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal.* Budapest, 11. l.
87 Ld. 86. alatt 58–59. l.
88 Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, 1920. 434. l.
89 Névai László: *Az eutanázia problémája büntetőjogi szempontból.* Budapest, 1939., Kéthely Sándor: *Az öngyilkosság és eutanázia.* 1935. és Jámbor László: *A halálbasegítés.* 1936.
90 Idézi Névai László 89. alatt.
91 Törő Károly: *Az orvosi polgári jogi viszony.* KJK 1965, 150–153. l.
92 Nizsalovszky Endre: *Szerv- és szövetátültetések joga.* KJK 1970. 19–23. l.
93 Btk. Miniszteri Indoklás, Különös Rész, XIV. fejezet, I. cím 3/b. pont
94 1972. évi II. tv. 43. § (2) bek.
95 Horváth Tibor: *Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme.* KJK 1965. Horváth Tibor: *Az orvostudomány halál fogalma és a büntetőjog.* MJ. 1970. 454–459. Horváth Tibor: *Eutanázia és büntetőjog.* ÁJ. 1972. XV. 1.
96 Horváth Tibor: *Eutanázia és büntetőjog.* 95. alatt 53. l.
97 Dezső László: *Az orvos büntetőjogi felelőssége.* BM. Könyvkiadó én. 177. l.

98 Ld. 1. alatt.
99 Blasszauer Béla: *A jó halál.* Gondolat 1984. és Blasszauer Béla: *Eutanázia.* Medicina 1997.
100 Törő Károly: *Az orvosi jogviszony.* KJK 1986. 115. l.
101 Monory Bulcs: Az eutanázia megítéléséről a tudományfejlődés tükrében. *Állam- és Jogtudomány* 1983. évi I. szám, Monory Bulcs: *Még egyszer az eutanázia megítéléséről.* JK. 1982. évi 4. szám.
102 Idézi Törő Károly 100. alatt 116. l.
103 Szuchovszki Gyula–Potondi András: Orvosszakértői kérdések a reanimációval kapcsolatban. Országos Mentőszolgálat Jubileumi Emlékülés, 1968. 355–357. Idézi Dezső László 97. alatt 178. l.
104 Kovács József: *A modern orvosi etika alapjai.* Medicina 1997. 391–434. l.
105 ld. 104. alatt 419–420. l.
106 Gaizler Gyula: *Felelős döntés vagy ítéletvégrehajtás.* Szent István Társulat 112. l.
107 Ferencz Antal: *A bioetika alapjai.* Szent István Társulat 247–252. l.
108 *A Büntető Törvénykönyv Magyarázata.* KJK. 1986. 306. l.
109 22/2003. (IV. 28.) Abh. Dr. Tersztyánszkyné dr. Vasadi Éva különvéleménye.
110 Idézi a 22/2003. (IV. 28.) Abh.

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

Hamvas-mondások

„A Mennyország a legjobb üdülőhöz, egyesek szerint Nizzához hasonlít."

*

„Jobb verőfényes nyáron a tengerben fürödni, mint hideg télen sötét hivatalban dolgozni."

*

„Aki három napig folyton orgonát szagol, meggyűlöli."

*

„Persze más a szőke és más a barna, más a vörös és a fekete nő íze. A szőkében van a legtöbb tej, a feketében a legtöbb szesz. A fehér bőrű, kék szemű és fekete hajú nőben ezen felül is van valami ritka fűszer, amihez hasonlót még nem ízleltem, s azt hiszem másutt nincs is, csak benne."

*

„Egyszerre elkezdtem belülről világítani."

*

„Vagy elgondolom, hogy mit teszek reggel, amikor fölkelek: a lábamat a takaró alól kiveszem, a hálóinget leveszem, a kancsót felveszem, a vizet belőle kiteszem, a kancsót visszateszem, a szappant fölveszem, magamat bekenem, a vizet magamra teszem, a törülközőt felveszem, leteszem, a poharat fölveszem, a fogpasztát a kefére rákeszem, a számba beteszem, aztán az egészet kiteszem, a cipőt és ruhát felveszem, a holmit a zsebembe teszem.

Sokan már nem is szokásszerűen, hanem türelmesen, lelkesedéssel, komolyan, meggyőződéssel, sok tekintetben kiváló tanultsággal, begyakorolva, büszkén, hivatásosan, de kiteszik, beteszik, kiveszik, fölveszik, levetik, elviszik, leszedik, kiviszik, beviszik. Annak, hogy ezt a tevékenységet folytatjuk, általában értelmet szoktak tulajdonítani. A kisgyerek már az anyatejet kiszedi, gyomrába beteszi, s a fölöslegeset kiteszi. A csörgőt felveszi s leteszi. Később az iskolában a tollat felveszi, a tintába beteszi, a papírra ráteszi. Mindez hallatlanul fontos. Irónia nélkül."

*

„A tulajdonságokat nem lehet megváltoztatni, csak felhasználni."

*

„... mi más istennek lenni, mint olyan erősnek, hogy az már nem tud más lenni, mint gyengéd és előkelő?"

*

„A fantáziának meg kell adni helyét, és tisztelni kell. A képzeletbeli ház építése hetekre csodálatos egyensúlyban tartott."

*

„Légkör, amelyben a márvány megrothad."

*

„A tanúk mindig interpretálnak. A helyszínre kell menni."

*

„A legtöbb, amit tanultam, fölösleges volt. Első tudásomhoz képest mindenesetre az."

*

„Mester az, aki meg tudja csinálni, amit tanít. Én pedig még azt sem tudom, mit tanítsak."

*

„A siker embere a legkisebb ember, a dicsőség embere a legnagyobb ember."

*

„Megtanultam a zenét, de nem csináltam, s azóta tudással, de irigység nélkül hallgatom."

*

„A pillanatba való ugrás titka a salto immortale. Ez a halhatatlanság."

*

„Egyszer. Soha többé. Soha még egyszer. Aki ezt elérte, szabad. És ha szabad, belátja, hogy nem érdemes mást, csak a legtöbbet. Szeretni."

*

„Istenben benne van a bor és az asszony."

*

„A nő gyengesége – micsoda hatalom. A költészet hidegsége – micsoda tűz."

*

„... férfinak lenni annyi, mint Isten bölcsességére szomjazni, ami nem más, mint Sophiába, vagyis minden nőbe kivétel nélkül állandóan szerelmesnek lenni."

*

„A nőnél, aki nem él varázslatban, a teremtett világon nyomorultabb lény nincs."

*

„Könyvemben, amit szabadban olvasok, mindig virág van."

*

„Nem vagyok egyedül."

*

„Gyomrom nyugodt."

u: Kósztolányi Aladár

Cikk

AZ EZER DIAGNÓZIS REGÉNYE

„Ezek nem jelmezként viselik magukon saját magukat." Ez lehetne a rengeteg kínálkozó között a fő-fő mottó. Maga Ignácz Rózsa számol le a második kiadáshoz írt bevezetésben az újabb forgószínpad-változás követelményeivel, e különös, indulataiban és túlzásaiban is dokumentumértékű felvétel létrejöttének és megjelenésének körülményeivel.

Ignácz Rózsa regénye, az *Urak, úrfiak* az ezer diagnózis regénye. Vannak elakadó vagy elakasztott idők, lecsapolt vagy kiszikkadó korok, amikor nem is győzik aztán az efféle diagnózisokat egyenként kiszűrni, kiállítani, megfogalmazni; együvé tartozásuk szövevénye a különben is elemi erejű és érvényű tartozéka a regényességnek. Egyik legfőbb különbözés a történetírás s a szépliteratúra módszerei között az, ahogyan alapcéljaik szerint ehhez a bozóthoz, sűrűséghez viszonyulniuk kell. Ignácz Rózsa írói szándéka adott távlatából ez a diagnózis-előállítás nem is lehetett más jellegű, mint a meggondolkodtató eligazítás, az összefüggések jelzése, a társadalmi, erkölcsi vonatkozásoknál emelkedetten politikusabb tisztázás. Mégis ott van, a megíró tehetségének és tisztánlátásának „jutalomjátéka"-képpen, hogy összhatásában hatalmasan, kiterjedten több ez így az „olvasmánynál". Ezért lehet az ezer (külön meg se nevezett) diagnózis tárháza.

Ignácz Rózsa szemmel láthatóan indulatok feszültségében úszva alkot, nemcsak egy poéta, hanem egy táltos megszállottságával esik transzba jelenetenként, mint a jó filmrendező. Látja ezt. Ezt látja. Így jelenik meg neki ezúttal legbensőbb kedvence, erdélyi fajtája úgy, ahogy a kétségbeesett Swiftnek nyihahákként az angolok.

A közkeletű játék, hogy ha csak öt könyvet vihetnél magaddal a Holdra vagy menekülésekor – ugyanbizony melyeket? Trianon utáni magyar–magyar viszony témakörben, gondolatébresztő textus szükséglet dolgában egyes-egyedül ez a nagyregény felér a szükséges öttel, egy jól összecsukott-csomagolt „szélrózsa-minimummal".

„Mondhatnám kulcsregény. De zárjai berozsdásodtak már"... – vallja maga a szerző, miközben azt is hangsúlyozza, hogy mennyire nem elhanyagolandó a megírás ideje, no és a megjele-

uj Ignácz Rózsa: Urak, úrfiak, Orlúzenda, 2004

nésé. Addig egy negyedszázadnyi volt a kisebbségi lét megtapasztalására kiutalt idő – tesszük hozzá mi –, máig megháromszorozódott a tapasztalat is, az idő is. És persze sem közben, sem végül nem minden érzékeny, okos fő reakciója, konklúziója esik egybe. Ám ez a mű szépirodalmi összegezés jellegét nem befolyásolja, Ignácz Rózsa színrevitele, tagadhatatlanul az övé, egyike a mindmáig az esztétikai „igazságok" s a valósághűség szempontjából legelőkelőbb osztályzatot elérő műveknek. Újraolvasásának élménye ahhoz mérhető, amikor a zeneértő partitúrával a kezében hallgathatja végig a figyelmével kitüntetett zeneművet. A partitúra maga a történelem.

Az egymást követő emberiségek jókat felejtenek, kiugranak, átugranak az egymásra bízott emlékanyagokból. Végül nem az igazolt, a tudományos, amiért jobban, precízebben kellene megküzdeni, hanem az anekdotikus lesz a túlélő, vagyis a „hagyaték". S ez az elferdült nemegyszer még beszédesebb. Az ókoriaktól a „de zabot nem adunk"-ig tele van a múlt cellafala, kolostori vagy börtönfala ilyen falfirkákkal, amelyeket valamiképpen siralomházba jutó hajdani nemzedékek vésték oda egy Cavaradossi-hajnalon.

Ugyanis itt semmit sem csak valaki talált meg, talált ki, fedezett fel, hordott össze, halmozott fel. „Egy összevissza morajlás voltunk, mintha nádast hallgatna az ember; fül kell hozzá, hogy mi szól: a nádi madár, kattogó fegyverlövés, avagy a meghajló fűszálak sóhaja?..." – próbálja lekottázni a szimfónia elejét Ligeti Ernő az 1927-es *Újságíró Almanach*ban.

Az elmúlt évtizedekben a maguk igazolására kezdték terjesztgetni a hősködők azt a tévhitet, hogy különösen az erdélyi magyar középosztálynak és főleg az értelmiségnek beszűkültek a választási lehetőségei a kisebbségi létben: öngyilkosság, alkoholizmus vagy kivándorlás. A pucolók ideológiája lenézően és makacsul sosem akar számolni a *pompeji katonával*, a helyén maradó többséggel. Érdekes lett volna a további fejlemény, hogyha ötvenhat Magyarországában is vagy kétszázezren maradnak, és tízmillió disszidál. Trianont követően a régi elkényeztetettek után és helyett az új helyzet megélői elkezdték megtanulni a kisebbségi létet. Úgy kezdtek el élni, ahogy a lefogottak, leszegényedettek s jogaikban korlátozottak ünnepelhettek a Fekete kolostor egyik karácsonyéjén: „ne félj, nem hallja azt meg senki, csak akinek szól.

Csak dudorászok, ti meg a szemembe néztek, s ha nem is éneklek, azt hiszitek majd, hogy nagyon sokan énekelnek. Hallgassátok csak: végigmentem az ormódi temetőn…" (Kuncz Aladár).

Azok közé a bezúzott, cenzúrázott, megcsonkított, máglyára hordott, ismert okokból földalatti létre, a feketepiacon tehát a ritkaságnak dukáló felstájgerolt árra verekedett könyvek közé sodorta a fátum Ignácz Rózsa nem egy regényét. Erdély és Magyarország múltjának, közelmúltjának pláne voltak, vannak még bőven az emberiség valamilyen jogon információmegvonással büntetett fele számára ismeretlen, elhallgatott, így a köztudat szempontjából átgondolatlan részei. A „technikára" egyik jellemző példa, ahogy a sokoldalúan fejlett román szocializmus elején teherautóra szerelt zöld vándormozik itt-ott megálltak, s az este nagy mozitermében elkezdődött egy engedélyezett magyar film vetítése; az Erkel vagy a Déryné, vagy a Rákóczi hadnagya Rákosiék internacionalizmusa révén már kellőképpen moziképessé vált, ám ha mégis akadt benne valami, a helyi hatalomnak nem tetsző, jött a nagy recsegés-ropogás vagy elhalkulás, és a gépész kihajolt magyarázván: „Genge á háng…"

Ám ez már a feleútja máig. Tele rossz tapasztalatokkal, lázálmokkal, melyek mégsem tettek a tárgyalásképtelenségig bizalmatlanná, de el kell ismernünk, hogy amit Sylvester Lajos nemrég „a magyarok szétfejlődésének" nevezett, az nem kis részben az anyaországiak hibájából vált befejezett ténnyé, akik már az első két évtizednyi elszakítás után, se manapság nem tudják normálisan kezelni a dolgot.

Ignácz Rózsának ez a regénye viszont a saját ajtónk előtt kezdi a seprést. Az anyaországba özönölt erdélyiek világának alapos kritikájával. A siculus vitiosusnak nevezhető erdélyi torzszülött tanulmányozásával. Ha egyetlen mondatban kell összegezni, az is ott van, valamelyik szereplő szájába adva: „erdélyiek magyar emigrációban ködképet űznek egy olyan világból, ami már emlékeikben is hamissá szépítve él".

Hiába hivatkozunk büszkén, vagy legalábbis némi megkönnyebbüléssel olyasmire, hogy hol vannak a herulok, a gepidák, a longobárdok, bezzeg mi…

Ami a bezzeget illeti: az Ermitázsról pletykálják, hogy anyagának fele hamisítvány. Már réges-régen szétlopkodták, és így a pótlással maradtak, vagy eleve így gyűlt össze? Ki tudja, hogy ez

a mai, a végső Duna-medence és legutolsó Hungária milyen mérvűleg másolat, hamisítvány, elfajzás.

Ignácz Rózsa látleletének lényege, hogy ezúttal nem holmi sértett előkelőségek, sérült példányok kis csapatának kényszerhelyzete válik megfigyelés, tanulmány, elemzés tárgyává, a diagnózis alapjává, hanem az, hogy egyszer tömegesen Rodostóba szorulvakeveredve, hogyan is járnánk? A „mint a hal a vízben" tétel visszája tárul fel. Hogy erkölcsileg, érzelmileg, társadalmilag rosszabb bármilyen megszállásnál, amit történelmileg beindult folyamatok végigjátszásával, hirtelen megváltozott létkörülmények közepette cselekedhetünk magunkkal, okozunk magunknak.

Az igazán nem rózsás első ezer év, a „fülembe forró ólmot öntsetek" sorozatok után is éget, fáj, sajog az ilyen legbelső, valóságos, titkos tanácstalanság: a magyar–magyar gond, Trianon előre beépített eredménye. A külső sérelmek, köztük a törökvilág másfél évszázada úgy látszik éppannyira meg se kottyan egy nemzetnek, népnek, ahogy a németek se a vesztfáliai béke révén jöttek rá, hogy legalább 276-félék, vagy ők maguk annyivá akarták szabdalni, repeszteni, hülyíteni magukat. Még csak kettébe sem, ahogyan a 45 után meg nem kötött békeszerződés berlinifalazta eleven húsként tartott sebüket. Trianon is ilyen volt: a mindenáron elkülönítő, elválasztó. Holott a magyarnak még nyelvjárásai közt sem voltak akkora repedések, szakadékok, mint más, mégis egy kultúrában megőszült nációknál.

Ignácz Rózsa helyes nyomon indul, és szigorú, szomorú, de hasznos végkonklúzióra jut ebben a regényben. Szóvirágos, patetikus hasonlatként úgy határozná meg az ember, hogy talán a valódi Lombardia is megvolna még, ha a longobárdok nem tűnnek el, nem adják fel, nem disszidálnak belőle valahogy, valamikor, valamiért. Miképp az erdélyiek egy része a regénybeli cselekmény kínos idejében. A történelem a világmindenségbe szerelt legnagyobb futószalag. Mindenki rászédülhet, rákeveredhet. Annak ellenére, hogy a bejáratánál ott áll a következmények és mellékhatások tekintetében a figyelmeztető felirat. Talán Ignácz Rózsa írta oda: „Egy álomba nem lehet visszatérni tankok tetején!"

Szinte fizikai ez a kísérlet, ez a társadalom variáns, ez a panoptikum. Szó szerint integrálta bele Németh László keserű, megkülönböztető „altiszti nép" tételét is a *Kisebbségben* érvényes vagy érvénytelen állítás-zuhatagából. Mára mindenképpen úgy hat ez az

első-második-harmadik világháború közti valami, akár a sci-fi, melyben az „ejtőernyősök" fogalma is külön magyar értelmet hordoz. Az *Urak, úrfiak* regényes regénye szerepét illetően ahhoz a zacskóhoz, biztonsági légzsákhoz hasonlít, amely a modern gépkocsikba van beépítve, s ütközéskor pillanatok alatt felfúvódik, csökkentendő az ütközés, a baleset következményeit. Ez segít végignézni, mint mozit, egy lázálmot, kellemetlen látomást, ellennosztalgiázást: ideiglenes megszállókként – erdélyiek a meghagyott Magyarországban. A torzulás nem egyszerűen egy rosszul, egy másképp viselt nyomáskülönbség élményére épül, hanem arra, hogy végletekkel hogyan lehet figyelmeztetni: kimutatni és korrigálni a bajt. Az írónő azt a vonalat folytatja, amit talán Kármán, Eötvös kezdett el, és Mikszáth fejlesztett magas, erkölcsös írásművészetté, a román irodalomban Caragiale látásmódja, röntgenszeme jelenít meg, ahogyan Swiftnél alkalomadtán nyihahákat látszanak az angolok. A józan, az iróniánál is mélyebbre hatoló, a már epeízű diagnózist. Az empátia nem feltétlenül a nemzetinek, hanem az emberinek, az egyetemesnek szól, miközben mint a hangyabolyt hosszan elnézi őket, magunkat: „...a szavuk jobban esik a fülnek, ha az ember nem az értelmét, csak a zenéjét lesi. Bodzafi Benedek bácsinak egyenesen gyönyörű formájú feje van. Fontos, hogy mi van benne? Kit érdekel egy szép görög váza tartalma? Bodzafi Benedek bácsi feje olyan nemesen, olyan tökéletesen tagolatlan, mint egy túlérett kisasszonyfalvi tök. Egy tök is tud szép lenni. Disznó vagyok én, hogy a tök belseje érdekeljen?"

(Ignácz Rózsa: Urak, úrfiak. Csíkszereda, 2004, Hargita)

László Aladár

SEMMI SEM AZ, AMINEK LÁTSZIK

A kollázs sem. Legalábbis nem az, aminek eddig látták. A hazai kollázsművészet gazdag múltbeli örökségre építhet, s népszerű kortárs alkotóink körében is. Ezt bizonyította az idén március végétől május közepéig bemutatott *Magyar kollázs* című kiállítás, amely a magyar kollázs/montázs 1910–2004 közötti történetéből mutatott be válogatást.

A magyar kollázs története csaknem egyidős a legkorábbi nemzetközi példákkal. A kész anyagokból előállított kollázs a magyar művészetben Kassák Lajos révén honosodott meg 1920-tól, Bécsben. A műfaj hazai jelentőségének felismerése vezette a Magyar Festők Társaságát egy nagyszabású kollázstörténeti tárlat ötletéhez. Előzménye az 1998-ban, a Vigadó Galériában bemutatott országos kollázskiállítás volt, amely kortárs művészek munkáit vonultatta fel: 114 művészt 132 műve képviselte. A tárlat szakmai körökben fokozott érdeklődést keltett, főként, mert addig még nem volt Magyarországon kollektív kollázskiállítás kortárs művészek munkáiból. A Magyar Festők Társasága kezdeményezésére a hazai kollázsművészet átfogó bemutatása a jelenlegi tárlaton történeti anyag kiállításával egészült ki.

A tárlatnak többéves huzavona után a győri Városi Művészeti Múzeum adott otthont, az egykori Esterházy-kastélyban kialakított képtár impozáns kiállítóterében. Az épület zegzugos, több, különböző méretű teremből álló kiállítóhelye a történeti anyag tagolása szempontjából ideálisnak bizonyult.

A klasszikus avantgárdot mindenekelőtt *Kassák Lajos, Bortnyik Sándor* és *Gábor Jenő* művei képviselték, a harmincas éveket *Vajda Lajos*, illetve *Barta Mária* munkái. A történeti anyaghoz tartoztak *Bálint Endre, Jakovits József, Korniss Dezső, Ország Lili* vagy *Vajda Júlia* montázsai.

A kollázs meghatározását illetően is többféle felfogás találkozott ezen a kiállításon. Felvetődött az is, hogy a kollázs technika-e vagy műfaj, valamint, hogy ha van, akkor mi a különbség kollázs és montázs között?

A Magyar Festők Társasága 1998-as kiállításának kiírásában a következő meghatározás szerepelt: „Kollázsnak az olyan részekből ragasztott, *síkművészeti* alkotást tekintjük, amely *papírból*, kivételesen más, *síkba lapuló vékony anyagból* (fólia, film, műanyag) készül. Textilmunkák (pl. patchwork) nem tartoznak a kollázs körébe! A képfelületen lévő térbeli formák, a képsíkból kiemelkedő tárgyak az asszamblázs jellemzői, tehát az ilyen műveket sem fogadjuk el kollázsnak. Kiállításainkon kívánatosnak tartjuk a *tiszta kollázs* többségét, de elfogadunk olyan vegyes technikájú (rajzzal, festéssel kevert) műveket is, amelyeken a ragasztott részeké a főszerep. Nem tekintjük azonban kollázsnak a ragasztással kiegészített táblaképet."

A kollázs nagyon összetett műfaj és technikai eljárás. A kiírás megfogalmazásában, a kollázson belül egyetlen részterületet, a Matisse papírkivágatainak hagyományát követő kollázsművek csoportját vették csak alapul. De például a már említett dada-kollázsok, vagy éppen a magyarországi kollázsművészet 1960–70-es években készült alkotásai is bizonyítják, hogy a kollázs és az asszamblázs *nem választható el* élesen egymástól, és a síkban maradó művekre sem lehet egyértelműen leszűkíteni a kollázsokat. Az anyaghasználatot illetően pedig végképp nem lehet egyetlen kritérium, hogy papírból vagy más síkban maradó anyagból készüljenek. A pop jellegű művek esetében (egyébként a kubisták, és természetesen a dadaista elődök nyomán) éppen a valós, hétköznapi tárgyak képbe applikálása jelentette a kollázstechnika alkalmazásának indokoltságát, és egyben népszerűségét is. Ezeknek a műveknek másik sajátossága éppen a műfajok és technikák keveredésében állt, sokszor festménybe applikálták bele a tárgyakat, illetve a tárgy-applikációt festői, grafikai faktúrákkal vették körül. Gyakori az applikált elemek és a gesztusnyomokkal képzett festett felületek ötvözése egy művön belül. Az absztrakt, sokszor kusza hatású festői faktúrák ellenpontjaként, realista elemként jelennek meg ezeken a műveken az applikált részek (fotó, kombiné, cipő stb.). Ide sorolhatók például *Frey Krisztián: 3180* (1969) illetve *Lolita* (1966–69), vagy *Tót Endre: Az utcán* (1965) és *Saved by Idol* (1967) című művei. Ilyen módon, értelmezésem szerint, a kollázs *applikált kép*et jelent, amely a táblakép formáját megtartja ugyan, de a beépített tárgyak révén bizonyos mértékig *kiemelkedhet a térbe*.

Az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején a kulturális irányítás a szocreál tarthatatlannak bizonyult ortodox értelmezése helyébe egy megújult szocialista művészet kánonját próbálta meg érvényre juttatni. A művészetre kényszerített „szocialista szellem" elleni lázadásnak is betudható, hogy a kollázs képalkotói módszere egyre több művészt inspirált a hatvanas években is.

Az 1960–70-es években Magyarországon a kollázs a korszellem kifejezési módjává vált, amit mi sem bizonyít jobban, mint a kollázstechnikát utánzó, a kollázsra megtévesztésig hasonlító olajfestmények megjelenése. Tulajdonképpen a képzőművészeti technika tárgyiasult, egy korszak emblematikus kifejezési formájává vált, s ezáltal a kortárs hiperrealista festészet modellje, képtárgya lett. Ezek az alkotások hétköznapi tárgyakat, kacatokat, limlomokat, ké-

KOVÁTS ALBERT
FEKETE ÜBÜ, 1982
480×310 mm, kollázs (teafilter, festett papír) ingres papíron; magántulajdon (fotó: Hasznos Zoltán)

pekből és tárgyakból ragasztott kompozíciókat jelenítettek meg (pl. *Méhes László: Kacatleltár*, 1964). E realista festmények a kollázst, hagyományos értelmezése szerint a trompe-l'oeil hatással kapcsolják össze, és egészen a 17. századi festészetig vezethető vissza az ilyen jellegű olajképek története. Ez a képszerkesztési eljárás a festészetben összefüggésben van a *Csernus Tibor* által meghonosított stílussal is, amely egyesítette a részletek naturalista megfestését és az összkép irrealitásának kettősségét. A stílus, ami a máig használatos *szürnaturalizmus* nevet kapta, éppen 1964-ben érte el csúcspontját. Képviselői közé tartozott többek között *Lakner László* (1936), *Korga György* (1935) illetve *Gyémánt László* (1935). A kollázstechnikával is alkotó művészek többsége, például Lakner László vagy *Konkoly Gyula* (1941), a kollázsokkal párhuzamosan készítette saját stílusára utaló, kollázsokat ábrázoló olajfestményeit. (Pl. Konkoly Gyula: *Ugarragu*, 1965 vagy Lakner László: *Rembrandt tanulmány*, 1966) Ezeken a festményeken, akárcsak a korszak valódi kollázsművein, sokszor szürrealisztikusan keveredtek a színes újságkivágatokat, használati tárgyakat megjelenítő elemek a különböző festészeti megoldásokkal, például gesztusokkal, hard edge-es felületekkel (pl. Konkoly Gyula: *La maison des anges*, 1966).

A hatvanas (és részben a hetvenes) években a kollázs népszerűségét művészet(történet)i szempontból két motiváló tényező befolyásolta. Egyrészt a szokatlan társítások által azok szürrealisztikus tartalmai váltak meghatározóvá, másrészt a valós tárgyak képbe applikálása által a realista ábrázolás „karikatúrájaként" is értelmezhető művek jöttek létre.

Míg a fent említett művek főként a kollázs és a trompe-l'oeil hatás összefüggéseire reflektálnak, addig a 60-as évek másik jelentős műcsoportja éppen az absztrakt képi gondolkodással kapcsolja össze a kollázst. Az applikált elemek hol a popkultúrára utaló tárgyak (népi motívumok stb.), hol nonfiguratív kivágatok, vagy gyűrt papírdarabok stb. Így például *Donáth Péter* (1938–1996) szintén a festett és applikált részek ötvözésével éri el képeinek gyűrődő faktúráit. A minden fellehető anyagot művészetté formáló *Dombay Győző* (1942–1994) életművében szintén alapvető szerepet kap a kollázsok készítése. Nem csak festményeibe applikál papírdarabkákat, hanem a hatvanas évek végén készített legtöbb művén a fatáblára ragasztott kivágatokat (pl. tapétatépéseket) festi kö-

rül és egészíti ki különböző faktúrajátékokkal (pl. megrepesztett olajfesték), foltokkal és piktogramokkal.

1968 után a textilművészet önállósult, egyéni arculatú műfajjá vált, és bizonyos értelemben a képzőművészeti műfajokra is hatást gyakorolt. Egyre többen fedezték fel a különböző szöveteket mint applikálható anyagot, s egyre többen alkalmazták műveiken (pl. *Keserü Ilona: Alak*, 1969).

Az 1960–70-es évek kollázsművészetéhez tartoznak, a popjellegű műveken kívül, azok az alkotások is, amelyeket az idősebb generáció művészei készítettek. Ezek a művek Matisse által is képviselt, papírkivágásos válfajhoz tartoztak nagyrészt, ezáltal a Magyar Festők Társasága kollázsértelmezésének történeti előzményeiként tekinthetők. Több mester egész életművét végigkíséri a kollázs is. Így az 1960-as években (is) többek között *Bálint Endre* (1914–1986), *Kassák Lajos* (1887–1967), *Balogh Ervin* (1925), *Orosz Gellért* (1919–2002), *Károlyi Ernő* (1923), *Veress Pál* (1920–1999) és *Vinkler László* (1912–1980), illetve a Kanadában élő *Marosán Gyula* (1915) művészetében az egyik meghatározó technika volt. *Rákóczy Gizella* (1947) a hetvenes évtizedben alkotott korhangulattükröző papírkollázs-sorozatot, ugyancsak a hetvenes években fordult a kollázs műfajához *Tamás Ervin* (1922–1996) is, aki festék helyett alkalmazott magazinkivágatokat képein.

Még a hetvenes évek elején is elevenen élt a 20. századi magyar művészetet meghatározó „realista" és „absztrakt" művészetfelfogás ellentétén alapuló kettős felosztás elve. Az ábrázolóművészet aktuális jelenségeiből eredő konfliktusok forrása a valóságfogalom egyénenként eltérő értelmezésén alapult. A valóság meghatározása mindenkor hatalmi kérdés. S bár a központilag elvárt stiláris doktrínák fokozatosan érvényüket vesztették, és a magyar modernizmus és a hazai avantgárd legitimációja megállíthatatlanná vált, a valóságfogalom változatos képzőművészeti értelmezése nem kevés fejtörést és problémát okozott az akkori művészetpolitika számára. Ezt a problémakört tovább bonyolították a valós tárgyak applikálásával készült, „nem ábrázoló" jellegű művek. Így például *Paizs László* (1936) alapvetően textil és bőr felhasználásával készítette a tárgyi világ valós elemeiből képzett alkotásait, amelyek absztrakt kompozíciókká álltak össze. *Csáji Attila* (1939) a hetvenes évek elején készült „reliefszerű" képeinek plasz-

ticitását a festékkel fedett-csomagolt tárgytöredékek, anyagmaradványok, fém- és papírhulladékok fokozzák. *Zoltán Sándor* (1943?) munkássága teljes egészében a kollázs és fejleményeinek következetes egymásra épülését példázza. Szürreális-dada kollázs- és dobozművei közül az 1987-es *Kilenc kollázs* című sorozata volt látható a kiállításon. Az objektté tágított kollázsok közé tartozik *Szeift Béla* (1944) alkotásainak nagy része (például *Család*, 1968; *Virágot Algernonnak*, 1973).

Térkollázsnak tekinthető a képzőművészeti installáció is, s így ez a modernnek számító műfaj szintén a kollázshoz köthető. A húszas évek elején Schwitters műveivel a táblakép síkjából egyre inkább a térbe lépett ki, a kollázsok mellett túlnyomórészt reliefeket, szobrokat és objekteket készített, s már 1923-ban létrehozta az első Merzbaut (hulladéképítményt) Hannoverben. Ez a szoba nagyságú teret betöltő konstrukció Schwitters számára a hulladékművészet alapelveinek összefoglalása, számunkra pedig az installáció műfajának legősibb példája. Hazánkban az 1970-es évektől egyre gyakrabban rendeztek be képzőművészek egész kiállítóhelyiségeket, tereket tárgyegyütteseikkel, akkor még e műfaji megnevezés tudatos használata nélkül. Azóta sem határozható meg egyértelműen e művek pontos műfaja, azaz hogy installációknak, environmenteknek vagy raumobjekteknek tekintendők-e. (Pl. *Jovánovics György Nagy gipszasztala* vagy Konkoly Gyula kiállítása 1970-ben a Fényes Adolf teremben, a Pécsi Műhely balatonboglári munkái 1972-ből, *Świerkiewicz Róbert* kiállításai 1976-tól stb. Valamint a már említett, dinamikusan fejlődő textilművészet 1970-től megrendezésre kerülő szombathelyi biennáléin megjelent a textilplasztika illetve a tértextil, amelyek az installáció műfajának előfutáraiként is értékelhetők. Ennek legautentikusabb példái többek között *Szilvitzky Margit* 1976-ban készült *Igazodás* vagy *Vonalív* című munkái.)

Az installációval való kapcsolat is azt bizonyítja, hogy a kollázs milyen sokféle lehetőséget nyitott a képzőművészetben, a klasszikus és újszerű műfajokban, a táblaképi és plasztikus műformálás terén egyaránt.

Végül, a teljesség igénye nélkül a kortársak közül csak néhány, a kiállításon is szereplő alkotót említek meg, jelezve a kollázs alkalmazásának kontinuus voltát. A későbbiekben a szcenikai jellegű installáció műfajában is alkotó *El Kazovszkij* (1950), festményeivel

párhuzamosan, 1982–83-ban készítette *Vajda lapok* című sorozatát. Ugyancsak a nyolcvanas évek elején született *Kováts Albert* (1936) közel ötven lapból álló *Übü-sorozata* (1980–83), a dobozképek műfajában is jelentős műveket alkotó *Ujházi Péter* (1942) számos kollázsa, illetve ekkor készültek *Záborszky Gábor* (1950) irodalmi tematikájú lapjai is. *Konok Tamás* (1930) életének jelentős eseményeit kísérte a kollázs felbukkanása alkotói folyamatában. Így a nyolcvanas évek közepén, amikor hazatért Párizsból, a régi emlékek érzelmi hatására is alkotott egy sorozatot (például *Önarckép*, vagy *Kivonatok erkölcsi bizonyítványomból*, 1985).

A kollázs a mai napig sem veszített népszerűségéből, és számos alkotó választotta a nyolcvanas évek óta, és választja napjainkban is. Ezt mutatja a jelenlegi tárlaton látható nagyszámú kortárs alkotás.

Mi is tehát a kollázs? Műfaj vagy technika? Hol húzódik, illetve van-e határ kollázs és montázs között? Egyértelmű választ egyik felvetett kérdésre sem adott ez a tárlat, de nem is volt, nem is lehetett ez a célja. Sokkal inkább a kérdések megfogalmazásában és a lehetséges válaszok paralel bemutatásában, a műfaji kapcsolódásokra való utalásokban rejlik a jelentősége. A kollázs sokoldalúságához hozzátartozik az a többféle értelmezési lehetőség is, amiből ez a történeti igényű kiállítás felvillantott néhányat.

Szeifert Judit

GUSTAVE EIFFEL DÉDUNOKÁI A NYUGATI PÁLYAUDVARON

Az Európai Unióhoz való csatlakozás napján a budapesti Nyugati pályaudvaron is ünnepséget tartottak. A MÁV szimfonikusok által kísért műsor lényege egy jelképes vonatindítás volt, mely az utasokat Európába vitte. Elhangzottak üdvözlő beszédek, a miniszter, a MÁV elnöke és vezérigazgatója részéről, e sorok szerzőjét pedig az a megtiszteltetés érte, hogy a pályaudvar építészeti jelentőségét ismertethette. A csarnokban két történeti vonat állt, korabeli egyenruhákba öltözött vasutasok és utasok jártak-keltek, tablókon négy jeles fotóművész képeiből érdemes kiállítás nyílt.

Eljött Gustave Eiffel két dédunokája: Sylvain Yetman-Eiffel és Philippe Serey-Eiffel is.

A közvélemény úgy tudja, hogy a budapesti Nyugati pályaudvar csarnokát 1874 és 1877 között a nevét viselő párizsi toronyról jól ismert Gustave Eiffel építette. Ez lényegileg igaz is. A dédapai mű megtekintése a nagy mérnök ugyancsak mérnöki foglalkozású és ezért szakmailag is érdekelt leszármazottai részéről az első látogatás az Eiffel család részéről.

A „Nyugati" őse a Magyar Középponti Vasút 1846-ban Vácig, majd néhány éven belül Pozsonyon át Bécsig épített fontos vasút állomása volt. Nagyobb hálózat központjának szánták, hiszen még mielőtt az összeköttetés Bécsig létrejött volna, már 1847-ben Szolnokig vitte utasait a vonat. A vasutat a szabadságharc leverése után az osztrák állam vette tulajdonába, de 1854-ben kénytelen volt eladni. A Pereiri fivérek érdekeltségébe tartozó francia Credit Mobilier bankház váltotta meg, s vállalkozásának az „Osztrák Államvasút-Társaság" (ÁVT) nevet adta, kifejezve azt, hogy 99 éves koncessziót kapott a vasútra. E névvel a magánvasút-társaság kissé meg is tévesztette az utókort. Hatalmas tőkeerővel gyorsan terjeszkedő és a magyarországi vasútépítésben magának jeles helyet kivívó társaság volt, fő vonala az Elba menti Bodenbachtól (ma Decin) Bécsen és Pesten át az Al-Dunáig terjedt, ahol a Duna túlpartja 1878-ig még a török birodalomhoz tartozott. A Bécs–Győr–Komárom vonalat is az ÁVT építette, majd elcserélte a MÁV-val a vágvölgyi vasútért. Több helyiérdekű vasút építésében is érdekelt volt. Nevét csak 17 évvel a kiegyezés után változtatta Osztrák-Magyar Államvasút Társaságra (OMÁT). Nyolc évvel később, 1892-ben, a magyar állam megváltotta, amivel a MÁV tulajdonába került. Az ÁVT magyar vonalainak építési igazgatósága élén a francia Auguste de Serres mérnök állt, az ő névaláírásával találkozunk az 1870-es évek minden fontos építési dokumentumán, a Temesvár–Orsova vasútvonalnál csakúgy, mint az új pesti pályaudvarnál, vagyis a Nyugati pályaudvarnál.

Pest, Buda és Óbuda 1872-ben elhatározott és a következő év elején életbe lépett egyesítését követően a főváros nagyszabású rendezésbe fogott. Ennek egyik eleme a pesti nagykörút építése lett. A nagykörút tervezett vonala viszont átszelte a régi Pest állomást, mely csarnokával a mai Jókai utcáig terjedt. Az ÁVT a terjeszkedés éveiben nem zárkózott el a budapesti állomás átépítése

elől, aminek a növekvő forgalom miatt indokolt vágányhálózat-bővítésen kívül még egy érdekes politikai oka is volt.

Bécsbe sugárirány-szerűen megközelítve a várost ezekben az években már öt vasúttársaság vonalai vezettek be. A Rothschild érdekeltségű Déli Vasút és a Pereiri csoporthoz tartozó ÁVT vonalainak végpontjai, a vasútépítés harminc évvel korábbi hőskorából maradt régi pályaudvarok átvétele révén Bécsben egymáshoz egészen közel helyezkedtek el. A két társaság éles konkurenciaharcot vívott. A Déli Vasút nagyobb befolyásának vagy a hadvezetés akadékosságának, esetleg a régi Habsburg–Bourbon antipátia késői megnyilatkozásának volt-e köszönhető, ez vitatható. Mindenesetre Bécs városi építési hatósága meggátolta, hogy az ÁVT olyan reprezentatív épületet építsen, mint a tér másik felében azt tehette a konkurens Déli Vasút. Arra hivatkoztak, hogy az ÁVT pályaudvarához közel van a hadsereg arzenálja, s robbanásveszély miatt mindössze alacsony épületet engedélyeztek, miért is az ÁVT egy a Déli Vasút markáns architektúrájú, szép épületével pont szemben egy lényegesen szerényebb megjelenésű alacsony, kéthajós csarnokkal építhette fel a császárvárosban pályaudvarát. Az ÁVT vezetői bizonyára ezért döntöttek gyorsan úgy, hogy kihasználják a pesti nagykörút építésével kínálkozó lehetőséget, és az Osztrák–Magyar Monarchiában az ÁVT-t méltán képviselő pályaudvart Budapesten létesítsék. Az építés előkészítéséhez szükséges előterveket az építési igazgatója, de Serres Ágoston készíttette el, a kiviteli terveket a párizsi Eiffel cégre bízták. Minden bizonnyal az ÁVT már az előtervek készítésénél kapcsolatban állt az Eiffel iroda építészeivel.

Az építészettörténészek számára máig is vitatható, hogy mekkora hányad illeti az alkotásból de Serres-t és mekkora Gustave Eiffelt. Az építész-tervező szerzősége annak ellenére sem egyértelmű, hogy a pályaudvaron elhelyezett tábla de Serres nevét viseli. A kérdés eldöntését megnehezíti, hogy a budapesti Közlekedési Múzeumban elhelyezett eredeti tervek a második világháborút követően eltűntek, Párizsban sem sikerült eddig nyomukra bukkanni, pedig ott talán még rejtőzik egy példány. E sorok szerzőjének egy amerikai kutató elmondta, hogy több évtizede találkozott velük, kezében voltak, de nem tudja, hogy hol. Az is lehet, hogy az emlékezete megcsalta, és csak a folyóiratokban publikált és ismert terveket látta, melyeken de Serres aláírása szerepel, csak-

úgy, mint az ÁVT minden magyarországi létesítménye esetében. Mert de Serres ezek szerint a megbízó volt, mai kifejezéssel a beruházót képviselte. Képességei révén e feladatkörben az előtervekkel talán az egész pályaudvar-épület kompozícióját is mintegy bevezette. A 40 méter fesztávolságú csarnok Polonceau-rendszerű tartóinak számítása, a csarnok két homlokoldalának, főként a vágányok felőli kötényfalnak a szélteher elleni méretezése a vasszerkezetek hőskorát jelentő 1870-es években gyakorlott kezet igényelt. Itt lép be az Eiffel cég megbízásának nemcsak szükségessége, de az épület megjelenését is meghatározó szerepe. Anélkül, hogy de Serres igazgató érdemeit kétségbe vonnánk, a Budapest Nyugati pályaudvart elsősorban az Eiffel iroda művének, mégpedig a világhírű iroda egyik legsikerültebb alkotásának kell tekintenünk.

A két oldalszárny által közrefogott főhomlokzati üvegfal, ötszögletű alakjával a francia építészeti gyakorlatot tükrözi. Az építész és a mérnök együttműködése nem szorítkozott a vonatfogadó csarnokra, az indulási oldal jegyváltó csarnokában a tartóoszlopokkal szegélyezett falkiképzés belső építészeti hatása ezt fényesen igazolja.

A MÁV 1884-re megépítette saját „indóházát" s azt követően, hogy 1892-ben az ÁVT-t államosították, Budapesten két pályaudvarra jártak vonatai. Megkülönböztetésük érdekében választották a Keleti és a Nyugati pályaudvarok megjelölést, mely nevek ellenére mindegyikről a másik irányba is indultak és érkeztek vonatok. A Nyugati pályaudvart többször bővítették, sajnos a nemzetközi hálókocsi-társaság, majd a postaépület létesítésével az indulási oldal cour d'honneur-jének szép városképi szerepét csakúgy megcsonkították, mint ahogy a silány Westend szálló épülete évtizedekig csorbította a grandiózus pályaudvar-épületnek az érkezési oldal felől mutatkozó látványát.

A második világháborúban a csarnok megsérült. Száz év füstje okozta korrózió miatt, 1975-ben életveszélyessé nyilvánították, és lebontásra ítélték. A legújabb kori műemlékek védelme még csak akkor bontakozott, így az épületet csak az MTA Építészeti és Elméleti Bizottsága előterjesztésére az MTA Műszaki Osztályának határozott fellépése mentette meg. A MÁV tervpályázatot hirdetett, a részt vevő pályázók nagy száma (több mint 70!) önmagában tanúsította azt az érdeklődést, amellyel a magyar műszaki élet az

épületnek adózott. A pályázat eredményeként Siraki Lóránd és Sigray Tibor együttműködésével rekonstruálták a csarnokot és az egész épületet. A csarnok tartószerkezetét az eredetihez hasonló megjelenésű acélszerkezetre cserélték, egyes részeit, így például a vágánytér felőli üveg homlokfal alsó tartóját, az oldalsó épületeknek a csarnokból közvetített vízszintes tolóerőknek felvételét is szolgáló födémeket, és más részleteket a mai előírásoknak megfelelően átalakították. A forgalom már 1980-ban ismét igénybe vehette a csarnokot, de a munkák még máig sem fejeződtek be egészen.

Eiffel életművéből kevés alkotás maradt fenn, még kevesebb tölti be eredeti hivatását. A Párizsban állott Bon marché áruházat elbontották, a híres portugáliai Porto hidat műemlékként őrzik, de a forgalmat róla egy új hídra terelték. A Közép-Franciaországban álló Garabit viadukt és a budapesti pályaudvar így még jobban felértékelődött.

Ezért volt alkalmas és a történelmi nap jelentőségéhez is méltó az a kis ünnepség, amelyen a híres mérnök dédunokái megjelentek.

Kubinszky Mihály

AZ ÁTOKKÁ VÁLT ARANY

Mikor már vagy egy órája tébolyogtam a lakásban könyvespolctól könyvespolcig, hogy megtaláljam Valentyin Raszputyintól az *Isten veled, Matyorá*t s Engelstől a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*at, nem csak az Assisi Szent Ferencnek tulajdonított mondás – „Minden rendetlen ember magának legyen a büntetése – jutott eszembe, de az is, hogy ezzel a keresgéléssel talán csak húzom az időt, próbálom eltolni, eltávolítani magamtól Kocsis Tibor szorongató filmjét, az *Új eldorádó*t. Határozottan éreztem, hogy egyszerre keresek kibúvót és analógiákat. De hiába, mert tudtam, mindegy hogy hívják: Matyora, Dunakanyar, Bözödújfalu, Verespatak – a mítosszá vált nevek s a hozzájuk kapcsolódó történetek az emberiség kétségbeejtő tulajdonságáról, a rövidlátásról szólnak. Arról, amit Darja Pinyegina az *Isten veled, Matyora* hősnője így fogalmaz: „Ez a Föld mindenkié, aki előttünk itt élt, és aki

még utánunk jönni fog, mi csak egészen kis részben vagyunk most rajta. Hát akkor miért teszel úgy, mint avval a lóval, amelyik hét testvérnek szántott. Te, mint az egyik testvér fogod a gyeplőszárat és húsz rubelért eladod a cigánynak. Nem a tied. Nekünk is csak használatra adták Matyorát. Hogy hasznát vegyük és tápláljon bennünket. Ne az öregektől féljetek, a fiatalabbak kérik majd számon."

Verespatak neve már évek óta szerepel az újsághírekben. Már több mint hat esztendeje, hogy a kanadai székhelyű, ausztrál tulajdonban levő Rosia Montan Gold Corporation szemet vetett az erdélyi Szigethegységben lévő településre. No nem a páratlan panoráma, az erdei levegő, még csak nem is a műemlékké nyilvánított házak sokasága keltette fel az érdeklődést. Sokkal inkább a 300 tonnára becsült föld alatt rejlő aranykincs.

Mert Verespatakon aranybánya volt már a rómaiak idejében is, sőt még a 20. század elején is virágzó soknemzetiségű település volt. „Itt egy kis Kalifornia volt. Havi 52 kg aranyat termeltek. Előfordult, hogy a kolozsvári magyar színház egy hónapra kitelepült Verespatakra s minden este telt házakkal játszottak." Több mint négyszáz magánbánya működött 1948-ban, az államosításkor valamennyi megszűnt s a bányászathoz használt eszközöket is megsemmisítették. Mindössze két berendezést hagytak meg a bányamúzeum számára.

A hatvanas években szűnt meg végleg a bányászat s vele egy életforma, amikor a föld alatti kitermelés már végképp nem volt gazdaságos. Akkoriban kezdődött Verespatak hanyatlása, elöregedése.

Szóval ismerjük Verespatakot az újságból, televíziós híradásokból.

De más az újsághír és más a film. A tömegkommunikáció természetrajza már csak olyan, hogy a legnagyobb katasztrófák sem képesek már megérinteni, felrázni a nézőket, hallgatókat.

Az *Új eldorádó* című dokumentumfilm azonban képes hatni a nézőkre, mert magát az őrületet láttatja. Azt a fajta őrületet mutatja be egészen közelről és egészen drámaian, amelyről Lányi András ír *Létezik-e?* című esszékötetének első írásában. Sőt első mondatában: „Ha valaki szeméttel hordja teli a házát, feltüzeli a padlót és megmérgezi a gyermekeit, elmegyógyintézetbe zárják. Ha ugyanezt egy egész ország teszi, akkor áldozatokat hoz

a jólét és a haladás érdekében." Verespatakon egész Európa legnagyobb külszíni bányáját akarják megépíteni, hogy egy kanadai cég aranyat nyerjen. Ehhez el akarják venni – s el is vették részben – 700 gazdálkodó földjét, el akarnak dózerolni mintegy kilencszáz lakóházat, öt templomot és kilenc temetőt.

A mintegy négy évig forgatott film azt a lélekölő állapotot mutatja be, amikor az őrült gazda még csak vásárolja a benzint, amivel fellocsolja a házat, mielőtt meggyújtja. S előtte fenyegeti a lakókat: egyszer úgyis rátok gyújtom a házat. Talán a bizonytalanság a legrosszabb, amelyben a település lakói immár hat éve élnek. „Hat éve terrorizálnak minket az elköltözéssel. Először helikopterrel jöttek. Mindent és mindenkit meg akartak venni"– mondja egy házához, múltjához és halottaihoz ragaszkodó ember. 331 házat már megvettek, 664 sorsa még bizonytalan. A faluban háromszázan tagjai annak a civil szervezetnek, amelynek célja Verespatak megvédése, s amely hallatta szavát még az Európa Parlamentben is. 2003 decemberében megérkeztek az EU-képviselők, hogy a helyszínen szerezzenek tapasztalatokat kinek van igaza, a településükhöz foggalkörömmel ragaszkodó helyieknek, vagy a hatalmas beruházás úgymond minden környezetvédelmi szempontot figyelembe vevő, a lakóknak új helyen, új életminőséget biztosító tulajdonosainak.

A film arra a képtelen helyzetre is felhívja a figyelmet, hogy ugyan a beruházás környezeti hatásait felmérő szakértő tanulmány még el sem készült, az MGMC emberei –„Költöztetés és újrahasznosítás" feliratú egyenruháiban már járják a várost, és van olyan utcasor, amelyben már csak egy ház áll, ablakában „Nem kérünk a cianból" felirattal. A napnál világosabb, hogy itt minden törvényt felrúgtak, kijátszottak. Egy Verespatak mellé Nyugat-Európából csatlakozó környezetvédelmi aktivista, aki le is telepedett a faluban, hogy bizonyítsa, inkább természetvédelmi területté kellene nyilvánítani a környéket, s a turizmust fejleszteni, ezt mondja: A legrosszabb, ami Romániában történt, az a megvesztegetés és a korrupció. Ceausescu alatt úgy éltek, mint 100 évvel korábban. És most jön egy kanadai vállalat, és azt akarja megtenni, amit még Ceusescu sem mert. Hihetetlen, de az MGMC megpróbálja megvenni a templomokat is. És a temetőkben minden halottnak ára van."

Hallatlan pszichológiai nyomás nehezedik az ott élő, még kitartó emberekre.

„Az arany átok lett számunkra. Látja, nem viselek aranyat, úgy meggyűlöltem" –, mutatja csupasz kezét egy férfi, amelyről még a karikagyűrű is hiányzik.

S még egy nagyon lényeges összefüggésre világít rá a film. Verespatak életét nemcsak a természet és a környezet, de az emberi kapcsolatok minőségromlása, pusztulása is veszélyezteti. Az itt élő gyermekek sokszor szüleik tudta nélkül adták el a házat. S aztán írtak egy levelet: felvették a pénzt, költözni kell.

„Amióta betette a lábát a befektető, csak viszály van. Testvérek, barátok lettek örök ellenséggé." Egy országban, ahol fél évszázadig éheztek, nyomorogtak, nélkülözték az anyanyelvet, a szabadságjogokat – nem lehet csodálni, hogy sokan megszédülnek a pénztől. Hiszen a befektető a forgalmi értéknél magasabb árat fizet a házakért. „Áldom a sorsot, hogy eljöttem Verespatakról. Negyvenmilliót senki nem adott volna a házamért. Most vettem egy lakást a lányomnak, kocsit a fiamnak s magunknak is egy kis házikót. Nagyon rendes emberek a befektetők, az egész vállalatot meghívom a lányom lakodalmára" – írta egy kárpótolt. Mások viszont azt mondják: „Nincs az az új ház, amely többet érne, mint amelyben születtem." Vagy azt, hogy „Nincs más vágyam, mint, hogy a fiam és a férjem mellé temessenek el."

„Verespatak a királynő ezen a sakktáblán. Ha a királynő elesik, sokkal könnyebb lesz a háború. Utána jön Aranyosbánya, Bucsony és Zalatna. Majd Abrudbánya és Nagyság. S akkor az egész káprázatosan szép Szigethegység olyan lesz, mint a veresbányai meddő" – magyarázzák a helyiek az EU-képviselőknek. Akik pontosan tudják, hogy a kilátásba helyezett munkahely-teremtési lehetőség nincs arányban azzal az ökológiai katasztrófával, amely az őrült terv megvalósítása esetén fenyeget és nem áll meg az országhatárnál. Hiszen a Kárpát-medence egyetlen ökológiai egység. Ezt már mi is sejthetjük, ha másból nem, hát a 2000-ben bekövetkezett tiszai ciánszennyezésből. Néhány döbbenetes képsorral azt a tragédiát is felidézi a film, s megtudjuk, hogy ha a tervezett verespataki létesítményben következne be egy hasonló „műhiba", annak hatása negyvenszerese lenne a nagybányaiénak.

„Vajon kinek a kezében veszedelmesebb eszköz a környezetpusztító technológia? A gazdagokéban, akik felelőtlenül pazarolják bolygónk meg nem újuló természeti forrásait a gazdasági növeke-

dés bűvöletében? Vagy a szegények kezében, akik áruba bocsátják mindenüket, hogy egyről a kettőre jussanak? A legaljasabb mindenesetre, amikor a gazdagok a szegények szegénységére spekulálnak. Miért is nem odahaza próbálkozott az ausztrál aranyásók kései leszármazottja a Nagybányán alkalmazott remek eljárással? Miért tűrték ezt a román hatóságok?" – kérdezte Lányi András még 2000-ben. S most ugyanezt kénytelen kérdezni Kocsis tömör, feszültséggel teli, segélykiáltással felérő dokumentumfilmje. De ezt a kiáltást egyelőre csak körülbelül ötszáz ember hallhatta a film Uránia mozibeli díszbemutatóján, a Környezetvédelmi Világnapon. Nagyjából az az ötszáz ember, aki pontosan tisztában van a fenyegetettséggel, ez már csak a protokollvetítések sajátossága. S a filmnek egy hónappal a vetítés után még nincs forgalmazója. Pedig a filmet látnia kellene mindenkinek, mindenhol, ahol emberek élnek s élni szeretnének hosszabb távon is.

Tóth Klára

HOVA TOVÁBB?

Minden kezdet nehéz. Az európai parlamenti választás nem volt az. Több okból: abból például, hogy a listás, országos választás rendszere miatt még részben sem alakul ki a „győztes (majdnem) mindent visz" elve miatti feszültség, tehát nem következnek a szavazati arányokat esetleg jelentősen meghaladó mandátumbeli különbségek. És azt se tudja a legtöbb szavazópolgár, hogy a brüsszeli képviselet közvetlen hatása mit jelent majd az ő hétköznapjaiban.

Azt azonban tudtuk, részben éppen a sok cáfolat által megerősítve, hogy az uniós választásoknak rövid távon elsősorban belpolitikai jelentősége lesz. Sokan eleve úgy tekintettek rá, mint egy különlegesen nagy csoportot elérő, valóban reprezentatív közvélemény-kutatásra, aminek tárgya a kormány működésével való elégedettség. Azt is tudtuk, hogy a kormányalkotás kínosan egyértelmű tényétől eltekintve a választásokat általában valamennyi párt meg szokta nyerni. A politikai szubkultúra szépségei közé tartozik, hogy mindig van olyan kommunikációs kiskapu, amelynek küszöbe alatt átkúszva diadalmasan húzhatja magát ki a nyilatkozó.

Kajánkodnivalónk lenne most is. Először a tényleges vesztesek derűlátása adott erre lehetőséget. Az MSZP nehezen viselte a csapást: elnöke szerint a kormánypárt szavazatvesztése a kormánnyal való elégedettséget mutatja, továbbá a választással Magyarország győzött, mert 24 képviselőt küldhet az unió parlamentjébe. A kijelentés báját az adja, hogy a választás tárgya éppen e helyek elosztása volt, ráadásul az EU-parlamentben nem országok szerint formálódnak a frakciók. A magyar képviselők az európai pártok nagy gyűjtőfrakcióiba ülnek, s azok munkájában vesznek részt.

A felhőtlen szórakozás esélyét már a kampány is felvillantotta. Örömünket, mint általában a honi közélet (tragi)komikus eseményei fölötti derűt csak az árnyékolja be, hogy a magunk rovására nevetünk, a mi bőrünkre megy a komédia. De azt már a keserű humorra oly fogékony Arany János (aligha véletlenül játsszák máig az ő fordításában a *Hamlet*et) is bebizonyította, hogy a tragikum ily esetekben sem kell, hogy elvegye a mosolygás lehetőségét. Az *Elveszett alkotmány* vagy a *Nagyidai cigányok* híven jelzi azt a szemléletet, amire Madách is int. Ő arra hívja fel figyelmünket, hogy vannak szörnyűséges dolgok, melyek komédiának tekintve „legott mulattatni" fognak. Vagyis választásaink feszültségét célszerű némi iróniával enyhíteni, s ezt különösen akkor áll módunkban gyakorolni, ha részint még elviselhető a tét, részint, ha a szívünkhöz közel állók a nyertesei. Ezúttal mindkét feltétel adott volt.

Utólag könnyebben derülhetünk a nagy kormánypárt kampányának elemein, elsősorban persze azon, hogy minden további nélkül jelen lehetett egy újságíró a legtitkosabb kampányfelkészítő tanácskozáson, s annak elképesztő elemeiről tájékoztatta is a közvéleményt. Eszerint az MSZP totális háborút indít, amelyben semmiféle jogi és erkölcsi kötöttséget nem ismer el magára nézve kötelezőnek. Debrecenben az ennek az iránymutatásnak megfelelő forgatókönyv is nyilvánosságra került – ennek ellenére következetesen meg is valósították.

De így zajlott ez országos szinten is: az európai politikai kultúráról, megbékélésről, higgadt és méltóságteljes kampányról prédikáló MSZP kolumnás hirdetéseket tett közzé, melyben ellenlábasának bírálatait hazugságnak, magát a pártot „hazugsággyárnak" nevezte, vezető politikusait név szerint is hazugnak titulálta. Eközben a kormányzati lehetőségek birtokában végrehajtott pozitív intézkedéseket soroló, pártpolitikai üzenetnek számító anyagokat publikált

közpénzen, és a demokratikus politikai gondolkodásban példátlan analfabetizmust feltételezve a társadalomról azt hirdette, hogy míg az MSZP (ti. a kormány) dolgozik, addig mások (ti. a Fidesz illetve az ellenzék) „csak beszél". A szöveg közeli analógiája (mily különös!) Kolozsvár (azóta megbukott) hírhedt soviniszta polgármesterének plakátja volt („Míg egyesek beszélnek, Funar épít!").

Ami az eredményeket illeti: a meglepetés nem az MSZP veresége volt, hanem annak aránya. A kormányoldal összesen 11 mandátumával szemben az ellenzék összesen tizenhármat szerzett, ami az MSZP elnöke szerint azt jelenti, hogy ha azok egyike a baloldalé, akkor az eredmény döntetlen. A helyzet azonban az, hogy az elégedetlen szavazók összesen legalább 55% körül voltak. A Fideszre adott szavazatok száma 400 000-rel haladta meg az MSZP-szavazók számát, s ezzel fennállása óta először listán többet ért el, mint az állampárt jogutódja. És, noha a mostani voksolás semmiképpen nem vethető össze egy országgyűlési választásával, a Fidesz 47,4%-a egyéni választókörzetekre bontva biztos kétharmados sikert jelez. Vagyis a kormányoldal igen súlyos vereséget szenvedett – amit a továbbiakban már az MSZP is elismert. Ez az eredmény azonban aligha jelzi, hogy mi lesz 2006-ban. Amitől fontos, hogy milyen változásokat indít a pártokon belül és egymás közti viszonyukban.

A Fidesz szavazatnövelési törekvése láthatóan igen sikeres volt. Eredményének értékét növeli, hogy úgy érte el, hogy az MDF megőrizte önállóságát. Az MDF viszont téved, ha szép eredményéből túlságosan messzemenő következtetéseket von le: mandátumát az alacsony részvételnek köszönheti (ahogyan az SZDSZ is a maga két képviselős sikerét.) Az így elért eredmény csalóka és időleges lehet: 1998-ban a MIÉP ugyancsak a csekély részvételből következően került a parlamentbe, s 2002-ben erre már nem volt valós esélye. Az SZDSZ előretörésében közrejátszott, hogy az MSZP kiábrándult szavazóinak egy része most a kevésbé kompromittált, intellektuális mítoszát őrző baloldali pártot jutalmazta szavazatával.

A kétpólusú politikai rendszer eközben nem változott, s azon belül a nagy pártok nagyok, a kicsik kicsik maradtak. A még kisebbek viszont leszakadtak: a valaha a bejutási küszöb körül mozgó MIÉP és a Munkáspárt minden korábbinál messzebb került álmai valóra váltásától. Az ugyan biztosra vehető, hogy a MIÉP szavazói EU-

WELLISCH TEHEL JUDIT:
MOLNÁR UTCAI ERKÉLY, 1990
60×45,5 cm, önkollázs, fénymásolat, festett papír
(fotó: Vargha János)

ellenességük miatt bizonyosan kisebb számban mentek szavazni, illetőleg a nagy jobboldali pártokat támogatták, de valószínűtlen, hogy a párt 2006-ra támogatottságát meg tudná háromszorozni (amire a nagyobb részvétel miatt a parlamenti küszöb átlépéséhez feltétlenül szüksége volna). A Munkáspártnál már látható, hogy megtörtént az, amit politológusok tíz évvel ezelőtt jeleztek: jövőjét nem a politikai, hanem a demográfiai lehetőségek döntik el, s – bármily cinikusnak tűnhet is ez így leírva – szavazói természetes úton kihalnak. Nincs nyoma annak sem, hogy önállóan visszatérhetnének a politikai játéktér meghatározói közé a valaha oly fontos szereplők, mint a kereszténydemokraták és kisgazdák.

A megerősödött ellenzék a korábbinál is elszántabban támadhatja a kormányt. A kormányoldalon belül részint növekszik az SZDSZ súlya, részben súlyosbodnak az MSZP legitimációs görcsei. A vereség sokkja, illetve a hatalom elvesztésétől való félelem pedig komoly viszályokat fog a szocialista párton belül kiváltani. Ismerve e párt gyönge káderutánpótlását, ideológiai bizonytalanságát, egyedül a Gyurcsány-féle nagykapitalista, pénzügyi vonal előretörése feltételezhető – amely viszont a párt baloldali populizmushoz szoktatott mezei hadai, illetve szavazóbázisa számára elfogadhatatlan.

Mindenesetre a most ismét súlyosan alulteljesített miniszterelnök mögötti konszenzus bomlása a személycsere lehetőségét tovább erősíti – ez azonban hosszú távon éppen úgy nem ad választ az MSZP gondjaira, mint ha Medgyessy meg tudná őrizni pozícióját. Egyelőre azonban a pártelnök látszik búcsúzni, s elárvuló pártja vezetéséért nagy a tülekedés.

Akárki lesz a győztes, nehéz feladat előtt áll. Paradox módon a párt újjáalakulásának legfőbb akadálya éppen az, hogy vezetői, tagsága és szimpatizánsai szerint az MSZP képes a megújulásra. Ez azt jelenti, hogy úgy gondolják: a jövőben is ők lesznek a Párt, tehát maradni akarnak, s tovább folytatni azt, amit ezen a politikai vidéken szokás. Egy-két, a régiekétől nem nagyon különböző új arc és új szlogen, s régi mentalitás. Ezeknek az embereknek a hűsége és hite a változatlanság garanciája. A megújulás legfőbb feltétele az volna, ha tőlük megszabadulva, nélkülük kezdene szervezni valaki egy szocialista pártot. De kik és kikből szervezzenek egy új szocialista pártot? Arról nem is szólva, hogy ez olyan érdeksérelmeket jelentene, amit a *létező szocialisták* nem engedhetnek meg. Marad tehát az a képlet, amit eddig láttunk.

Az MSZP háza táján a leginkább abban reménykedhetünk, hogy ez a kudarc talán véget vet a Werber-korszaknak, s megszűnik az amúgy is bizonytalan magyar politikai morál programszerű züllesztése. A változás jele volna, hogy a párt lecseréli alpárian harciaskodó vezetőit, mint például Tóbiás Józsefet. Igaz, lemondását ezúttal még nem fogadta el a párt vezetése, sőt az e vonulat politikai kultúráját jellemző Újhelyi István is előrelépett. Ami biztos, hogy a súlyos kudarc a szocialisták körében is nyilvánvalóvá tette azt, amit korábban csak politikai ellenlábasaik tudtak róluk: hogy nincs stratégiájuk, a pártot feloldhatatlan strukturális problémák osztják meg, hogy a nómenklatúra burzsoázia baloldali nosztalgiái nem fedik el a nagy tőketulajdonosok és a szociális védelemre szoruló kisemmizettek közti feloldhatatlan érdekellentétet stb.

A Fidesz számára ez a győzelem visszaigazolta a szélről a közép felé húzódás, a 2002-es elemi erejű tömegmozgalom konszolidációs programjának helyességét. Elégedettek lehetnek azzal is, hogy a párt mai szervezettsége össze sem vethető a korábbi állapotokkal (egyébként ez a választások tisztaságának megőrzésében is szerepet kapott). A siker azonban nem fedheti el, hogy az ugyancsak sikeres, a Nemzeti Petícióra építő kampány nem ismételhető meg. A kormánypártok beváltatlan választási ígéretei miatti támadás, a várható újabb nehézségekre való hivatkozás, vagyis a sajátos módon negatív kampány mozgósító hatása 2006-ig annak ellenére kifulladhat, hogy az ország helyzetének javulása nem várható. Kitörési lehetőséget nem a riogatás, hanem a konkrét bírálat és a pozitív jövőkép (mint 1998 előtt a „polgári Magyarország" gondolata) kínál. A felszínesen ideologizáló bírálatnál („bankárkormány") egyre fontosabb szerepet kell kapnia a baloldali kormány alkalmatlanságát, s azzal szemben a jobbközép felkészültségét bizonyító passzusoknak. A jobbközép számára ugyanis az jelent tartalékot, hogy 2002-ben a kormányváltás először és legjobban csak a párthoz erősen kötődőket zavarta: nekik személyesen fájt, hogy a Fidesz vezette koalíció nem kormányozhat tovább. A kínos felismerések a politikai középen később terjedtek tovább, amikor érzékelhető lett, hogy mit hoz az ország számára, hogy az MSZP–SZDSZ koalíció került hatalomra. Ma ott tartunk, hogy már a baloldalon is émelyt, keserűséget okoz, hogy egy kormányzásra intellektuálisan, erkölcsileg és politikailag is alkalmatlan csoport vezeti az országot. A jobbközépnek csak akkor

van nyert ügye, ha fölismeri és fölhasználja ezt a trendet a maga politikai támogatottságának növelésére.

Ehhez a középre húzódás sikeres manőverét kell folytatnia. Ebben fontos szerepet kaphat annak mérlegelése, hogy az SZDSZ megerősödése a kormányzó koalíció működését is jelentősen befolyásolhatja. A magyar pártszerkezet sajátosságai között a hazai pártok uniós kompatibilitásának is megvan a maga jelentése. Jóllehet a nyugati szociáldemokrácia és a honi állampárt jogutódja közt igazi értékrendi és politikai párhuzamról/egyezésről aligha beszélhetünk, a szervezeti kapcsolatok és a politikai realitás ezt a szerveződést működőképessé teszi. Az unióban azonban általános, hogy ahol van liberális párt, ott az nemcsak a baloldallal koalícióban képzeli el szerepét, hanem valóban középerőként a jobbközép pártokkal is együttműködhet. Ez a tény az SZDSZ-szel is átértékeltetheti azt a szerepet, amibe 1992-óta lavírozta magát.

Mindenesetre jó nagy kődarab suppant a magyar pártharcok mocsarába az EU-parlamenti választás eredményével. A közvetlenül csekély jelentőségűnek látszó esemény két év lázas helyben futás után hozhat elmozdulást a magyar pártpolitika, pártszerkezet alakulásában. Feltéve, ha... A problémák itt kezdődnek. A „ha" arra vonatkozik, hogy a pártok képesek úgy elemezni az eredményeket, ahogyan nem szokták. A helyes elemzés esélyét csökkenti, hogy a politika maga mindent átfogó rendszer. Az egyik területen született hibás elemzés miatti hibás politika beleszól a rendszer távoli pontján születő elemzésbe, hiszen a saját cselekvés racionalitása megköveteli mások irracionális döntéseinek előzetes figyelembevételét. A politikai kultúra a közlekedőedények törvénye szerint alakul: a rendszer minden szegmensében azonos szint mutatkozik.

Ez egyébként a rendszerváltás-változás legfőbb tanulsága. Többek közt ezért sem sikerült igazán kikászálódni az 1989 előtti gödörből. Lehet ez csak az úgymond értelmiségi gőgtől áthatott intellektuelek gondja? Nem: még akkor sem, ha a többség nem tudja pontosan mi a baja. De, ahogyan rutinszerűen leváltja kormányait, az olyan jelzés, amely a csecsemő sírására emlékeztet. Aki nem tudja ugyan elmondani, mi fáj neki, de ettől a fájdalma nagyon is valóságos.

Gáspár G. János

K: Sikorski, Radek

3h1.1h0.1x

Gu

EURÓPA (MAJDNEM) TELJES ÉS SZABAD: AZ EU-BŐVÍTÉS ÉS VONZATAI

A verseny ösztönzése

A tíz új EU-tagállam[1] 75 millió új lakost ad hozzá a jelenlegi 290 millióhoz, de mindössze 400 milliárd euróval (4,5 százalék) növeli meg az EU jelenleg 9,3 trillió eurós gazdaságát; az egy főre jutó átlagos jövedelem így 25 ezer euróról 23 ezerre csökken az unióban. Nyugat-Európa különösebb piaci szegmenseket sem nyer, hiszen ezeket a korábbi évtizedben már biztosította magának. Az új tagállamok kereskedelmük 60–70 százalékát már évek óta az EU-tagállamokkal bonyolították le.

Bár a Közép-Európa által az unióhoz adott érték kicsinek tűnik, a bővítés hatása a versenyre mégis óriási lesz, mivel a piac mérete nem befolyásolja a kihívás nagyságát. A Mexikóval való szabadkereskedelmi megállapodás óriási nyomást hozott az amerikai gyártókra a költségek csökkentése terén, a két gazdaság mérete közötti nagy különbség ellenére. A kis területű Írország alacsony társasági adója minden európai kormányt az adók csökkentésére ösztönzött, melynek eredményeként Európában ma már alacsonyabb az átlagos társasági adó, mint az Egyesült Államokban. Közép-Európában mind az átlagos jövedelem[2], mind a társasági adó[3] mértéke kisebb, mint a korábbi EU-tagállamokban, és a térség épp akkor válik az integráció részévé, amikor Európa legnagyobb gazdaságai stagnálnak. Mivel a szabad munkaerőmozgást korlátozták a régebbi tagok és az új belépők között, minden bizonnyal a tőke fog nyugatról keletre mozdulni.

Nem szükséges nagy mozgás a befektetésekben és a munkahelyekben ahhoz, hogy megváltozzon a viszony a tőke és a munka között a kontinens többi részein. Már maga a tudat, hogy a vállalkozásoknak lehetőségük van keletre költözni, és alacsonyabb béreket fizetni, önmagában is megváltoztatja a hozzáállást. A nyugat-európai szakszervezetek ezt nagyon is jól tudják, ezért a bővítésre sohasem kerülhetett volna sor, ha népszavazást tartottak volna róla. Amit viszont nem tudnak, hogy a tíz új tagállam majdnem évi 30 milliárd eurós kereskedelmi passzívumot termelt a 15 ré-

maj. Tanulmány, fordította Jeszenszky Zsolt

gebbi tagállam felé, ezáltal több mint egymillió állást finanszírozva Nyugat-Európában.[4]

A tőkével szemben a gazdasági ötletek viszont valószínűleg keletről nyugatra fognak mozogni a következő néhány évben. Több új tagállam is bevezette az egységes adót („flat tax"), és merész reformokkal kísérletezik a szociális ellátások terén; Lengyelország például privatizálta nyugdíjrendszerét a chilei típusú személyes nyugdíjszámlák mintájára – ezt az elvet egyszer majd Nyugat-Európának is magáévá kell tennie annak érdekében, hogy elkerülje a költségvetés összeomlását.

Ha a keletnek lehetősége van versenyezni, nem csak önmagát képes kiemelni a szegénységből, de a lassú halálra ítélt nyugati gazdaságok megmentője is lehet. A bővítés azt teheti velük, amit Nagy-Britanniában tett a szemétszállítók 1979-es sztrájkja – elősegíti a hosszú ideje halasztgatott reformokat, amelyek felszabadítják a munkaerőpiacot, kiigazítják az ellátási-juttatási rendszert, és hosszú távú dinamizmushoz vezet. A kiigazítások bizonyosan nem lesznek népszerűk, de bizonyosan robbanásszerű növekedést idéznek majd elő a nyugat-európai ipar egyes szektorai számára, ahogy az EU-pénz hatalmas infrastrukturális beruházásokat indít el keleten.

A következő néhány év kulcskérdése a következő: az új belépők felpezsdítik-e az eddigi tagállamokat, vagy behódolnak a mostani összeurópai szabályoknak, amely a jelenlegi bizánci típusú, tespedt állapotok elfogadását is jelentik. Gerhard Schröder német kancellár és Edmund Stoiber bajor miniszterelnök egyaránt kifogásolta, hogy a belépő tagállamokban túl alacsony az adó. Hogy az újaknak kell-e megemelni az övékét, vagy Németország kényszerül végre csökkenteni a sajátját, komoly jelzés lehet a jövőre nézve.

Mezőgazdaság: „Tévedések vígjátéka"

A bővítés mezőgazdaságot érő hatásairól szóló legtöbb írás – általában egy kelet-európai, hagyományosan, lóval és ekével dolgozó gazda fotójával illusztrálva – teljesen fordítva értelmezi a történetet. Gyakori tévedés a nyugati iparosított gazdaság és a keleti kicsiny családi birtok egymás mellé állítása. Ez olyan, mintha az al-

mát hasonlítanánk össze naranccsal. Igazából a nagyüzemi gazdálkodás egyre sikeresebb Közép-Európában, és profitálni fog az exporttámogatások és a nyugati importkvóták eltörléséből, csakúgy, mint a termelési támogatásokból. A tragédia nem abban rejlik, hogy a keleti farmok versenyképtelenek lesznek – igazából most, hogy a játéktér kiegyenlítettebb, az új tagállamok élelmiszerexportja növekedésre van ítélve –, hanem hogy az európai termőföld utolsó olyan területei, ahol igazi, egészséges, ízletes, a föld megmérgezése nélkül készült, hagyományos élelmiszerek teremnek, mostantól a nevetséges Közös Agrárpolitika (CAP) áldozatává válnak.

Ez a francia diplomácia diadala. Egy Jacques Chirac francia elnök és Schröder német kancellár között a bővítés finanszírozásáról kötött megállapodás következtében – amely Tony Blair brit miniszterelnököt alaposan feldühítette –, az új belépő országok gazdái a régebbi tagállamokban járó támogatások egynegyedét kapják, ezáltal megőrizve Franciaország kiváltságos helyzetét a CAP-ben. A lépés „zsenialitása" abban rejlik, hogy míg a nyugati gazdák továbbra is vaskos támogatásokra számíthatnak, a keleti farmerek mindenképpen hálásak kell hogy legyenek, hiszen életükben először hoz nekik pénzt a postás... Csakúgy, mint Nyugat-Európában, a kedvezményezettek zöme a nagyüzemi gazdák közül kerül ki – ők elég nagyok ahhoz, hogy könyvelőt tudjanak alkalmazni, aki kitölti a sok-sok bonyolult igénylési dokumentumot. Mindez politikai támogatást is jelent a CAP számára, tovább odázva annak szükséges reformját, és évekre megállítva a globális kereskedelmi liberalizációt.

Az EU-bővítés mezőgazdasági megállapodása háromszoros hiba: először is, kimarad egy lehetőség egy olyan rendszer megváltoztatására, amely felemészti az EU költségvetésének kb. felét, szennyezi a környezetet, és nagymértékben hozzájárul a szegénységhez a harmadik világban. Másodszor, azáltal, hogy a keleti gazdák a támogatásoknak csak a negyedét kapják meg, tovább erősödik a „másodrendű tagság" benyomása. Harmadszor, az európai gazdálkodás jövője valószínűleg az organikus, magas hozzáadott értékű mezőgazdaságban rejlik – amit Közép-Európa támogatások nélkül csinált mostanáig. A régió mostantól belekényszerül a mezőgazdaság iparosításába, csak azért, hogy később milliárdokért kelljen újra megteremteni azt, ami most elpusztul.

Atyáskodó Nyugat, neheztelő Kelet

„Kétszer ad, ki gyorsan ad", de ennek ellenkezője is igaz. Az új demokráciák a kommunizmus bukása után tizenöt évet vártak, hogy politikai tagságot kaphassanak, és majdnem egy generációnyi idő lesz, mire a különböző átmeneti időszakok lejárnak, és mindannyian ugyanolyan tagok lesznek, mint a többiek. A korábbi belépőkkel ellentétben a mostani csoport megnyitotta piacait, és 80 ezer oldalnyi EU-joganyagot integrált saját jogrendjébe a belépés előtt, ami a legfinomabban szólva is fájdalmas procedúra volt.

A költségvetés számainak tanulmányozása erősíti a szűkmarkúság benyomását. Az Európai Uniónak az új tagállamok számára folyósított összkiadásai nettó 26 milliárd eurót tesznek ki a csatlakozásuk utáni első három év alatt, vagyis az EU GDP-jének 0,05 százalékát.[5] Ez pontosan 73 eurós „királyi" összeget jelent EU-állampolgáronként, szemben a kb. 700 euróval, amit az unió évente támogatások formájában juttat egy tehénnek.[6] Nem kerülte el a figyelmet, hogy Németország új, keleti tartományaira, amelyeknek lélekszáma 15 millió, 500 és 1200 milliárd euró közötti összeget költött. A keletiek azt gyanítják, hogy az EU még tovább hezitált volna, ha nincs az Egyesült Államok által erősen szorgalmazott NATO-bővítés.

A bővítés már most politikai sokkot okozott több korábbi tagállamban. Az első pofonokat Németország és Franciaország kapta, amikor az újoncok nem voltak hajlandók kijelölt tanítványi szerepüket játszani a mester mellett, és önálló állásponttal merészeltek rendelkezni olyan kérdésekben, mint az EU-alkotmány és az USA-hoz fűződő viszony. Chirac elnök hírhedt kifakadása, amikor a közép-európaiak aláírták az Egyesült Államok iraki politikáját támogató „nyolcak levelét"[7], a meglepődés őszinte példája volt. Azt sem tudta valójában, hogy ezek az országok önálló külpolitikai intézményekkel rendelkeznek. Németország, amely az előző évtizedben a bővítés fő motorja volt, szintén „kiakadt" azokon az országokon, amelyek helyes viselkedése az ő szemében az engedelmes kérvényezés lenne. Nem véletlen, hogy Franciaország az iraki konfliktus alatt támogatott egy olyan EU-alkotmánytervezetet, amely megduplázná Németország szavazati erejét. Ez is egy eszköz volt a belépni szándékozók térdre kényszerítésére.

Az elsőség átadása Németországnak elviselhetőbbnek bizonyult Franciaország számára, mint eltűrni az általa Amerika trójai falovainak képzelt országok túlzott befolyását.

Franciaországnak nem kellett volna pánikba esnie. A bővítés kapcsán a következő csalódottak valószínűleg azok lesznek, kivált Nagy-Britannia, akik azt várták, hogy a bővítés felhígítja az EU föderalista terveit, sőt talán meg is állítja a folyamatot. A brit elképzelés az volt, hogy a szovjet birodalom karmaiból nemrég szabadult országok nem kívánják szuverenitásukat átruházni egy újabb távoli bürokráciára. Úgy vélték, hogy ezek ideológiai „elmaradottsága" – hazafiasság, hit, a család és a demokrácia eszménye – gátat fog szabni az EU transznacionális progresszivizmusának. De az életben kétfajta kritika van – az egyiket a sikervágy, a másikat a rosszindulat motiválja –, és a közép-európaiak az Európai Unió sikerét kívánják. Nem azért vártak fél évszázadon át az európai vérkeringésbe való visszatérésre, és társadalmuk nem azért vette vállára a megfelelés terhét tizenöt éven keresztül, hogy utána, ha már egyszer bent vannak, szétverjék az intézményt. Lehet, hogy nem támogatják az átláthatatlan EU-alkotmányt, de egy föderalistább, demokratikusabb tervezet számíthat neofita lelkesedésükre, az EU-szkeptikusok nagy bánatára.

Nagy-Britannia ennek ellenére minden bizonnyal hasznát fogja látni a bővítésnek. Már most világos, hogy két ország, Franciaország és Németország többé nem fogja tudni meghatározni a napirendet egy 25 államból álló unióban, ahogy azt tehette korábban. Még nem dőlt el, hogy az EU-direktórium három (Franciaország, Németország, Nagy-Britannia), vagy hat országból (az előbbi három, továbbá Olaszország, Spanyolország, Lengyelország) fog-e állni. Bármelyik valósul meg, változni fog az EU külpolitikája.

A közép-európaiak – legalábbis eleinte – tompítani fogják a jelenlegi európai szervezet Amerika-ellenességét. Másrészről, rá fogják kényszeríteni az uniót a posztszovjet kelettel való viszonyának újragondolására. Lengyelország ukrán, fehérorosz és orosz határa már most olyan kérdésekkel szembesíti az EU-t, amelyek elől szívesebben becsukná a szemét: Fehéroroszország diktatúrája, Ukrajna bizonytalan geopolitikai orientációja, és Oroszország csúszása az autokrácia felé. Az EU földközi-tengeri stratégiájának támogatásáért cserébe a közép-európai országok ragaszkodni fognak a demokrácia támogatásához keleten, illetve a régiót bekötő infrastruk-

túra finanszírozásához. Az ilyen kezdeményezések, amellett, hogy önmagukban is helytállóak, egybecsengnek az USA törekvéseivel, és jótékony hatással lesznek a transzatlanti viszonyra. Sőt, Európának és az Egyesült Államoknak egy újabb közös cél érzetét adhatják.

Kulturális hasonulás

A Nyugat-Európára váró legnagyobb kihívás talán nem is politikai vagy gazdasági, hanem kulturális. Európa két fele olyan sokáig külön élt, hogy előítéletek alakultak ki egymással szemben, olyannyira, hogy a történelemnek is különböző verzióit tanulták. A civilizáció korábbi rétegeiből lehet meríteni: mindkét rész közös gyökere a kereszténység, a reformáció és a felvilágosodás. A tizenkilencedik században azonban a most csatlakozók inkább gyarmatok, mint gyarmatosítók voltak, és megkésve csatlakoztak az ipari forradalomhoz. A huszadik században átélték mind a náci megszállást, mind a kommunista anticivilizáció húsdarálóját.

Még a huszadik század második felének viszonylag friss eseményeivel kapcsolatban sincs egyetértés. Míg Csehszlovákia 1938-as müncheni cserbenhagyása ott szerepel a szövetségesek második világháborús történelmi kánonjában, hányan sajnálkoztak Nyugat-Európában a balti államok Szovjetunióhoz csatolása miatt? A britek és franciák meggyőződése, hogy országaik Lengyelország megsegítésének nemes indíttatása végett léptek be Hitler ellen a második világháborúba. S neheztelnek, ha arra figyelmeztetjük őket, hogy csak 1939-ben üzentek hadat, és az azt követő időszak soksok katasztrófája visszavezethető álságos, inaktív viselkedésükre az elkövetkező hónapokban, a „furcsa háború" idején.

Míg a nyugat-európaiak számára a huszadik század második fele a béke és prosperitás leghosszabb periódusa, amiben a kontinensnek valaha is része volt, a kelet-európaiak úgy emlékeznek rá, mint reájuk erőltetett visszasüllyedésre a diktatúrába és a szegénységbe. Míg a nácizmus szörnyűségeit minden ember őszintén, meggyőződéséből eredően gonosznak tartja, addig a nyugatiak reakciója a kommunizmus szörnyűségeire kiválóan illusztrálja La Rochefoucauld mondását, miszerint mindig elég erősek vagyunk ahhoz, hogy elviseljük mások szenvedéseit. Sandra Kalniete lett

miniszterelnök közelmúltban, a lipcsei könyvkiállításon tartott beszéde, melyben a két totalitárius diktatúra bűneit egymás mellett sorolta föl, tipikus módon kritikák lavináját indította el a „mértékadó" német sajtóban. Írók, akik számára az életben a legnagyobb megpróbáltatást az jelentette, hogy nem futja egy új Mercedesre, nem vették figyelembe a tényt, hogy Kalniete, aki maga is egy szibériai szovjet munkatáborban született, talán tud egyet s mást a totalitarizmus alatt átélt szenvedésekről.

Míg a nyugatiak az új tagországokat mindig is szegénynek és perifériku snak ismerték, a keletiek ragaszkodnak hozzá, hogy az ő történelmük is ugyanolyan legitim, sőt tanulságos.[8] A Lengyel–Litván Perszonálunió (az 1385-ös Krewo-i szövetségtől a közösség 1795-ös harmadik felosztásáig) például valaha a Baltitól a Fekete-tengerig szelte át a kontinenst, Európa ezen részének parlamentáris rendszert, vallásszabadságot, föderalizmust adott, s tovább tartott, mint Anglia és Skócia jelenlegi (1707 óta tartó) uniója. A közép-európaiak az ilyen – nyugatiak számára teljesen ismeretlen – epizódokat úgy tartják számon, mint saját értékes hozzájárulásukat az európai föderalizmusról folyó vitához. Ha az amerikai polgárháború délen és északon tapasztalható eltérő megítélése jó példa, akkor nyugodtan feltételezhetjük, hogy generációknak kell eltelnie, mielőtt megszületik egy közös európai történelemértelmezés.

A 25-ös EU és az USA

Amerikai szemszögből a bővítés legfontosabb mellékhatása egy még inkább önmagába forduló Európa lesz. Ahelyett, hogy felébresztenék Európát köldöknéző állapotából, az esetleges újabb terrorista merényletek inkább a korábbiakhoz hasonló reakcióra, még nagyobb integráció követelésére vezethetnek. Az Egyesült Államok abban a frusztráló helyzetben találhatja magát, hogy Európa nemzetállamai szinte teljesen föladták az offenzív fellépésre való hajlandóságot és képességet, az Európai Unió mint egész pedig még messze nem tett szert erre a képességre.

Közép-Európa integrálása az unióba valamelyest fel fogja szívni a „kemény mag"-ból sugárzó Amerika-ellenességet, de nem örökre. Brüsszel már most terjedelmes kebléhez szorítja Közép-

Európát. Az európai politikai műhelyek már most milliókat költenek a közvélemény alakítására e régióban. Újságírók és tudósok ezrei kapnak ösztöndíjakat nyugaton. Ambiciózus fiatalok tízezrei vizsgáznak a brüsszeli bürokrácia különböző állásaiért, ahol megnyíltak számukra is a kvóták. Közönséges polgárok milliói fogják egyre gyakrabban látni az EU logójával ellátott plakátokat a hidak, autópályák, vasútvonalak és vízerőművek mentén. Miután az amerikai „közvélemény-diplomácia" az elmúlt évtizedben gyakorlatilag kimúlt, és ma kevesebb közép-európai ösztöndíjas tartózkodik az Egyesült Államokban, mint a kommunizmus idején, nem tarthat sokáig, mire itt is megváltozik a hangulat.

A legrosszabb válasz, amit az Egyesült Államok adhat, az, ha szembefordul az európai integrációval. Az angol konzervatívok mindig is alábecsülték a kontinens eltökéltségét az integráció végbevitele iránt, és buta dolog lenne a hibájuk megismétlése az USA részéről. Ha az Egyesült Államok Európát újra nemzetállamaira szeretné bontani, és az országokat az európai elhivatottság és a transzatlanti kapcsolatok közötti választásra kényszerítené, a legtöbb EU-tagállam, beleértve az újonnan csatlakozottakat is, az Európai Unió mellett tenné le voksát. Ha ezt megkockáztatná, és kudarcot vallana, az USA elveszítené maradék befolyását Európában, és magára haragítaná az egész kontinenst. Az európai országok legtöbbje azonban nem akarja, hogy választást kényszerítsenek rájuk az Európai Unió és az Egyesült Államok között olyanok, akik egy Amerika-ellenes, európai Európát akarnak. Ők egyszerre akarnak jó európaiak és jó atlantisták lenni.

És ebben rejlik a lehetőség. Anélkül, hogy drámai választásokat kényszerítene ki, az Egyesült Államok megőrizheti befolyását a kontinensen azáltal, hogy ápolja kapcsolatait azon a területen, ahol egyedülálló hitelességet élvez: a védelem területén. Az USA-nak az Európai Unió bővítésére azzal kellene válaszolnia, hogy kétoldalú katonai megállapodásokat köt azokkal az európai országokkal, amelyek segítőkésznek bizonyultak a közelmúlt vészhelyzeteiben. Öt évvel az első, az egykori szovjet blokkot is elérő NATO-bővítés után világos, hogy az új tagállamoknak, bár hajlandóak harcolni, nincs meg a megfelelő gazdasági alapjuk ahhoz, hogy hadseregeiket a harcoló amerikai alakulatokkal kompatibilisen modernizálják. Az ezzel járó néhány milliárd dolláros költségért cserébe az Egyesült Államok a NATO megerősödését,

a külföldi konfliktusokban nagyobb részvételi hajlandóságot és képességet mutató szövetségeseket kapna, megszilárdítaná az atlantista irányultságot Európának ebben a részében, és semlegesíteni tudná mind a gaulle-ista franciák, mind a neoimperialista Oroszország bajkeverési lehetőségeit. Ha az Egyesült Államok jól reagál, az Európai Unió bővítése lesz a legjobb dolog, ami az euroatlanti térségben ebben az évtizedben végbement.

Jegyzetek

1. Többé-kevésbé északról dél felé haladva, az új tagállamok a következők: Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Ciprus és Málta

2. Ha egy fehérgalléros munkaerőt ideiglenes állásra alkalmazunk, ez óránként 25 euróba kerül Hollandiában, és 2,5 euróba Budapesten (Merrill Lynch EU-bővítési globális stratégiai elemzés, 2004. március 19.).

3. Észtország társasági nyereségadója igazából 0 százalék, ha a profitot nem viszik ki más országba. A társasági nyereségadó átlagos különbsége a régebb tagállamok és az új belépők között igen jelentős, 12 százalék.

4. A hiányt a korábban állami tulajdonban lévő vállalkozások értékesítése révén beáramló tőke fedezte. Ez nem csak termelékenységükre van nyilvánvaló hatással, hanem a gazdaság tulajdonosi szerkezetére is.

5. Forrás: Eurostat, Európai Közösségek statisztikai irodája

6. Oxfam ismertető írás: *A CAP megfejése: hogyan pusztítja az európai tejtermék-rezsim a fejlődő világ megélhetését*, 2002. december.

7. Részben a nagyobb amerikai nyitottságra adott köszönetként támogatták az új tagállamok az Egyesült Államok iraki politikáját, de a jóindulat eme forrása mára kiapadt.

8. A keletiek szerint szegénységük oka elsődlegesen a kommunizmus, és ezt elkerülték volna, ha nincs a második világháború. Lengyelország és Spanyolország, e két hasonló méretű és kulturális adottságú ország egy főre eső nemzeti jövedelme hasonló volt még az 1950-es évek végén is – annak ellenére, hogy Lengyelország nemzeti vagyonának fele elpusztult a második világháborúban, míg Spanyolország profitált a háborúból. Lengyelország egy főre eső jövedelme a kommunizmus alatt az 1955-ös 775 dollárról az 1988-as 1860 dollárra emelkedett. Ugyanezen időszak alatt Spanyolországé 561 dollárról 7740 dollárra emelkedett. Összeha-

sonlítva, Spanyolország négyszer olyan gazdag lett, annak ellenére, hogy az időszak jelentős részét diktatúra alatt élte meg. Viszont szabad piaccal rendelkező diktatúra volt, amely illusztrálja a kollektivizmus hatását a növekedésre. Ezek a számok Robert Skidelsky *The World After Communism* (*A világ a kommunizmus után*) (New York, Macmillan, 1995) című könyvéből származnak.

A cikket a szerző engedélyével közöljük.

(Fordította: Jeszenszky Zsolt)

Radek Sikorski

h: Bod Péter Ákos 338
Ai 620

FESTETT ÉGBOLTON VALÓDI VIHARFELHŐK

A külvilág előtt nyitott, kisebb vagy legfeljebb közepes méretű nemzetek életébe a világ nagy változásai rendszerint felerősödve, gyakran drámai módon szólnak bele. Történelmünk sajnos számos példát szolgáltat e tételhez. A 19. század végén az olcsó tengerentúli gabona beáramlása hirtelen gazdasági válságot idézett elő az európai gabonaexportőr térségekben, így különösen a magyar Alföldön. Korábban, még a 16. században a kereskedelmi útvonalaknak az Atlanti-óceán felé való fokozatos eltolódása térségünk gyors gazdasági lesüllyedéséhez vezetett, amelyet azután tetézett a délről érkező moszlim csapás.

De idézhetünk frissebb példát, magát a rendszerváltozás menetét. Ugyan minden nyugati szakértő és nemzetközi hitelintézeti elemző valószínűsítette, hogy a tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés (persze mi tudjuk: visszatérés) megrázkódtatással jár, de senki nem látta előre, hogy még a többieknél jobb helyzetű csehszlovák, lengyel vagy magyar gazdaság is háborús időket idéző visszaesést szenved el. A nyugati terminológia szerint gazdasági visszaesésről akkor beszélünk, ha két egymást követő negyedéven belül a nemzeti össztermék (GDP) 2 százalékot elérő mértékben csökken. Nálunk 1990-től egészen más léptékkel dolgozott a történelem. Hogy egy-egy negyedéven belül mi történt, azt nem tudtuk, hiszen csak 1995-re jutott oda a statisztikai rendszerünk, hogy egyáltalán kiszámolja a negyedéves GDP-t, de az éves adatok nem kettő, hanem akár 10 százalékos csökkenést is mutattak, mint 1991-ben. Durván rángatták hazánkat a külső erők; 1990 őszére az első iraki háború következményeként a nem-

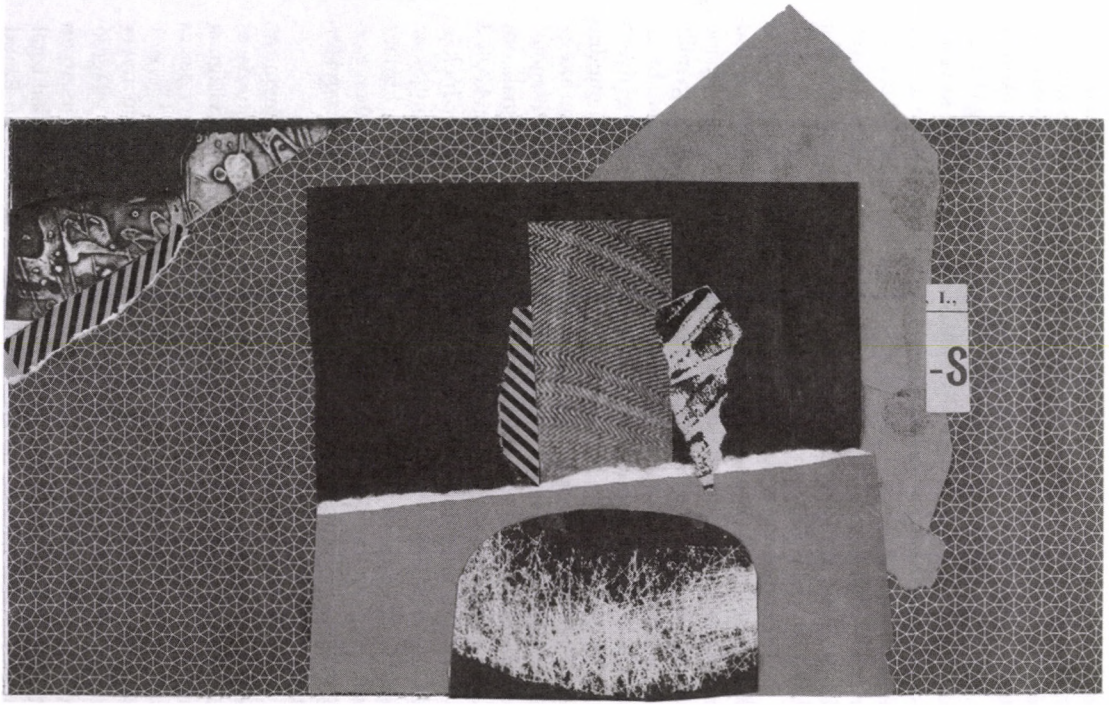
mj: Világgazdasági elemzés.
Európai uniós ~~emelkedése~~.

zetközi olajárak sosem látott magasságokba szöktek, s az államszocializmusból örökölt energiafaló magyar nagyipar, a takarékossági szempontokat mellőző panellakás-rendszer miatt hazánk olajszámlája drasztikusan megugrott. A történésekre még emlékezhetünk: az Antall-kormány már 1990 nyarán jelentős energia-áremelésre kényszerült (Németh Miklós kormánya döntésre előkészítette a nyomott energiaárak megemelését, de a tavaszi választások közeledtével a döntés meghozatalát bölcsen a választások utánra halasztotta). Majd az ősszel, az amerikaiak vezette nyugati szövetséges erők kuvaiti hadműveletei idején megugró olajárak idején, egy még drasztikusabb energia-áremelést vállalt a kormány.

Az áremelés közéleti és politikai következményei súlyosak voltak. Az ún. taxisblokád idején Budapest és a nagyobb városok élete megbénult, a szabad demokrata ellenzék a kormányzati hatalom átvételére jelentette be igényét. Azután túljutottunk az ügyön, a rákövetkező év elejétől lényegében az ősszel vitatott benzinárat számolták fel a kutaknál – immár liberalizált, piaci keretek között. Amiről akkor és azóta is kevesebb szó esett: az 1990 őszén életbe léptetett ipari energiaárak következtében felgyorsult a versenyképtelen, energiafaló ipari tevékenységek megszűnése. Hozzánk, a Nyugathoz képest megkésve, de ezért drámai körülmények között érkezett meg a második olajválság 1990 októberében. Ez a bátor döntés nagyban oka annak, hogy a drágább energiaárak és a gazdasági szerkezet viharos átalakulása miatt az 1990-es évek elejétől évekig csökkent, majd legfeljebb stagnált hazánk energiaszükséglete.

Mutatkoznak bizonyos hasonlóságok az akkori történelmi helyzet és a mai történések között. Ez alkalommal azonban nem mondható el, hogy a máshol lezajló fejlemények nálunk drámai erővel nyilvánulnának meg. Éppen ellenkezőleg: *ami máshol dráma, abból nálunk operett lesz*. De nem túlzás-e drámának hívni az energiaárak világméretű megemelkedését? E sorok írásakor valóban nem mond-

KAZINCZY GÁBOR: ➢
–S, 2000
15×24,5 cm, kollázs kartonon
(fotó: Vargha János)

hatni, hogy rendkívüli lenne az olajhelyzet, hiszen a 2004 tavaszán felfele szárnyaló olajárak most megnyugodni látszanak a korábbi évekénél jóval magasabb, de nem elviselhetetlen szinten. 1990 szeptemberében elviselhetetlenül magas volt a nemzetközi piacokon az olajár. Igen ám, de lehetett tudni: ha Kuvait felszabadul, égő kútjait eloltják, Irakot pedig pacifikálják, akkor a kereslet-kínálat törvényszerűségei hamarosan helyreállítják a korábbihoz hasonló termékárszintet. Most viszont nem „szabályos" háború zajlik Irakban, és reménytelenül távoli a megnyugvás. Ha viszont az mégis bekövetkezne, akkor sem számíthatunk józan ésszel arra, hogy az olcsó olaj korszaka visszaálljon.

Mert nem is annyira az iraki olajkitermeléssel, sőt nem is a világkínálattal van (még egyelőre) nagyobb baj, hanem a kereslettel. Európa gazdasági növekedése gyengécske, ám Amerikáé és Japáné (tíz év óta először) erős. Viszont igen erős már jó ideje az egymilliárd lakost bőven meghaladó Kína gazdasági növekedése. Ez az ország korábban kismértékben kiviteli többletet mutatott fel nyersanyagokban, olajban, ám mára a gyors növekedés miatt mindinkább behozatalra szorul. Lehet azt mondani, hogy Kínában az egy főre jutó fogyasztás még mindig csak tizede az amerikai átlagnak, és így van hova növekednie ott a termelésnek, fogyasztásnak. Ám azok a multinacionális autógyártók, élelmiszer-ipari, távközlési óriáscégek, amelyek már ott működnek vagy most telepednek le, és maguk a kínai cégek százezrei hatalmas lendülettel ontják az árut az anyagi javakra éhes kínai fogyasztóknak, akik elé a hirdetések igenis az amerikai fogyasztási mintát állítják, és eközben e cégek mind nagyobb keresletet támasztanak áram, acél és vegyi termék iránt.

Lehet, hogy lassul majd a kínai gazdaság növekedési üteme az évi 10 százalékról 6 százalékra. De ott van India, Indonézia és a többi sok százmilliós fogyasztói piac. Talán a harmadik világnak nevezett országcsoportba is eljut a műszaki haladás energia- és anyagtakarékosságot szolgáló sokféle vívmánya, és így évi 5 százalékos termelésnövekedés annál valamivel kisebb ütemű nyersanyagigénnyel jár. Azonban a fa, érc, az olaj, a földgáz világméretű kereslete és kínálata bizonyosan a mainál magasabb árszinten találkozhat csak. Ez drámai trend, amelyet a napi politikai izgalmak felnagyíthatnak: ha káoszba süllyed Irak, és netán Szaúd-Arábiára is kiterjednek az erőszakos események, akkor az olajkiná-

lat hirtelen csökkenése miatt azonnali drágulás állhat be. Béke esetén *folyamatos* drágulás várható.

Mindez a magyar politikai életben drámaiságától megfosztva jelenik meg. A gáz és a villany ára nálunk politikai üggyé vált. A Fidesz nemzeti petíciója név szerint szerepeltette az EU-választások előtt a gázár ügyét, és a kormánypártok igyekeznek megnyugtató hangokat kiadni magukból. A politikus szavatartásának és szociális érzékenységének próbája valahogy nálunk a földgáz ára lett.

De miért éppen a földgáz vált politikai termékké? És egyébként is, mitől tekintenek valamire politikai kérdésként? Emlékszünk: az ántivilágban a kenyér és a sör volt az, amelynek az áráról az állampárt politikai bizottsága döntött. Az ötévenkénti pártkongresszusok előtt óvakodtak a hatóságok kenyérárat emelni. Az életforma azonban változik; amint 1990 októberében megtapasztalhattuk, a késő kádári és posztkádári magyar társadalomban már nem a kenyér, sem a sör a politikai jelentőségű áru; a motorbenzin lett azzá. Nem kétséges, jelentős tétel a benzin a háztartások életében. De nem a legnagyobb: a magyar családok költségvetésének legnagyobb tételei a friss adatok szerint a következők: a telefonálás költsége, azt követi a motorüzemanyag, áram- és a gázdíj, majd a dohány és az alkohol jön.

A legnagyobb kiadási tétel tehát a telefondíj, mégis a politikusi alapigazságok közé az vonult be, hogy az energiaár ügyében biztosra kell menni a magyar lakosságnál. Most, hogy csaknem az 1990 őszi magasságokba emelkedett az olajár, és ezt követően jól megdrágult a benzin, a fuvarozók tiltakozásának első jeleire az ellenzék és a kormánypártok egymással versenyt futva tettek javaslatot az üzemanyagárak emelkedésének fékentartására, az adózás rendjének évközi változtatására.

Magam is azt gondolom, hogy nincsenek jó helyen az energiaárak. De nem azzal van gond, amire nézve a nálunk oly ritka pártpolitikai egyetértés gyorsan megszületett. Arra valóban ügyelni kellett volna, hogy a magyar adótételek következtében ne legyen nálunk drágább az üzemanyag, mint a szabadon átjárható határok túloldalán. De ez taktikai kérdés, és nemcsak a benzinre és gázolajra igaz, hanem minden jól szállítható termékre. A nagyobb ügy: a magyar háztartások nagy jelentőségű gazdasági döntéseit – nevezetesen: milyen fűtési módra álljanak át, mekkora lakást

építsenek – miként orientálja az állam. Ha választási évben az válik alapigazsággá, hogy a gázár legfeljebb csak az infláció mértékével drágulhat – azaz: reálértelemben egyre olcsóbb lesz –, akkor a politika a kisembert nyilvánvalóan fenntarthatatlan ígérettel traktálja. A világ földgázkészletei végesek. Hosszabb távon egyre drágább lesz a gáz, és ezzel számolnia kell mindenkinek.

A magasabb árak ugyanakkor arra szorítják a gazdaság szereplőit, hogy takarékoskodjanak: jobb hatékonyságú berendezéseket fejlesszenek, többet fordítsanak a hőszigetelésre, komolyan keressék az alternatív eljárásokat. Ha az ésszerű árakat egy ideig elrejtik előlünk, akkor annyival később jön el az ésszerű cselekvés kényszere.

Itt tartunk most. A nagy pártok nem akarnak beszélni a valós helyzetről, mert éppen attól nagyok, hogy az értelmes szóra fogékony rétegek mellett nagy számban olyanokat is megragadnak, akik a való világ helyett szívesebben élnek a Való Világban. A kisebb pártok pedig szeretnének nagyobbá válni, mert 2004 nyara csak annyit döntött el, hogy még játékban maradtak. Az SZDSZ az adócsökkentéssel kampányol, miközben az államháztartásunk súlyosan deficites, azaz vagy adót kellene emelni, vagy nagy kiadáscsökkentésre kellene a kormánynak vállalkoznia – annak a kormánynak, amelyben koalíciós partner az SZDSZ, s amely évente ezermilliárd forintokkal növeli az államadósságot. Az MDF a nagy pártok közötti 70:30-as pénzosztozkodás vádjára alapozta az európai kampányát, holott ez nem Ausztria az 1970-es években: ott valóban létezett a Proporzprinzip, az állások és állami pénzek szétosztása a nagyok között. Mi mintha egyből átkeltünk volna az óceánon: a győztes visz mindent. Ezt azonban nehéz bizonyítani. A vád megfogalmazója nem is nagyon igyekezett. Mellesleg a kampány lezárultával mind világosabb a Gazdasági Versenyhivatal vizsgálódásaiból, hogy az autópálya-építő cégek kartellt alkotnak, és így jócskán felülszámláznak. Valami oka csak van annak, hogy nálunk egy kilométer autópálya költsége az alföldi rónán is jócskán meghaladja a zord horvát hegyvidéken épített utakét.

Lesz-e valaki, aki felnőttként szól a felnőtt (korú) polgártársainkhoz? E hasábokon legutóbb hasonló kételyeim és kérdéseim megfogalmazásakor oda jutottam (akkor a fenntarthatatlanul nagy államháztartási hiány kapcsán), hogy ha mi itt nem tudunk szembenézni teendőinkkel, akkor talán az EU-tagságból fakadó fegyelem segít-

het valamennyit. Lassan majd megtapasztaljuk, hogy miként is fegyelmez az unió. A brüsszeli intézmények megállapították a nyilvánvaló tényt: a magyar állam 2004-ben veszedelmesen nagy államháztartási hiánnyal él. Felszólítják a kormányt a hiba kijavítására, de büntetést még nem rónak ki. Hiszen nem vagyunk a közös európai pénzt használók között. Igaz, nem is nagyon férünk be a klubba ebben az évtizedben, éppen mert túl nagy a költségvetés hiánya, és ezzel is összefüggésben túl nagy az infláció. Előbb-utóbb azonban a hibás makrogazdasági politika korrigálására szorítanak minket, pontosabban: az aktuális kormányt.

Nos, eljutottunk oda, hogy a külső erőktől kell várnunk a józan ész érvényesülését.

Bod Péter Ákos

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIII. Nos. 7–8., August 2004, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

Gyula Kodolányi. Small Steps, Big Differences. Editor's Note on the nature of political action, and on a national policy within the global framework.

Ferenc Kulin, Former Chairman of the Cultural Committee of Parliament, Budapest. *Globalization and National Culture in the European Union.* Starting from contemporary definitions of culture, an organic view is developed, in which the culture of politics – European, national, local – is part and parcel of culture as we live it.

Katalin Botos, economist, Former Head of the Hungarian Banking Supervision Board, Budapest. *What Kind of Hungary Do We Want?* Economic policy induces change in social structures and reflects choices among political alternatives. There is a room for political strategy within the space defined by globalized international economy. Transition governments have not used this room sufficiently.

László Veress, Professor of Agriculture, Debrecen, and collaborators from the Batthyány Circle of Professors, Budapest. *Agricultural Policy and Regional Development. Part I.* A critical comparative analysis of land ownership structure in Hungary and the EU, and proposals for changes in Hungarian agricultural policies within the European Union framework.

Ferenc Mádl, President of the Republic of Hungary. *We All Come Here to Remember.* Inauguration speech at the Holocaust Museum of Budapest, at then former Páva utca synagogue, given on April 1, 2004.

György Granasztói, historian, Former Ambassador to NATO, the European Union, and Belgium. *The Tragedy of Hungarian Jewry: Causes and Responsibility.* Lecture read at a conference on the Hungarian Holocaust of 1944–45, at the Batthyány Lajos Foundation in April 2004.

János Pelle, historian, Budapest. *Hungarian Holocaust: Causes, Responsibility and Ideological Manipulation.* Lecture read at a conference on the Hungarian Holocaust of 1944–45, at the Batthyány Lajos Foundation in April 2004.

Gábor Jobbágyi, Professor of Law, Pázmány Péter University, Budapest. *Euthanasia, Part II.* A legal scholar with an intimate knowledge of medicine gives a survey of the concept and forms of euthanasia. He examines ideas of death and euthanasia in various cultures, as reflected in customs and law. He examines how, with the spread of a materialist world view and the progress made in extending and maintaining life by modern science, thinking about euthanasia and the legal approach have changed in Hungary and abroad in recent decades.

1% METAPHYSICS. For his permanent column, György Szabados has created a collage from passages by philosopher andn essayist Béla Hamvas (1899–1967).

Books and Events

Aladár Lászlóffy. The Novel of a Thousand Diagnoses. On the republication of Rózsa Ignácz's famous novel on the Hungarian society of Transylvanis (Romania) before and after World War I. (*Urak, úrfiak.* Hargita Kiadó, Csíkszereda, Romania, 2004).

László Sturm. The Myth of Banality. The esthetic innovations of new novel of Láng Zsolt, a novelist of the middle generation of Hungarian writers in Romania. (*A szomszéd nő.* Kainonia, Kolozsvár-Cluj, Romania, 2003).

Judit Szeifert. Nothing Is what It Appears. On the occasion of the new retrospective exhibition of Hungarian collage art in Győr, the curator discusses the question of technique and style.

Klára Tóth. Gold Turned Into a Curse. Our film columnist saw the major new documentary *Új Eldorádó (New Eldorado)* by Tibor

Kocsis, which shows how the gold mining project of an Australian company in Verespatak, near the Hungarian border in Romania, has not only caused an ecological disaster of world notoriety for the River Tisza, but also destroys the local community and local natural environment.

Mihály Kubinszky. *Jean Eiffel's great-grandchildren at the Western Station.* The Western Station of Budapest, designed by the Paris studio of Eiffel, is an outstanding monument of technology and art. On its centennial, our architecture columnist examines some of its highlights.

János G. Gáspár. *Where Next?* Causes and consequences of the conservative victory at the European elections of Hungary – inside and outside parties.

Péter Á. Bod. *On a Painted Sky, Real Storm Clouds.* The contradictions and growing difficulties of the Hungarian economy during the left-liberal governance.

Radek Sikorski. *Europe (Almost) Whole and Free.* The senior Polish politician and present analyst at the American Enterprise Institute, examines the internal and external changes of the European Union as a result of the May accesion of new members. He also explores the ground where the new members can manoeuvre and turn difficult conditions into advantages.

This issue of Magyar Szemle is illustrated with collage work by Hungarian artists.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Ángyán József (1952): agrármérnök. 1999– a Szent István Egyetem egyetemi tanára, a Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet igazgatója. A mezőgazdasági tudományok kandidátusa.

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

Botos Katalin (1941. Nagyvárad): közgazdász. Egyetemi tanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

Gáspár G. János: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

Granasztói György (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet főigazgatója. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a belga királyságban. F. m.: *Mi történik itt?* (esszék, 2003).

Jobbágyi Gábor (1947, Budapest): jogász. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem intézetvezető egyetemi tanára. F. m.: *A méhmagzat életjoga, az abortuszlegalizáció konfliktusa* (1994), *Személyi jog* (1995), *Családi jog* (1997), *„Ez itt a vérta-*

núk vére" (1998), *Az élet és az igazság védelmében* (1998), *A néma talp* (2002).

Kodolányi Gyula (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984), (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaurszárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (összegyűjtött versek 2002). József Attila-díj (2002), *Amerika ideje* (esszék, 2003).

Kubinszky Mihály (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

Kulin Ferenc (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–80 a Mozgó Világ munkatársa, 1981–83 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *A tét* (1994).

Lászlóffy Aladár (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

Márton János (1922, Sarkad): közgazdász. A mezőgazdasági tudományok kandidátusa (1969). A Debreceni Agrártudományi Egyetem tanára. 1957– az Agrárgazdasági Kutatóintézet kutatója, 1971– igazgatója, 1979–1986 főigazgatója. 1945–1947 a NPP Csongrád megyei titkára, 1989–1994 a Magyar Néppárt ügyvezető elnöke, társel-

nöke majd elnöke. F. m.: *Élelmiszeriparunk új szerkezete* (1975), *Kilépés a világélelmezési válságból* (1986).

Pelle János (1950, Budapest): író, történész. Az irodalomtudomány kandidátusa (1984). F. m.: *Bilincs és ragasztó* (1982), *Rousseau világa* (1981), *Ész és szenvedély* (1984), *A diplomák inflációja* (1968), *Casanova* (1987), *Az utolsó vérvádak* (1997).

Sikorski, Radek a Szolidaritás tagja volt, majd emigrált. A kilencvenes években lengyel hadügyminiszter-helyettes. Jelenleg az American Enterprise Institute főmunkatársa és az Új Atlanti Kezdeményezés ügyvezető igazgatója.

Szeifert Judit (1968): művészettörténész. 1998–2003 az Új Művészet szerkesztője. 2002 óta a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa. Kutatási területe a 20. századi és a kortárs magyar művészet. F. m.: *Az örök kívülálló. Bene Géza festőművész (1900–1960)*(2001), *Archeográfia – Bátai Sándor kismonográfiája* (2003).

Szeremley Béla (1945, Kisújszállás): agrármérnök-közgazdász. 1984– a Magyar Agrokémiai Egyesülés igazgatója, 1990–1998 az AGROTEK vezérigazgató-helyettese. Jelenleg a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal címzetes vezető főtanácsosa. 1992-ben létrehozta a gróf Károlyi Sándor Szervezetfejlesztési Alapítványt a HANGYA szövetkezeti rendszerének újjászervezésére, 1997-ben közreműködésével 14 termékpályás szövetkezet megalapítja a TÉSZE-HANGYA szövetkezeti szövetséget, amelynek jelenleg több mint 300 szervezete működik. Közel 100 publikációjának többsége a modern európai szövetkezés szervezési és üzletviteli kérdéseivel foglalkozik.

Tanka Endre (1940, Budapest): jogtörténész. Az állam- és jogtudományok kandidátusa. 1990– az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet osztályvezetője majd tudományos tanácsadója. 90 szakcikk, 30 tanulmány, 5 monográfia szerzője. F. m.: *Termelői elsajátítás a középkori magyar*

földtulajdon és földhasználat szerkezetmozgásában (1994), *Megmaradásunk a föld* (2001).

Tóth Klára (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

Veress László (1928, Debrecen): 1950-ben szerzett diplomát a Budapesti Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Karán. A brünni és a kaposvári egyetem díszdoktora, a a debreceni egyetem professzor emeritusa.

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft;	külföldön 75$
fél évre postaköltséggel	864 Ft;	külföldön 38$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név: .....

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiókcímére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Eddig megjelent

Bíró Gáspár–Hamburger Judit–Molnár Gusztáv–Szilágyi Imre–Tóth István: *Autonómia és integráció.* Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs.* Magyarország megítélésének megváltozása Nagy Britanniában (1894–1918) 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam.* (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig.* Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervatizmus az ezredfordulón.* Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje.* Esszék a modernségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula (szerk.): *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002.* (A Válasz kiadóval közösen.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt?* Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002.

Metz Katalin: *Hetedhatáron túli gongütések.* Színházi tanulmányok. Esszék. 2004.

Chantal, Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés.* Politikai esszé. 2004.

A sorozat kötetei kaphatóak a Magyar Szemle szerkesztőségében és a jobb könyvesboltokban.

Metz Katalin

HETEDHÉT HATÁRON TÚLI GONGÜTÉSEK

Magyar Szemle Könyvek

Metz Katalin: Hét határon túli gongütések
163 oldal

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető a Magyar Szemle Alapítvány számlaszámán:
MNB 11707024–20332033
vagy
levélben, melyre csekket küldünk. Előfizetési díj: postaköltséggel együtt egy évre 75$, fél évre 38$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4–6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

CHANTAL DELSOL

A KÖZTÁRSASÁG MINT FRANCIA KÉRDÉS

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A mi rendszerünk meghiúsítja vidéki kis- és középbirtokosi osztály formálódását, és hátrányosan befolyásolja a foglalkoztatást, az egyéni kezdeményezést, a terményválasztékot és az ökológiai állapotokat. Egészében a megalázó szűkölködés és a vakító gazdagság olyan végleteit hozva a vidék Magyarországára, ami túltesz a két világháború közti hírhedt állapotokon, s a társadalmi robbanás vagy összeomlás fenyegetését tartogatja a jövőnek. Többek közt a feltornyosuló romaproblémával. Ki gondolta volna tizenöt évvel ezelőtt, amikor reményektől lelkesen a rendszerváltás vállalkozásába fogtunk, hogy hamarosan ismét eljön az idő, amikor József Attila és a népi írók hárommilliójáról kell beszélni Magyarországon – a hárommillió szegényről, akiknek a nemzeti jövedelem hat százalékában kell osztozniuk vidéken és városon?

Nem ártana elővenni a „korszerű" emlékezetből kiejtett könyveket, mert a történelem – ha változó díszletek közt is – sajnos ismétli önmagát. Az ne tévesszen meg bennünket, hogy a mai nábobok közt ott van az egykori kisemmizettek jó néhány leszármazottja. S ne fedje el előlünk az se a bajt, hogy a mezőgazdaság – súlyos szerkezeti helyzete ellenére – ma is a legjobb megtérülésű exportálója a magyar gazdaságnak.

Kodolányi Gyula

9 771216 623000